दिष्ट्या दृष्टोऽसि दृष्टोऽसि मा भूयो भव निह्नुतः। व्यसनेऽपि महाराज! किमेतत् कौतुकं तव ? ॥ ११ ॥
इत्यादि बहु जल्पन्ती यदाऽपश्यत् प्रियं न सा। तदा भीमोद्भवा भेजे विशेषव्याकुलं मनः ॥ १२ ॥
वेगादपहृतो नूनं रूपातिशयलुब्धया। विद्याधरकुमार्या वा व्यन्तर्या वा स मत्प्रियः ॥ १३ ॥
नूनमत्याहितं किञ्चिद् महाराजस्य वर्त्तते ! अन्यथा किमियत्कालं मद्दुःखं क्षमते प्रियः ॥ १४ ॥
धिग् धिक् सुखनिषेविन्याः प्रमादपरतां मम। स यद् दुःखेन लब्धोऽपि मया निर्गमितो निधिः ॥ १५ ॥
सर्वथा मुषिता साऽहमनाथा शरणोज्झिता। कथमेका भविष्यामि निराशा गहने वने ? ॥ १६ ॥
इदं हि प्राणिनां प्रायो जीवितव्यं व्यवस्थितम्। आशामेव समालम्ब्य कुशसूचीमिवोदकम् ॥ १७ ॥
यदिदं प्रिययुक्ताया वासागारमिवाभवत्। तदेतदधुना जातं वनं कष्टमहार्णवः ॥ १८ ॥
लीलागारं भुवनविजयी वीरसेनस्य सूनुर्भर्त्ता लब्धः कथमपि मया तद्वियोगश्च भूयः।
तत् साम्राज्यं मम पुनरसावीदृशी च व्यवस्था चिन्तातीतं जयति चरितं कर्मणां किं परेण ? ॥ १९ ॥
अस्मिन् घोरे वनपरिसरे सर्वतः पर्वतौघैरेकाकिन्याः कथमपि न मे वर्त्तते जीवितव्यम्।
बन्धुभ्रंशादकृतसुकृतस्तीर्थसेवादिवन्ध्यो निर्भाग्याया मम कथमभूदेष निर्याणभागः ? ॥ २० ॥
हा हा नाथ! क नु खलु भवान् देहि मे देव! वाक्यं शक्यः सोढुं कथमिव मया दुस्तरस्त्वद्वियोगः ? ।
भूगोलेऽस्मिन् किमपि घटते नैव शङ्कास्पदं मे कः प्रत्यर्थी भवतु भवतः कौञ्चकर्णान्तकस्य ? ॥ २१ ॥

कथय कथय स्वामिन् ! क्वापि स्थलेऽथ जलेऽथवा रिपुभिरमरैर्नगेन्द्रैर्वा हृतोऽसि हृतोऽसि वा ।
तव किमपि वा दुःखं विश्वप्रियस्य न गण्यते निधिरिव भवानन्तर्धानं गतो दुरितैर्मम ॥ २२ ॥
अलमभिमतं प्राणत्राणप्रदं जगतां ध्रुवं त्वमपि दयितो मह्यं नाथ ! स्वजीवितवाञ्छया ।
यदि मयि न ते देव ! प्रायः प्रियेति समर्थना जनमशरणं त्रातुं त्रातः ! कृपाऽपि न किं तव ? ॥ २३ ॥
एहि नैषध ! निषेधय क्रमं द्राग् विधेहि नल ! निर्मलं मनः ।
वीरसेनसुत ! वारय व्यथां देवदूत ! मम देहि दर्शनम् ॥ २४ ॥
स्फुटति हृदयं यान्ति प्राणा विमुञ्चति चेतना स्फुटमयमयं प्राप्तो मृत्युः किमन्यदतः परम् ? ।
तदखिलमपि क्षन्तव्यं मे प्रियाप्रियदुष्कृतं मम तु भुवने भर्ता भूयास्त्वमेव भवे भवे ॥ २५ ॥
हा देव ! हा दयित ! हा भुवनावतंस ! हा वीरसेनसुत ! हा निषधाधिनाथ !
इत्थं विलप्य विवशा मृदुमुक्तकण्ठी भीमोद्भवा भुवि जवेन पपात मोहात् ॥ २६ ॥
तां वल्लरीमिव परश्वधलूनमूलां भूमौ विलोक्य पतितां क्षितिपालपुत्रीम् ।
निष्पन्दमन्दवपुषं वनदेवतानां गाढं बभूव हृदयेषु दयावकाशः ॥ २७ ॥
तस्थुर्निरन्तरतरुस्थगिता दिगन्ता दूरीचकार किरणप्रकरं पतङ्गः ।
आकर्ण्यते स्म घननिर्झरघोरघोषैरेकाननेन विलपन्निव शैलवर्गः ॥ २८ ॥

नान्दोलिताः कपिकुलैरपि वृक्षशाखा दुःखेन वेणुभिरपि क्वणितं निरस्तम् ।
मुद्रा मुखे विघटिता न विहङ्गमानामङ्गीकृतं न च तृणं हरिणाङ्गनाभिः ॥ २९ ॥

ीहत्याऽपि न यस्य पश्य हृदये जाता घृणा कारणं तस्यार्थे दमयन्ति! हन्त! किमिदं मुग्धे! मुधा खिद्यसि?।
त्तिष्ठ व्रज मन्दिरं प्रति निजं भीमस्य राज्ञः पितुर्द्रागित्युक्तवतीव तामलिकुलक्वाणोत्तरं पद्मिनी ॥ ३० ॥

अथ जलकणमिश्रैर्नड्वलानूपवातैस्तटपरिसरभाजां शाखिनां छायया च ।
सरभसमनुवेलं दत्तहस्तावलम्बा कथमपि कमलाक्षी मोहमूर्छां जिगाय ॥ ३१ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

पञ्चमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ।

ततः प्रपन्नचैतन्या पूर्वसंस्कारधारया । पुनर्नवेव देवी सा चक्रे नलविलोकनम् ॥ १ ॥
तस्याः पार्श्वात् प्रियं दूरं कर्त्तुं कलिरभूत् प्रभुः । न तु तन्मनसो मध्याद् विच्छेत्तुं कश्चिदीश्वरः ? ॥ २ ॥
इतस्ततः प्रियं द्रष्टुं सा विद्युदिव दुर्द्धरा । भृशं बभ्राम वामाक्षी भुवः स्थपुटसङ्कटा ॥ ३ ॥

आरुह्य तरुशृङ्गाणि विकीर्य तरुवीरुधः । प्रविश्य च गुहागर्त्ताः सा वीक्षितवती नलम् ॥ ४ ॥
पत्रसञ्चारमात्रेऽपि नलसञ्चारशङ्कया । सा ददर्श वनोद्देशान् भूयो दृष्टचरानपि ॥ ५ ॥
तच्च सायन्तनं शून्यं शयनीयं सरस्तटे । समुत्खातनिधिस्थानमिवापश्यत् पुनः पुनः ॥ ६ ॥
तमेव पुरुषं द्रष्टुं योगिनीव वियोगिनी । विवेद न हि वैदर्भी शीतमुष्णं क्षुधं तृषम् ॥ ७ ॥
न श्रमो न भयं नेर्ष्या नानुतापो न विभ्रमः । नलान्वेषणशीलाया वैदर्भ्याः किञ्चिदप्यभूत् ॥ ८ ॥
कण्टकव्रणितौ तस्याश्चरणौ शोणितारुणौ । अलक्तकरसन्यासं वहन्ताविव रेजतुः ॥ ९ ॥
प्रिय ! प्रियेति जल्पन्ती सिञ्चन्ती भुवमश्रुभिः । चातकध्वनिरुद्धायाः साऽव्रजत् प्रावृषः श्रियम् ॥ १० ॥
इति विष्वग् विचिन्वाना निराशा वितथश्रमा । रुरोद कुररीकण्ठकेकारकलया गिरा ॥ ११ ॥
सायं वल्लभयुक्ताऽहं प्रातः प्रियविवर्जिता । अहो ! तादात्विकः कोऽपि विपाको दुष्टकर्मणाम् ॥ १२ ॥
राज्यभ्रंशस्य नो दुःखं प्रवासोऽपि न दुःसहः । अयं प्रियवियोगस्तु विधत्ते हृदयं द्विधा ॥ १३ ॥
आकाशात् पतितेवास्मि पातालादिव निर्गता । इह मे दुःखमग्नाया न कश्चिदवलम्बनम् ॥ १४ ॥
किं शृणोति रविर्दूराद् विसंज्ञो वेत्ति किं मरुत् ? । जगच्चक्षुर्जगद्व्यापी कतमः पृच्छ्यतां पुरः ? ॥ १५ ॥
गर्त्तागिरिसरिद्व्याप्तं तदेव सकलं वनम् । एक एव परं नास्ति नलः प्राणप्रियो मम ॥ १६ ॥
अहं नलविनिर्मुक्ता भग्नध्वजपटेव नौः । दुःखमेव कथं दातुं यास्यामि पितुरन्तिके ? ॥ १७ ॥

तत्र पित्रोः सखीनां च वधूनां सहवासिनाम्। हृदये शल्यभूताया जीवितव्यस्य किं मम ? ॥ १८ ॥
दुहितृस्नेहमूढानां नित्यं तेषां मुखेन च। अयशः प्राणनाथस्य श्रोतव्यं केवलं मया ॥ १९ ॥
तदिह मम वरं हि श्वापदेभ्योऽपि मृत्युर्विषमविषधरेभ्यो नाहलेभ्यो दवाद् वा।
स्फुटमनधिगतायां किन्तु कान्तप्रवृत्तौ परमिति करणीयं नेक्षते बुद्धिचक्षुः ॥ २० ॥
असकलमुत तप्तं नो वितीर्णं हि पूर्णं किमनिखिलमधीतं मुक्तमर्द्धस्तुतं वा ?।
क्वचन किमुत मैत्र्यं खण्डितं प्राग्भवे वा यदहमसमयेऽस्मिन् स्वामिना विप्रयुक्ता ॥ २१ ॥
किमु हृतमसमक्षं किन्तु मिथ्योपदिष्टं किमभिहतमसभ्यं किं वृथा वाऽभिशप्तं ?।
किमु कृतमभिमानं किं कृता वाऽन्यनिन्दा यदजनि मम भर्त्रा सार्द्धमित्थं वियोगः ॥ २२ ॥
किमुत विघटिता वा सेतवो दीर्घिकानां क्वचिदपि किमु शाखाः खण्डिता वा क्षुपाणाम् ?।
किमुत मधु विकीर्णं सारघं छत्रमात्रं मम खलु गृहबन्धध्वंसदुःखं यदासीत् ॥ २३ ॥
तदिति बहु विलप्य व्याकुला राजपुत्री नयनजलमुदासे पट्टकूलाञ्चलेन।
तदनु सपदि तस्मिन् शोणितेन प्रणीतां नलनृपलिखितां तां वर्णपङ्क्तिं ददर्श ॥ २४ ॥
दृष्ट्वा तदर्थमधिगम्य निधाय मूर्ध्नि मेने नलं चलितमात्मनि रागिणं च।
उद्भिन्नमन्युभरनिर्भररुद्धकण्ठी भूयः प्रियं नियतिमोहवशादवोचत् ॥ २५ ॥

राजन् ! पुरा सनगरद्रुमसिन्धुशैलां विश्वम्भरामपि भवान् बिभराम्बभूव ।
एकाकिनीमनुसृतां दयितामिदानीं स्वीकर्त्तुमत्र स पुमानपि न क्षमोऽसि ॥ २६ ॥
न कलयितुमशक्यं शृङ्गयुग्मं वृषाणां न खलु निजविषाणौ दुर्वहौ दन्तिनां वा ।
न हि शिरसि पिधानात् पूर्णकुम्भस्य भारो भवति हि परिणीता कस्य कान्ता क्लमाय ? ॥ २७ ॥
अधिजलधि वहति कूलङ्कषा प्रतितरुवरमेति वल्लीगणः ।
गतिरिह पतिरेव देवस्त्रियां तदिह कथय नाथ ! मुक्ताऽस्मि किम् ? ॥ २८ ॥
अहर्निशं नृपकुलमानमर्दनं बभूव यत् प्रियतम ! साहसं तव ।
दुरोदरव्यसनवशेन दीव्यता कथं त्वया तदपि नरेन्द्र ! हारितम् ? ॥ २९ ॥
किं वा मिथ्या नृपकुलगुरो ! दीयते दूषणं ते नूनं ग्रस्तस्त्वमसि महतां केनचिद् व्यन्तरेण ।
तेनैवैते तव विरचिता दुर्दशावर्त्तपातास्तेनैवायं मम च रचितश्चित्रवल्लीविलासः ॥ ३० ॥
नूनं तावत् किमिह बहुना तेऽपि जल्पन्तु देवा देवश्चायं भुवनतिलकः कर्मसाक्षी समक्षः ।
यः कश्चिद् मे व्यथयति पतिं यावदन्तर्निलीनस्तावत्कालं क्षणमपि सुखं तस्य माभूत् कदाचित् ॥ ३१ ॥
नित्यं चित्तं दहतु दवथुस्तस्य कालाग्निकल्पः स्वल्पोऽप्यङ्गं न परिचरतु श्रीविलासस्तदीयम् ।
इत्युक्त्वाऽसौ विमलसलिलैः क्षालयित्वाऽङ्गभागं तस्मिन् तल्लस्थलपरिसरे नित्यकृत्यं वितेने ॥ ३२ ॥

स्रक्-चन्द्र-चन्दन-विलेपन-भूषणानि भोज्यानि खण्ड-दधि-दुग्ध-घृतादिकानि ।
माङ्गल्यमञ्जनविधिं च शुचा तदानीमादर्शनं प्रियतमस्य तु सा मुमोच ॥ ३३ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

पञ्चमे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ।

वचसा तेन वैदर्भ्यास्तपसा च महीयसा । नलदुर्गतिलीनोऽपि बभूव विकलः कलिः ॥ १ ॥
यः सत्यं वज्रकायोऽपि धात्रैर्गात्रैरसैरिव । कलिर्गलितसामर्थ्यः सतीशापैरभिद्यत ॥ २ ॥
सापि कर्त्तुं प्रियादेशं मार्गेण वटगामिना । वीरसेनस्नुषा देवी कुण्डिनं प्रति निर्ययौ ॥ ३ ॥
वस्त्रे शस्त्रभवं पत्युश्चित्ते त्यागापमानजम् । प्रहारद्वितयं धैर्याद् दधानाऽपि चचाल सा ॥ ४ ॥
नलदौर्जन्यखिन्नेन हृदयेन मनस्विनी । जीवितव्यविरक्ता सा निःशङ्कैका ययौ पथि ॥ ५ ॥
इभकुम्भभ्रमं बिभ्रत् कुचकुम्भावलोकनात् । पपात पुरतस्तस्याः सहसा पथि केसरी ॥ ६ ॥
तद्भालतिलकज्वालातडित्ताडनडम्बरैः । स प्रत्युत भयार्त्तः सन् व्यावर्त्तत हरिर्द्रुतम् ॥ ७ ॥

अप्यधावद् गृहीतुं तां रक्तक्रमकराम्बुजाम् । मदान्धः सिन्धुरः कश्चिद् जानन् जङ्गमपद्मिनीम् ॥ ८ ॥
तस्या मृगेन्द्रमध्याया दृष्ट एवोदरे पुनः । तैरेव चरणैर्दूरं दुद्राव च स चीत्कृतैः ॥ ९ ॥
सर्पबुद्ध्याभिसर्पन्तः कबरीदण्डखण्डने । तत्कर्णपाशमाशङ्क्य नाचलंश्च कलापिनः ॥ १० ॥
इति स्वावयवैरेव रक्षितां तां न चिक्षिपुः । सत्त्वानि कानिचिद् विन्ध्यस्कन्धदुर्ललितान्यपि ॥ ११ ॥
क्रमेण पथि गच्छन्ती दिग्मूढा कान्तचिन्तया । अज्ञेव संयमं भैमी निपपात वनान्तरम् ॥ १२ ॥
यत् सत्यं मृदुभिर्मुग्धैरसहायैरशम्बलैः । गर्भेश्वरैश्च तादृक्षैर्दुर्गमो निर्गमः स्वयम् ॥ १३ ॥
तत्रापि सा पुनस्तस्थौ धृत्वा धैर्यावलम्बनम् । दुर्जरं देहिनां प्रायः साक्षाद् भयमनागतम् ॥ १४ ॥
सुखवासाय देवेन स्ववधूं मां प्रहिण्वता । द्वयोरपि महादुःखं विहितं मम चात्मनः ॥ १५ ॥
कथमेकाकिनी यस्मादहं यास्यामि कुण्डिनम् । भविष्यत्यार्यपुत्रो वा कथं निःपरिचारकः ॥ १६ ॥
प्रियस्य पार्श्ववर्तिन्या दुःखेऽपि सुखं मम । दयितोऽपि हि नाज्ञास्यत् कष्टं मत्परिचर्यया ॥ १७ ॥
किं मम स्वजनैः कार्यं शरीरेण सुखेन वा ? । अद्य प्रियवियोगेन जीवन्त्यपि मृताऽस्म्यहम् ॥ १८ ॥
कथं प्रियवियुक्ताया युक्ता राज्यस्थितिर्मम ? । आलवालक्रियालीला लूनाया इव वीरुधः ॥ १९ ॥
वरं वनेषु नीवारमुष्टिम्पचतया स्थितिः । मम हि स्वामिनः पार्श्वे शीर्णपर्णाशिनेन वा ॥ २० ॥
जलेऽपि ज्वलनं तेषां सन्तप्तास्ते हिमेष्वपि । दह्यन्ते ये वियोगेन निर्धूमेन कृशानुना ॥ २१ ॥

अहो ! मे मन्दभाग्यायाः सेवायाः समयो हि यः । अहं तत्रैव दैवेन निजपत्युर्वियोजिता ॥ २२ ॥
धन्यं जन्म बलाकानां याः शाखिशिखरस्थितम् । पुष्णन्ति प्रियमात्मीयं प्रावृषि प्रतिवासरम् ॥ २३ ॥
किं मृगीणां गुणं ब्रूमः सायकं लुब्धकस्य याः । स्वगात्रेण प्रतीच्छन्ति निपतन्तं प्रियं प्रति ॥ २४ ॥
किं जीवन्मृतया कार्यं मया हन्त ! हताशया ? । प्राणभूतो हि यः स्वामी स एव गमितो मया ॥ २५ ॥
नूनं नरपतेस्तस्य लक्ष्मीललितलम्पटम् । वपुर्न सहते क्लेशान् सूर्यांशुमिव कैरवम् ॥ २६ ॥
न पानमशनं काले न शय्या न च मज्जनम् । न च संवाहना गात्रे कथं राजा भविष्यति ? ॥ २७ ॥
प्राकृतोऽपि न शक्नोति वनवासव्यथां जनः । किं पुनः स नलो नाम्ना राजा सम्भोगसुन्दरः ? ॥ २८ ॥
तद् मे तथाविधं प्रातर्नूनं दुःस्वप्नदर्शनम् । कश्चिद् देहेऽपि देवस्य संसूचयति वैकृतिम् ॥ २९ ॥
प्रियस्यादेशमाधातुं वहन्त्या निजजीवितम् । आशापाशनिबद्धं मे वक्षो न भवति द्विधा ॥ ३० ॥
किं करिष्यामि गत्वाऽहं किं भविष्यत्यतः परम् ? । कथं वा लप्स्यते राजा तदिदं नहि वेद्म्यहम् ॥ ३१ ॥
अथवा किं विकल्पेन नूनं स विजयी नृपः । आकृतिस्तादृशी हि स्याद् न चिरं दुःखभागिनी ॥ ३२ ॥
क्षणं ग्रहणमर्कस्य भुवः कम्पोऽपि हि क्षणम् । न चिरस्थायिनी सत्यं सतां स्वप्नोपमा विपत् ॥ ३३ ॥
अहं पितृगृहं प्राप्य यतमाना दिवानिशम् । प्राप्स्यामि तत्प्रवृत्तिं च यत्नस्य किमगोचरम् ? ॥ ३४ ॥
तस्मिन् प्राप्ते च भूपाले तत्पूर्वमवनौ पुनः । आर्यावर्त्तस्य साम्राज्यं लीलयाऽपि भविष्यति ॥ ३५ ॥

उदेत्यस्तमितो भास्वान् चन्द्रः क्षीणोऽपि वर्द्धते । सतामेव समायान्ति विपदः सम्पदोऽपि वा ॥ ३६ ॥
तदिह किमपरेण स्वस्तिमानस्तु राजा विदधतु भगवत्यो देवताः सन्निधानम् ।
मम हि मनसि धैर्यं बान्धवाश्चानुकूलाः परिणतिरमणीयं सर्वथा भावि सर्वम् ॥ ३७ ॥
इति वनभुवि कष्टं कान्तचिन्तोपतापं द्विगुणमिव वहन्ती सन्तताध्वश्रमेण ।
गिरितरुतलतल्पे निर्विकारा मृगाक्षी किमपि समयमात्रं तत्र निद्रां चकार ॥ ३८ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

पञ्चमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ।

अथ तस्याः प्रसुप्तायास्तस्मिन् गिरिमहावने । व्योममध्यमतिक्रम्य ननाम शिरसो रविः ॥ १ ॥
सम्भाव्य महसां पत्युर्निःप्रतापमिवातपम् । स्वैरं वव्रतिरे हिंस्रास्तत्क्षणं तस्करा इव ॥ २ ॥
चान्द्रीमिव कलां राहुस्तिमिङ्गिल इवाब्जिनीम् । तदा त्वजगरः सुप्तां शीघ्रं जग्राह भीमजाम् ॥ ३ ॥
बभौ तन्मुखमध्यस्था वैदर्भी विह्वला भृशम् । सन्दंशेनेव पाञ्चाली काञ्चनी वह्नितो हृता ॥ ४ ॥
आनाभि तेन तु ग्रस्ता लब्धसंज्ञा ससाध्वसम् । हाहेति रुदती वेगाद् विनिर्गन्तुमियेप सा ॥ ५ ॥

तत्तुण्डकुहरक्रोडादुपग्रहगरीयसः । न लेभे निर्गमं तन्वी पङ्काद् गजवधूरिव ॥ ६ ॥
तीव्रलालावलिप्ताङ्गी सा तज्जठरकोटरे । साक्षादिवाप्रतिष्ठाने पतितं स्वमचिन्तयत् ॥ ७ ॥
तस्मिन् पूर इवाकण्ठं पिदधाने वपुर्द्रुतम् । प्रकाशमभवत् तस्या वक्त्रमेव हि केवलम् ॥ ८ ॥
ततः कण्ठगतप्राणा सा मत्वा मृत्युमागतम् । धर्मः शरणमित्युच्चैराचक्रन्द पुनः पुनः ॥ ९ ॥
शिशुमारवशप्राप्तहंसीरसितपेशलम् । कश्चिद् वनचरस्तस्याः शुश्राव करुणध्वनिम् ॥ १० ॥
किमेतदिति साश्चर्यं स पुमान् यावदाययौ । तावच्चजगरग्रस्तां मुखशेषां ददर्श ताम् ॥ ११ ॥
स द्राक् परशुना तस्य पुच्छं चिच्छेद मर्मवित् । यतः पुच्छबलापेक्षं तस्य जातेः पलायनम् ॥ १२ ॥
कुशूल इव मांसस्य विवृतद्वारतां गतः । ततो विभेत्तुमारेभे किराततरुणेन सः ॥ १३ ॥
अन्तःशोणं बहिः श्यामं पालालमिव पावकम् । स तं विदारयन् प्राप समग्रामपि भीमजाम् ॥ १४ ॥
तामक्षतां समाकृष्य प्रयत्नेन गरीयसा । हस्तावलम्बनं दत्त्वा निनाय नगनिम्नगाम् ॥ १५ ॥
स व्याधस्तद्वसालिप्तं तप्तं तज्जठराग्निना । वपुर्निर्वासयामास तदीयं सलिलोर्मिभिः ॥ १६ ॥
सोऽपि तां दृक्पथे कुर्वन् व्याधस्तद्वृत्तिचिन्तया । आसन्न एव सर्वत्र भ्रान्त्वा सत्वरमाययौ ॥ १७ ॥
अक्षौद्रपिण्ड-खर्जूर-प्रियाल-कदलीफलैः । चिञ्चा-पनस-नारङ्ग-धव-धात्रीफलैरपि ॥ १८ ॥
बीजैः कुमुदपत्राणां तथा बिसकसेरुकैः । अन्यैरपि महाखाद्यैर्बहुभिर्निर्भरं भृतान् ॥ १९ ॥

स मुमोच पुरस्तस्याः क्रमुकत्वक्पुरान् वहून्। स्थूलवंशनलस्थानि मधूनि विविधानि च ॥२०॥ त्रिभिर्विशेषकम् ।
स्वीचक्रे भीमजाताऽपि देवी तत् तस्य ढौकनम् । अनुरोधेन वध्यन्ते प्रायशः प्रभवोऽपि हि ॥ २१ ॥
विधाय भुक्तमाहारं तेभ्यः कैश्चिच्छुभैः फलैः । विहिताचमनां भूयः स वैदर्भीमुपाचरत् ॥ २२ ॥
चक्रे पद्मदलैर्वायुं क्रमौ च समवाहयत् । ररक्ष पार्श्ववृक्षेषु पक्षिणामपि कूजितम् ॥ २३ ॥
तस्यैवमतिभक्तिं तां जानन्त्यपि निमित्तजाम् । पूर्वोपकारदाक्षिण्यात् प्रणयं न रुरोध सा ॥ २४ ॥
तदित्यद्भुतमुद्दामं स्वप्नेऽप्यतिसुदुर्लभम् । एकतानोऽभवद् भिल्लः स्त्रीरत्नं परिभावयन् ॥ २५ ॥
निरुध्य साध्वसावेशं स मन्मथवशंवदः । स्वजातियोग्यया वाचा सप्रश्रयमुवाच च ॥ २६ ॥
रिपुभिः परिभूतस्य नूनं कस्यापि भूपतेः । धर्मदारान् वयं विद्मो युष्मानित्थं व्यवस्थितान् ॥ २७ ॥
तन्नूनं विन्ध्यवासिन्या कृतः सङ्गम एष नः । नो वा क्व भूभृतां पत्न्यः क्व वयं ते वनेचराः ? ॥ २८ ॥
मुग्धत्वं रसिकत्वं च भवतीषु व्यवस्थितम् । भावमन्तर्गतं यूयं जानीत किमतः परम् ? ॥ २९ ॥
तत् प्रसीदत किं भूम्ना प्रणामाञ्जलिरेष नः । वेत्तु नागरिकं वृत्तं जनोऽयं पक्कणालयः ॥ ३० ॥
विविक्तोऽयं वनोद्देशः पद्मशय्या च कोमला । न विलम्बक्षमः कालः किं मन्दाक्षं निषेव्यते ? ॥ ३१ ॥
न चुकोप न जिह्राय न च प्रत्युत्तरं ददौ । श्रुत्वा तद्वचनं देवी हृदि त्वेवमचिन्तयत् ॥ ३२ ॥
अहह ! नलकलत्रं वीरसेनस्नुषाऽहं जगति दमनजामिर्भीमभूपालपुत्री ।

किमपरमयि ! जातापात्रमेवंविधानां जयति तदिह कालः क्रूरता कर्मणां च ॥ ३३ ॥
अयि ! यदि पितरं वा भ्रातरं वा सुतं वा तरुणमिममिदानीं नाहलं व्याहरामि ।
तदपि मयि रिरंसा नास्य नाशं प्रयाति क्षिपति खलु विवेकं दीपवत् कामवायुः ॥ ३४ ॥
हृदयमपि विलज्जं नापमानाद् विरक्तिर्जनमभि दुरवापं लक्षसङ्ख्योऽभिलाषः ।
न भयमपि समन्तादैहिकामुष्मिकाभ्यां प्रकृतिरियमशेषा कामिनां नह्युपाधिः ॥ ३५ ॥
प्रणयरचितचाटुर्जीवितव्योपकारी कथमिव हि मयाऽसौ कर्कशं भाषणीयः ? ।
अजगरजठराग्नौ किं न जीर्णा तदानीं किमिह महति कष्टे निष्ठुरे निष्ठुतास्मि ॥ ३६ ॥
न गणयति हि कामी धर्मकर्मोपदेशं क्वचन वनचराणां पापशङ्का च न स्यात् ।
अपि भृशमुपकर्तुः कः प्रसङ्गोऽस्य तद् मे न भवति विषभक्षी कोऽपि दाक्षिण्यबद्धः ॥ ३७ ॥
वाहसं निहितवान् जिघांसया मां चकर्ष सहसा रिरंसया ।
चाटु जल्पति च कामलम्पटः सर्वथापि शबरो न शोभनः ॥ ३८ ॥
शक्तिं करिष्यति न वेत्स्यति च स्वपथ्यं तथ्यं गमिष्यति च मृत्युमुखं वराकः ।
प्राप्तोऽधुना मम वशेन तदस्य मृत्युरित्युत्ससर्ज मृदु निःश्वसितं द्रुतं सा ॥ ३९ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

अजगरोदरात् किरातेन निष्काशिता दमयन्ती कामेच्छुः किरातश्च ॥

पञ्चमे स्कन्धे पञ्चमः सर्गः

तां वीक्ष्य मुक्तनिःश्वासां मौनमुद्रावलम्बिनीम् । स्मरबाणव्यथाधीनो बभाण शबरः पुनः ॥ १ ॥
अयि ! किं मौनमाश्रित्य निश्वासैर्नीयते क्षणः ? । स्तदुःखावहत्वं न चिन्तनीयं स्वचेतसि ॥ २ ॥
निःशङ्कमत्र कान्तारे तन्मया सह रम्यताम् । नैवास्मच्छङ्कितव्यं च बन्दिग्राहिभयं हृदि ॥ ३ ॥
यावत् प्रसादमस्मासु स्वस्थासि नित्यमत्र वा । अनुव्रज ततोऽस्माकं वचस्त्वं द्रुतमेव वा ॥ ४ ॥
इति प्रेमद्रवीभूतं गोष्ठस्थं गोष्ठलीलया । वदान्यमिव जल्पन्तं तमवोचत भीमजा ॥ ५ ॥
महाभाग ! यथार्थं त्वं विनीतोऽसि किमुच्यते ? । न ग्रामनगरापेक्षा सदसत्संभवं प्रति ॥ ६ ॥
युष्माकमिह सामर्थ्यं विनिर्जेतुं नृपानपि । शिशुमारोऽपि गृह्णाति गजानपि जलस्थितः ॥ ७ ॥
अनाथामबलां मूढां यत् त्वं नहि रुणत्सि माम् । तत् तवैव हि सौजन्यं किरातः कथमीदृशः ? ॥ ८ ॥
नूनं सर्वत्र वर्त्तन्ते जगति त्रिविधा जनाः । भिल्लेष्वपि महाभागो दयालुः कथमन्यथा ? ॥ ९ ॥
अस्मिन् रौद्रे महारण्ये महात्मा यत् त्वमीदृशः । क्षारवारिणि मिष्टाम्बु तदिदं दैवयोगतः ॥ १० ॥
नाहं कथञ्चिदानृण्यं यामि प्राणप्रदस्य ते । यतः प्राणाधिकं दातुं कस्य शक्तिर्जगत्यपि ॥ ११ ॥
यदाद्यजगरग्रस्ता कृष्टा कालमुखात् त्वया । तदादि भवता दत्तं जीवितव्यमिदं मम ॥ १२ ॥

ततोऽपि सरसाहारान् दत्त्वा जनमिमं प्रति । परोपकारवृक्षस्य जनिताऽर्येण मञ्जरी ॥ १३ ॥
असंस्तुतमसम्बद्धमकिञ्चित्करमागतम् । इत्थं परिचरेत् कश्चिद् यदि न स्यात् कृपा हृदि ॥ १४ ॥
पितरं वा पितृव्यं वा भ्रातरं वा सहोदरम् । कमिव व्याहरामि त्वां एकयैव हि जिह्वया ॥ १५ ॥
परोपकारशीलेन महात्मंश्चरितेन ते । तृणीकृतं महर्षीणां स्वकार्यैकफलं तपः ॥ १६ ॥
निःशूकाः कामगृध्रा ये परदारानुरागिणः । उच्छिष्टान्नभुजोऽरिष्टाः क्व तेभ्यो हीनवृत्तयः ? ॥ १७ ॥
किमत्र सुकृतैः सर्वैः कृतं चेत् पारदारिकम् । अपि निःशेषपापानां मूलमब्रह्म केवलम् ॥ १८ ॥
निन्दामूलं घृणाहेतु मृत्युद्वारं त्रपास्पदम् । तथापि मूढचित्तानां प्रीतये पारदारिकम् ॥ १९ ॥
कथं स वित्तमात्मीयं चौरेभ्यो रक्षितुं क्षमः ? । अनङ्गेन हृतं चित्तं प्रत्यानेतुं न यः प्रभुः ॥ २० ॥
रक्ता या भर्त्तृतो मृत्युर्विरक्ता हन्ति च स्वयम् । त्याज्या रक्ता विरक्ताऽपि परस्त्री सर्वथा नृणाम् ॥ २१ ॥
लिप्यते पातकैर्भुक्त्वा रक्तामपि परस्त्रियम् । विरक्तां रन्तुकामस्य न पारो नरकार्णवात् ॥ २२ ॥
स्त्रीविषाग्निपयःशस्त्रैः क्रीडतां कुशलं कुतः ? । तदात्वमृत्युदायीनि वस्तून्येतानि दुर्धियाम् ॥ २३ ॥
विधाय वनितावेषं विश्वास्य रहसि स्थितम् । जघान तक्षकः शङ्खं शेषकान्तानुरागिणम् ॥ २४ ॥
विहिताराधनक्लेशं रिरंसारसविह्वलम् । शशाप शूद्रगं वीरं सन्तुष्टाऽपि सरस्वती ॥ २५ ॥
अपि द्वादशसोपानकर्त्तारं नन्दिवर्द्धने । ऋषिदैत्यं निजग्राह श्रीमाता कामलम्पटम् ॥ २६ ॥

कृष्णेन पार्वतीहेतोरनुधावन् महेश्वरम् । मायामहिलया दैत्यो दुर्द्धरः सहसा हतः ॥ २७ ॥
तदित्थं दारुणोदर्कः कामः सर्वत्र कामिनाम् । लोकद्वयविरुद्धश्च गर्हितश्च महात्मनाम् ॥ २८ ॥
ततो मयि निरीहायां भूत्वा त्वं जीवितप्रदः । महात्मंश्चित्तमात्मीयं न क्रूरं कर्त्तुमर्हसि ॥ २९ ॥
इदं हि मम सुप्रीतं भ्रातरीव मनस्त्वयि । मा भवेच्छीलविध्वंसरोपावेशविसंस्थुलम् ॥ ३० ॥
तवोपकारजं पुण्यं कृतज्ञत्वगुणश्च मे । अखण्डं द्वयमप्यस्तु यावत् चन्द्रदिवाकरौ ॥ ३१ ॥
इति सम्यक् समाकर्ण्य वचः सत्यं सतीमुखात् । त्रस्तोऽपि धार्ष्ट्यमालम्ब्य प्रत्युवाच वनेचरः ॥ ३२ ॥
अयि ! हन्त ! वृथा क्लेशः क्वोपदेशैर्विधीयते ? । स्थले जलमिवास्माकं हृदि शीलं स्थिरं कियत् ? ॥ ३३ ॥
इदं हि सुमहद् दुःखमस्माकं नरकादपि । त्वादृशं यत् करप्राप्तं स्त्रीरत्नं नोपयुज्यते ॥ ३४ ॥
इतोऽपि महती गर्हा काऽपि नः शूरसंसदि । क्लीबैरिव यदस्माभिर्भवती नोपभुज्यते ॥ ३५ ॥
किमत्र वितथत्रासैरस्मान् दूरं विधास्यसि ? । इहास्माकं बलात्कारं को निवारयितुं प्रभुः ? ॥ ३६ ॥
इयमालिङ्ग्य सर्वाङ्गं स्वैरं विविधभक्तिभिः । तरसाऽपि सरोजाक्षि ! निःशङ्कमुपभुज्यसे ॥ ३७ ॥
इति जल्पन् विमर्यादं कामान्धः सव्यपाणिना । स भीमदुहितुर्देव्याः केशग्रहमचिन्तयत् ॥ ३८ ॥

हा ! धिक् कष्टं कः प्रमादस्तवायं मा मैवं भो मुञ्च दूरे भवेति ।
सभ्रूभङ्गं मौलिभागं धुनाना तं प्रत्यूचे हस्तमुद्यम्य देवी ॥ ३९ ॥

निःशङ्कस्य व्युत्क्रमं कर्त्तुमिच्छोस्तस्यावेशं वीक्ष्य यूनस्तथापि ।
आः ! पापेति व्याहरन्ती सरोषा तच्छिक्षार्थं वासवं साऽभिदध्यौ ॥ ४० ॥

यावत् तं वरदं हृदि स्मरति सा देवं हरिं तत्क्षणं तावद् दिक्कुहरोदरम्भरिरवः त्रासप्रदः प्राणिनाम् ।
स्वैरं निर्जलदाद् निपत्य नभसो वेगेन शुष्काशनिस्तं भस्मैकमयं विधाय सहसा भूयोऽन्तरिक्षं ययौ ॥ ४१ ॥

भस्मावशेषं तमवेक्ष्य देवी पूर्वोपकारप्रवणं किरातम् ।
दयार्द्रभावा रुदती विरेजे तस्मै हि तोयाञ्जलिदायिनीव ॥ ४२ ॥

यः कोऽपि संप्रति करोति ममोपकारं सोऽपि क्षयं व्रजति यद्वदसौ वराकः ।
दुष्कर्मणामुदयमीदृशमद्भुतं मे धिग् धिक् तदेति सुचिरं हृदि सा शुशोच ॥ ४३ ॥

इतिश्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

पञ्चमे स्कन्धे षष्ठः सर्गः ।

तदतीत्य महद् दुःखं विदर्भानभि सा पुनः । उपर्युपरि तत्पल्लीरूपविन्ध्येन निर्ययौ ॥ १ ॥
न श्रान्ता च न भीता च दीर्घे शून्येऽपि सा पथि । दृढीकरोति कालो हि वपुश्चित्तं च देहिनाम् ॥ २ ॥

किरातस्य बलात्कारः वासवेन च भस्मावशेषीकृतो किरातः ॥

यतः पत्युर्वियोगोऽभूद् व्यालविघ्नं महच्च तत् । भूयो विघ्नं प्रमोदं च सा चक्रे नैव वर्त्मनि ॥ ३ ॥
सस्मार हृदये मन्त्रं पञ्चानां परमेष्ठिनाम् । सततं चरणौ पत्युः सा नलस्य च केवलम् ॥ ४ ॥
नखिनः शृङ्गिणः सत्त्वाः करिणः फणिनोऽपि वा । केऽपि तां किमुत स्प्रष्टुं न द्रष्टुमपि सेहिरे ॥ ५ ॥
विषमं समतां याति सौजन्यं यान्ति दुर्जनाः । शक्तः सतीमयो ब्रह्मा कर्त्तुं सृष्टिविपर्ययम् ॥ ६ ॥
यत् तस्मिन् तादृशे शून्ये तैस्तैस्तीक्ष्णैरुपद्रवैः । न भिन्ना भीमजा देवी शीलस्य कवचं हि तत् ॥ ७ ॥
इदं हृदि महद् दुःखं तस्याः परमजायत । यद् मदर्थं मृतो व्याधस्ताडितो यच्च वाहसः ॥ ८ ॥
इत्थं च पथि गच्छन्त्यास्तस्याः कालेन केनचित् । बभूव धनपूर्णस्य वणिक्सार्थस्य सङ्गमः ॥ ९ ॥
क यास्यथेति पृष्टास्ते कथञ्चिद् भीमजातया । क्षत्रियां तां परिज्ञाय प्रत्यपद्यन्त नोत्तरम् ॥ १० ॥
तथापि तैः समं मार्गे नलभार्या विनिर्ययौ । कार्यापेक्षैव गुर्वी हि वस्तुचिन्ता न धीमताम् ॥ ११ ॥
भोजनान्ते तृणस्यापि विदधात्यञ्जलिं जनः । भस्मापि वन्द्यते चैत्रे समये सर्वमुत्तमम् ॥ १२ ॥
विसङ्कटतटोद्देशे दुरारोहे भयङ्करे । स तस्थौ पर्वताघाटे सार्थः प्रातर्यियासया ॥ १३ ॥
तत्र रात्रौ तमःश्यामा बृहद्बृंहितसूचिताः । न्यपतन् जनतागन्धक्रोधान्धा वनसिन्धुराः ॥ १४ ॥
भग्नानि वस्तुभाण्डानि गोणीभाराश्च चूर्णिताः । त्रस्ताः केऽपि मृताः केऽपि मनुष्या वृषभा अपि ॥ १५ ॥
न क्वापि ददृशे कोऽपि नासीत् किञ्चिद् व्यवस्थितम् । दृष्टनष्टः स सार्थोऽभूद् गन्धर्वपूरवत् क्षणात् ॥ १६ ॥

तस्मिन् सार्थे तथा त्रस्ते निरालम्बा मनो दधौ । एकाकिनी स्थिता भूयः सचिन्ता भीमभूरभूत् ॥ १७ ॥
यैः समं पथि गच्छामि न तेऽपि कुशलास्पदाः । अहो ! मे दुर्दशापाक इत्यात्मानं निनिन्द सा ॥ १८ ॥
सा समुत्थाय खिन्नाऽपि कृत्वा धैर्यावलम्बनम् । गिरिशृङ्गमयं मार्गमारुरोह शनैः शनैः ॥ १९ ॥
निराशा विवशा व्यग्रा श्रान्ता भीता सवेपथुः । न क्वापि हृदयाधारं लेभे किमपि सुन्दरी ॥ २० ॥
ततो विनतशाखाग्रं रक्तं रक्तान्तलोचना । प्राप पापहरं वृक्षमशोकं शोकविह्वला ॥ २१ ॥
दर्शनं स्पर्शनं वाऽपि वर्णनं स्मरणं च ते । सतां न कुशलं दत्ते किं किं किङ्किल्लिपादप ! ॥ २२ ॥
इत्यशोकतरुं स्तुत्वा यान्त्याः पर्वतवर्त्मनि । भीमभूमिपतेः पुत्र्याः परितोषो मनस्यभूत् ॥ २३ ॥ युग्मम् ॥
शीतो मन्दः सुरभिरभवत् पृष्ठवाही समीरः श्यामाः साक्षाद् भवविपयिणः पञ्च जाताः क्रमेण ।
दृष्टिं प्रापुर्जलदसुहृदः स्वस्तिकाख्याश्च तस्याः पस्पन्दे च प्रकटितमनः कामदं वामनेत्रम् ॥ २४ ॥
तदिति बहुनिमित्तैः शोभनैः प्रीयमाणा किमिह मम फलं स्यादित्थमालोचयन्ती ।
गिरिशिरसि विशाले बालसारङ्गचक्षुर्लिखितमिव मुनीनां मण्डलं सा ददर्श ॥ २५ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

वणिक्सार्थेन सह गच्छन्ती दमयन्ती ॥ वनसिन्धुरैश्च भिन्नः सार्थः ॥

पञ्चमे स्कन्धे सप्तमः सर्गः ।

तानुज्ज्वलतरशुक्लसूक्ष्मप्रावरणावृतान् । मूर्त्तिमद्भिरिवाश्लिष्टान् पटलैर्धर्मकर्मणाम् ॥ १ ॥
शुचीन् सुमनसः सौम्यान् महर्षीन् वीक्ष्य हर्षिता । भैमी पितृगृहं प्राप्तमिवात्मानममन्यत ॥ २ ॥
तेषां मध्यगतं धीरं धर्माचार्यं महौजसम् । अनुजानीहि भगवन्नित्युक्त्वा प्रणणाम सा ॥ ३ ॥
धर्मोऽभिवर्द्धतां भद्रे ! सुप्रसन्नं मनोऽस्तु ते । इहोपविश कल्याणि ! परिश्रान्ताऽसि भूयसा ॥ ४ ॥
चारणश्रमणानस्मान् जानीहि त्वं शुचिस्मिते ! । वैताढ्यपर्वतादेतत् तीर्थं वन्दितुमागतान् ॥ ५ ॥
पृथिव्यां पञ्चमश्चक्री परमेष्ठी च षोडशः । शान्तिनामा यतः स्वामी संभविष्यत्यतःपरम् ॥ ६ ॥
तस्यात्रभवतस्तिर्यग्देवासुरनराश्रितम् । समं ततोऽवसरणं चिरमत्र भविष्यति ॥ ७ ॥
ततश्च तत्प्रसादेन पुनः सञ्जातजन्मिनाम् । साङ्केतिकात् परं ज्ञानमिहास्माकमुदेष्यति ॥ ८ ॥
मुक्तिद्वारमिदं नाम्ना महातीर्थं मनस्विनि ! । सम्प्रदायं विना प्रायः प्राकृतानामगोचरम् ॥ ९ ॥
सुगृहीताभिधानेन गुरुणा भास्करेण हि । विनेयानामिदं तीर्थं कृपया नः प्रकाशितम् ॥ १० ॥
तदत्र सुकुमाराङ्गीं मुग्धामविधवां सतीम् । एकाकिनीं समायातां वीक्ष्य त्वां विस्मयो हि नः ॥ ११ ॥
न त्वं लक्ष्मीर्न सावित्री न पौलोमी न पार्वती । सनिमेषा भवद्दृष्टिर्निर्निमेषदृशो हि ताः ॥ १२ ॥

तत् त्वामायुष्मतीं विश्वश्चक्षुष्याकृतिमीदृशीम् । ऐश्वर्यरहितत्वेऽपि क्ष्मापालगृहिणीमिव ॥ १३ ॥
इत्युक्ता मुनिना भैमी स्थित्वा क्षणमधोमुखी । निगृह्य बलवद्बाष्पमुपविश्य व्यजिज्ञपत् ॥ १४ ॥
भगवन् ! भाग्यवत्यस्मि दुर्दशापतिताऽप्यहम् । यदेवमनुरूपन्ते भवन्तोऽपि भृशं मयि ॥ १५ ॥
सुकृतं दुष्कृतं वाऽपि सुखं वा दुःखमेव च । सर्वं निवेद्य युष्मासु निःशल्यो जायते जनः ॥ १६ ॥
तत् किञ्च बहुनोक्तेन युष्माकं विदुषां पुरः ? । एष तावत् परिच्छेदो मद्वार्त्ताविस्तरस्य यत् ॥ १७ ॥
पृथिव्यां विदितो विद्वान् निषङ्गी निषधेश्वरः । वीरसेनसुतो वीरः क्रौञ्चकर्णान्तकः कृती ॥ १८ ॥
देवदूतो दयायुक्तो बलवान् विनयी नयी । दशदिग्विजयी योद्धा महनीयो महाबलः ॥ १९ ॥
सत्यसन्धः सुधीः शान्तः शत्रुकालानलो नलः । पुण्यश्लोकः सुखी श्लाघ्यो भर्त्ता मे भूभृतां वरः ॥२०॥ त्रिभिर्विशेषकम् ।
द्यूतेऽनुजेन निर्जित्य दैवाद् निर्विषयीकृतः । मयैवानुगतः पत्न्या भुजद्वन्दपरिच्छदः ॥ २१ ॥
भिल्लैः पथि पराभूतः खगैः क्षिप्तोत्तरच्छदः । वनाद् वनं व्रजन् ग्रीष्मे सोढवातातपव्यथः ॥ २२ ॥
केनापि हेतुना शीघ्रं सत्त्वसौहृदवर्जितः । समादिश्य पितुर्गेहे गन्तुं लिपिमुखेन माम् ॥ २३ ॥
अनाथां मां परित्यज्य सुप्तामेकाकिनीं वने । तथा कथञ्चिद् गतवान् यथा भूयो न वीक्षितः ॥ २४ ॥ युग्मम् ॥
गर्त्तागिरिसरिद्घोरं पश्यन्त्याऽपि मया वनम् । न लब्धः स क्वचिद् भूयः सप्रभाव इव द्रुमः ॥ २५ ॥
निर्विण्णा तमनालोक्य श्रान्तसुप्ता महावने । ग्रस्ता चाजगरेणास्मि मोचिता शबरेण च ॥ २६ ॥

चारणश्रमणान् दमयन्ती पूर्वपरिचयं कारयति ॥

विवेकविकलस्याहं पतिता तस्य पञ्जरे । नैवाधिजगाम क्षेमाद् निर्गमं यत्नवत्यपि ॥ २७ ॥
तं वराकमनात्मज्ञं स्वहस्ताङ्गारवर्पिणम् । सहसातिभयाच्चक्रे भस्मसाद् वरदो हरिः ॥ २८ ॥
पुनः पथि मया प्राप्तो वणिक्सार्थस्य सङ्गमः । स नक्तं दन्तिभिर्ध्वस्तः स्वेच्छावान् व्यसनैरिव ॥ २९ ॥
साऽहं पतिपरित्यक्ता नष्टध्वजपटेव नौः । दुर्दशावर्त्तगर्त्तेऽस्मिन् वर्णमानाऽस्मि दुर्द्धरे ॥ ३० ॥
विश्वविश्वम्भराधारधुरन्धरभुजो मम । दक्षिणस्या दिशः स्वामी भीमभूमिपतिः पिता ॥ ३१ ॥
निजपत्युः समादेशाद् गच्छन्ती पितृमन्दिरे । अहं सम्यग् न जानामि तत्र यास्यामि वा नवा ॥ ३२ ॥
तस्य राज्ञो हि चेत् किञ्चित् तत् क्व नौ सङ्गमः पुनः ? । मम वा किञ्चिदक्षेमं तत् क्व नौ सङ्गमः पुनः ? ॥ ३३ ॥
आशापाशः प्रसभमभितो जीवितं मे रुणद्धि प्राणत्यागो हठविरचितः श्रेयसे नोपदिष्टः ।
एकैकाऽपि व्रजति घटिका कल्पकोटिप्रमाणा नो जानामि त्वरितमधुना यद् मया किं विधेयम् ? ॥ ३४ ॥
अस्मिन् काले दश विजयते वर्पलक्षाणि देही तेपामेकं मम परिणतं पूर्णवर्पायुतोनम् ।
तेनेदानीं न विपयरसाश्चेतसो यान्ति शान्ति वर्पाकाले कथयति कथं मन्दतां वारिवेगः ? ॥ ३५ ॥
एकाकित्वं दयितविरहः काननं मार्गखेदः स्थानभ्रंशो विभवविगमः साध्वसं दुर्जनेभ्यः ।
इत्थं दुःखं निखिलमपि मे बालकालेऽपि जातं मन्ये नाभूदहमिव भवे दुःखिनी काऽपि नारी ॥ ३६ ॥
नन्वेतद् मे किमपि भगवन् ! वृत्तमामूलभूतं श्रुत्वा दुःखं सहृदयहृदयैर्नैव कार्यं भवद्भिः ।

दुष्कर्माख्यं क्वचिदपि भवे बीजमुप्तं मया यत् तस्यैवेदं फलमविकलं पाकमभ्यागतं मे ॥ ३७ ॥
इति निगदितवत्यास्तत्र भूपालपुत्र्या वचनमपरिहीणं पुण्यमाकर्ण्य सम्यक् ।
अविरलजलबिन्दुस्पन्दिभिर्नेत्रपत्रै-र्मुनिपरिषदशेषा वर्णभेदं प्रपेदे ॥ ३८ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

पञ्चमे स्कन्धे अष्टमः सर्गः ।

अथ देव्या वचः श्रुत्वा विज्ञानप्रचयो मुनिः । उच्छ्वस्य विकसद्दृष्टिः ससंभ्रममभापत ॥ १ ॥
हन्त ! सा दमयन्ती त्वं हन्त ! स त्वत्पतिर्नलः । त्वदर्थं हि पुरा देवाः समायान्ति स हि क्षितौ ॥ २ ॥
त्वां हि चक्रेश्वरी देवी सेवाहेवाकशालिने । भीमाय प्रथमापत्यं ददौ दमनको मुनिः ॥ ३ ॥
अहो ! वत महत् कष्टं किं ब्रूमः किमु कुर्महे ? । सार्वभौमावुभौ यस्याः पिताऽपि स पतिश्च सः ॥ ४ ॥
यां न पस्पर्श चण्डांशुर्वनेऽपि भुवनेऽपि च । यस्या न सदृशी काऽपि रूपेण विभवेन च ॥ ५ ॥
दानं मानं च या दत्ते पापं पुण्यं च वेत्ति या । शास्त्रे गीते च या दक्षा भक्ता देवे गुरौ च या ॥ ६ ॥
नराणां च सुराणां च स्त्रीणां नृणां च सर्वथा । गृहिणां च यतीनां च या श्लाघ्या गुरुभिर्गुणैः ॥ ७ ॥

चारणश्र-
मणान्
दमयन्ती
पूर्वपरिचयं
कारयति ॥

सांऽपि संप्रति संप्राप्ता दुर्दशामीदृशीं यदि । किं परेषां वराकाणां लोकानां तद् विचार्यते ? ॥ ८ ॥ पञ्चभिः कुलकम् ।
आवर्ज्य सर्वगात्राणि पद्मिनीव दिवात्यये । सलज्जाधैर्यनिर्वेदं ददर्श विवशा भुवम् ॥ ९ ॥
तामित्थं सुस्थितां देवीं निःश्वासविधुराधराम् । आश्वासयितुमारेभे करुणार्द्रमना मुनिः ॥ १० ॥
वत्से ! वैदर्भि ! दुर्भेद्या यद्यपि क्लेशभित्तयः । तथापि महतां सत्त्वं कुलिशादपि कर्कशम् ॥ ११ ॥
दैवात् प्रियपरित्यक्ता न त्वं शोचितुमर्हसि । त्वत्तोऽपि हि न सञ्जाता दुःखिनी किं शकुन्तला ? ॥ १२ ॥
त्वमद्यापि सुखस्थाने स्थानज्ञेन धीमता । कालज्ञेन स्वयं पत्या प्रहिताऽसि पितुर्गृहे ॥ १३ ॥
वत्सलः स च ते तातः सर्वं दास्यति वाञ्छितम् । कालमालम्ब्य भर्त्ताऽपि भूयस्त्वां पालयिष्यति ॥ १४ ॥
सुखे दुःखे च पश्यन्तं स्वस्मादप्यधिकाधिकान् । वैरिणौ हर्षशोकाख्यौ धीरं नहि निगृह्णतः ॥ १५ ॥
शृणु शाकुन्तलं वत्से ! त्वमाख्यानकमुत्तमम् । श्रुत्वा शिथिलशोकं ते हृदयं जायते यथा ॥ १६ ॥
दुष्यन्तः पौरवो धन्वी राजा गजपुराधिपः । मृगव्यविह्वलः कश्चिदन्वधावद् मृगं रथी ॥ १७ ॥
महारयरथावर्त्तं सशराकृष्टकार्मुकम् । तमन्तरितसारङ्गाः प्रोचुर्मुनिकुमारकाः ॥ १८ ॥
न वध्योऽयं न वध्योऽयं देवाश्रममृगो हि नः । कथं क्षत्रियशस्त्रं ते निर्वहतु निरागसम् ॥ १९ ॥
सफली मालिनीतीरे निर्विघ्नं वीक्ष्य वो वनम् । राजन् ! निजभुजत्रातां कृतार्थय महीमिमाम् ॥ २० ॥
स तथेति प्रतिश्रुत्य स्वकार्येषु विसृज्य तान् । एकाकी विरथः स्वैरं प्रविवेश तमाश्रमम् ॥ २१ ॥

विचरन् वृक्षमालासु स्फुरद्दक्षिणलोचनः । क्षुपसेकजुषां मध्ये कन्यानां काञ्चिदुत्तमाम् ॥ २२ ॥
प्रच्छन्नः स्वेच्छया पश्यन्नित्थमन्तरचिन्तयत् । अहो ! पुराद् वनं धन्यं कन्या यत्रेयमीदृशी ॥ २३ ॥ युग्मम् ॥
श्रमोदककणाक्लिन्ना सावश्यायेव पद्मिनी । वल्कं शिथिलयत्येषा सख्या निविडसंयमम् ॥ २४ ॥
लक्ष्मणाऽपि शशी हृद्यः शैवलेनापि वारि तत् । वल्कलेनापि रम्याऽसौ किं न वस्तुषु मण्डनम् ? ॥ २५ ॥
यद् ममार्यस्य रागोऽस्यां क्षत्रिया तदियं ध्रुवम् । सन्दिग्धेषु पदार्थेषु प्रमाणं हि सतां मनः ॥ २६ ॥
सिञ्चन्ती चूतसंयुक्तां पुष्पितां माधवीमियम् । त्वमपीत्थं भवेत्युच्चैर्युक्तमुक्ता वयस्यया ॥ २७ ॥
द्रागभ्मः संभ्रमभ्रान्तो भृङ्गोऽस्या वक्त्रवारिजे । धन्योऽधरदलं पीत्वा रौति कर्णान्तनेत्रयोः ॥ २८ ॥
विवृत्तभ्रान्तहस्ताग्रा लोलाक्षी धुन्वती शिरः । मधुव्रतनटेनेयं निःसङ्गीतं हि नर्त्तिता ॥ २९ ॥
रक्ष रक्षालि ! रोलम्बादिति व्यक्तार्तगीरियम् । त्रातुमाह्वय दुष्यन्तमिति सख्योपहस्यते ॥ ३० ॥
तदेवं तावदित्यन्तः स्फुटप्रकटमभ्यधात् । आदिष्टोऽस्मि वनं त्रातुं राज्ञाऽऽसन्नविहारिणा ॥ ३१ ॥
तत् कोऽयं पौरवे पृथ्वीं पाति दुर्वृत्तघातिनि । अन्यायमतिमुग्धासु मुनिकन्यासु चेष्टते ? ॥ ३२ ॥
आर्य ! कश्चिद् न विघ्नोऽत्र विघ्नकृद् वा तथाविधः । नवरं भ्रमराद् भ्रान्ता सखीयं नः शकुन्तला ॥ ३३ ॥
इयं कुलपतेः पुत्री गालवस्य महात्मनः । प्रियंवदानुसूयाख्ये सख्यावावामुभे अपि ॥ ३४ ॥
सोमतीर्थप्रयातस्य तातस्यादेशतः सताम् । आतिथेयं करोत्येषा तदार्यातिथ्यमस्तु ते ॥ ३५ ॥

इत्युक्तो मुनिकन्याभ्यां मत्वा वाचैव तं विधिम् । नन्दिद्रुमतले ताभिः सह गोष्ठीमचीकरत् ॥ ३६ ॥
नन्वदारः कुलपतिस्तत्पुत्री वः सखीति किम् ? । पालनाद् गालवस्तातो वप्ता स्यात् कौशिकः पुनः ॥ ३७ ॥
तत्तपःखण्डनां कर्त्तुं मेनका पूर्वमाययौ । तां दृष्ट्वा च परं यद्वा किमार्यस्य निवेद्यते ? ॥ ३८ ॥
अस्तु ज्ञातं विशालाक्षी तदियं मेनकोद्भवा । अथ किं तत्परित्यक्ता प्राप्ता हि मुनिना वने ॥ ३९ ॥
दिव्यप्रभावतस्तस्याः शुका वृत्तिं वितेनिरे । शकुन्तैर्लालिता पूर्वं तेन नाम्ना शकुन्तला ॥ ४० ॥
आसंप्रदानतः कार्यमनया तद् मुनिव्रतम् । सह वा सदृशाक्षीभिः कुरङ्गीभिर्निर्विक्ष्यति ॥ ४१ ॥
इमां वराय कस्मैचिद् महर्षिर्दातुमिच्छति । अस्यास्तु हृदये नित्यं तपसि स्पृहयालुता ॥ ४२ ॥
उपराजमिति श्रुत्वा प्रजल्पन्तीं प्रियंवदाम् । उत्थाय गन्तुमारेभे कुपितेव शकुन्तला ॥ ४३ ॥
कथयिष्यामि गौतम्या इमामश्लीलवादिनीम् । इति पारिप्लवं यान्तीमारुरोध प्रियंवदा ॥ ४४ ॥
चण्डि ! किं लभ्यते गन्तुमधमर्णाऽसि मे यतः । वृक्षसेचनकद्वन्द्वं मम देयं तदर्पय ॥ ४५ ॥
वस्त्रेण वलितां सख्या परिहासविदग्धया । तस्यास्तामनृणीकर्त्तुं स्वहारं नृपतिर्ददौ ॥ ४६ ॥
साऽऽशु तद्बहुमानेन निर्मुमोच मुधैव ताम् । अभूत् तेषां पुनर्गोष्ठी तत्तद्वार्त्तानुयायिनी ॥ ४७ ॥

नृपतिरनुशकुन्तलं स कामी नृपमनुबद्धमतिः शकुन्तलाऽपि ।
तदुभयमपि पश्यतः स्म सख्यौ तदिति बभूव रतिश्चिरं चतुर्णाम् ॥ ४८ ॥

समजनि रजनीमयं रजोभिर्नृपतिमनुव्रजतां ततोऽवलानाम् ।
क्षुभितमनुजनं वनं तदासीत् शिथिलितगोष्ठिचतुष्टयं च तासु ॥ ४९ ॥
निजबलमखिलं बहिर्विधातुं लघु ललितं प्रचचाल भूमिपालः ।
उटजमनु समन्विता सखीभ्यां स्मरभररुद्धगतिः शकुन्तलाऽपि ॥ ५० ॥
व्यर्थं तस्थौ व्यथितचरणा दर्भसूच्या किलेति व्यावृत्ताक्षी विटपघटितं वल्कलं चेत्यपश्यत् ।
स प्रत्याशं वलितनयनं पश्यतस्तस्य राज्ञः शून्यं चक्रे कुलपतिसुता तेन चित्तं सुरावत् ॥ ५१ ॥

इतिश्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

पञ्चमे स्कन्धे नवमः सर्गः ।

उटजं प्राप्य न प्राप रतिं क्वापि शकुन्तला । स्कन्धावारगतो राजा निद्रां निशि न लब्धवान् ॥ १ ॥
शून्या नाचिन्तयत् किञ्चिद् नित्यकृत्यं मुनेः सुता । तद्वनासन्नमास्थाय नास्मरत् पौरवः पुरम् ॥ २ ॥
उभौ लज्जानदीरुद्धावुभौ दुर्लभरागिणौ । सव्यापसव्यमुक्तेपुर्जघन्वान् तद् द्वयं स्मरः ॥ ३ ॥
इत्थं तद्युग्ममारुह्य स्वैरं वदति मन्मथे । दैवाद् नक्तञ्चरैश्चक्रे मुनीनां यज्ञविप्लवः ॥ ४ ॥

तदाऽभ्यर्थनया प्राप्तः स एकोऽपि नृपः स्वयम् । अग्रेऽपि नर्त्तकः सद्यः किं पुनस्तूर्यमाहतम् ॥ ५ ॥
तद्धनुर्ध्वनिनिर्द्धूतनक्तञ्चरचये वने । कर्म कर्मठिनश्चक्रुर्वैतानं वीतसाध्वसाः ॥ ६ ॥
एकत्र वनवासेऽपि वृपस्यन्तौ परस्परम् । द्वावासन्ननवां नीतौ व्यवस्थां मदनेन तौ ॥ ७ ॥
मालिनीतीरकुञ्जेषु सा निनाय स्मरज्वरम् । जगाम तत्र राजापि तद्विलोकनतत्परः ॥ ८ ॥
ददर्श तत्र निश्चेष्टां दलस्रस्तरशायिनीम् । सखीभ्यामपि साश्रुभ्यां सेव्यमानां शकुन्तलाम् ॥ ९ ॥
कथञ्चिदपि पृच्छन्त्योर्वारं वारं द्वयोरपि । तयोर्भावज्ञयोर्भावं स्थित्वा स्थित्वा जजल्प सा ॥ १० ॥
मुक्त्वा मां नास्ति मे वन्धुर्न गोप्यं किञ्चिदेव वाम् । किं भूयोऽपि तथा कार्यं यथा स्यात् तत्कृपा मयि ॥ ११ ॥
ततः स्वीकृत्य कर्त्तव्यं सख्यौ श्लाघापुरस्सरम् । तां दुष्मन्ताय दातव्यं स्मरलेखमयाचताम् ॥ १२ ॥
तया च रचितं लेखं लिखितं केतकीदले । प्रस्तुतो वा नवेति द्वे पठतः स्म यथा किल ॥ १३ ॥
न जानामि तवावस्थां क्व प्रवेशः पराशये ? । हन्ति तु त्वत्कृते कामं कामो निर्दय ! मद्वपुः ॥ १४ ॥
इति श्रुत्वा स गाथार्थं शीघ्रं जनितसंभ्रमः । प्रविश्य कलया वाचा प्रत्युवाच शकुन्तलाम् ॥ १५ ॥
युक्तं पर्यनुयुक्तोऽस्मि किन्तु मुग्धेऽवधारय । इदं प्रकोष्ठतः स्रस्तं किमर्थं वलयं मम ? ॥ १६ ॥
नूनं प्राकृतमद्वाधं वाधते त्वां मनोभवः । रविरर्दितमेवेन्दुमन्वर्दति च कौमुदीम् ॥ १७ ॥
इति जल्पंस्तया सार्द्धं निपिण्णः खिन्नविग्रहः । अयाच्यत वयस्याभ्यां स्वीकर्त्तुं स शकुन्तलाम् ॥ १८ ॥

आजीवितान्तमात्मीयं वपुर्वित्तं तयोः पुरः । चक्रे तदा तदायत्तं सत्यवादी स पार्थिवः ॥ १९ ॥
ततः कृतार्थयोः सख्योर्व्याजपूर्वं प्रयातयोः । दयितो रन्तुमारेभे कन्याविश्रम्भनागरः ॥ २० ॥
तस्या वामस्वभावेन बालावस्थानुयायिना । स कामी दृष्टिरागोऽपि क्षणं पर्याकुलोऽभवत् ॥ २१ ॥
तैस्तैर्मृदुभिरक्लिष्टैरुपायैः परिशीलयन् । दुष्मन्तः स्वेच्छया रेमे वशीकृत्य शकुन्तलाम् ॥ २२ ॥
स पूर्वविरहव्यग्रां गच्छन्नापृच्छ्य वल्लभाम् । तस्या मनोविनोदार्थमित्यदादङ्गुलीयकम् ॥ २३ ॥
मन्नामवर्णमेवैकं त्वमत्र गणयान्वहम् । तदन्ते त्वां समानेतुं समेष्यति जनो मम ॥ २४ ॥
आशापाशनिबद्धेन हृदयेन वियोगिनी । साऽपि तद्गणनासक्ता कथञ्चिद् जीवितं दधौ ॥ २५ ॥
इत्योघसंज्ञया तस्याः कुर्वत्याः प्राणधारणम् । यावत् पर्याप्तकालोऽभूत् स वर्णगणनक्रमः ॥ २६ ॥
तावत् तदुटजद्वारि पाणिपात्रो दिगम्बरः । अशनायान्वितो मौनी दुर्वासा भिक्षुराययौ ॥ २७ ॥
महन्मुनिवरे तस्मिन् प्रमद्वरतया तया । बभूव स्खलितातिथ्या मिथ्यात्वरहिताऽपि सा ॥ २८ ॥
ततो मुनिमुखेनैव पूज्यातिक्रमकोपिनः । द्राक् तिर्यग्जृम्भका देवाः स्फुटमित्यशपन्त ताम् ॥ २९ ॥
स्मरन्तीयं न जानीषे ममाप्यतिथिमागतम् । मत्तवत् पूर्ववार्त्तां त्वां न स्मर्त्ता स्मारितोऽपि सः ॥ ३० ॥
श्रुत्वा तं शापमाप्ताभ्यां सखीभ्यां स मुनिर्द्रुतम् । अनुव्रज्य पुरः स्थित्वा मुहुर्नत्वाऽन्वनीयत ॥ ३१ ॥
दीनामशरणां शून्यां बालां विरहविह्वलाम् । शकुन्तलां च विज्ञाय प्रसेदुर्व्यन्तरामराः ॥ ३२ ॥

दमयन्त्या आश्वासनाय चारणश्रमणैः कथितं शाकुन्तलाख्यानकम्।

आभज्ञानात् पुनः स्मृत्वा दत्तस्तैरित्यनुग्रहः । तयोश्च दृक्पथाद् दूरं चक्रे व्यवहितो मुनिः ॥ ३३ ॥
अभिज्ञानाय सङ्कल्प्य तद् नृपस्याङ्गुलीयकम् । सख्यौ दुःखभयात् शापं विदितं तेन चक्रतुः ॥ ३४ ॥
ततः शापाच्च निश्चिन्ते दुष्मन्ते पृथिवीपतौ । वर्णसङ्ख्याधिकं कालं न विषेहे शकुन्तला ॥ ३५ ॥
ईषदापन्नसत्त्वां तां किमेतदिति शङ्किताः । ददृशुस्तापसा वल्लीमकाललतितामिव ॥ ३६ ॥
अवर्णवादमात्मीयं मत्वा तेषां विरक्तितः । मुखं सा दर्शयामास सखीभ्यामपि न स्फुटम् ॥ ३७ ॥
कथं पितरि संप्राप्ते भविष्याम्यहमीदृशी ? । इति त्रासाद् गतच्छायं स्त्रीरत्नं तद् बभूव च ॥ ३८ ॥
कालक्रमेण संप्राप्तस्तत्पिता गालवोऽपि सः । अभ्युत्थितमुनिव्याप्तं कुर्वन्नवमिवाश्रमम् ॥ ३९ ॥
तस्याग्निशरणं सद्यः प्राप्तमात्रस्य यज्वनः । इति श्रुतिपथं प्रापदशरीरा सरस्वती ॥ ४० ॥
दुष्मन्तेनाहितं वीर्यं बिभ्रती भूतये भुवः । जानीहि तनयां ब्रह्मन् ! वह्निगर्भां शमीमिव ॥ ४१ ॥
तामाकर्ण्य मुनिर्वाचं प्रीतः पत्युर्गृहं प्रति । प्रगुणीकर्तुमारेभे प्रस्थानाय शकुन्तलाम् ॥ ४२ ॥
इति च स्वच्छवात्सल्यविह्वलेनान्तरात्मना । सशङ्कामङ्कमारोप्य लज्जमानामलालयत् ॥ ४३ ॥

किञ्च स्वयं प्रणिहतैर्वद्रुभिस्तरुभ्यः प्राप्तानि सन्निधिवशाद् वनदेवतानाम् ।
दिव्यानि रत्नमणिमौक्तिकनिर्मितानि तस्यै ददौ स विविधानि विभूषणानि ॥ ४४ ॥
इत्यन्तरिक्षवचनात् पितरि प्रसन्ने पत्युर्गृहं प्रति शकुन्तलया प्रयातुम् ।

आपृच्छ्य गद्गद्गिरा परिरभ्यमाणे तामूचतुः सपदि शापमुपेक्ष्य सख्यौ
स त्वां यदि स्मरति नैव कदापि राजा तस्याङ्गुलीयकमिदं हि तदार्पणीयम् । ॥ ४५ ॥
श्रुत्वा च तत् किमिति सापि पुनर्ब्रुवाणा नन्वेवमेव किल मन्दमवादिताभ्याम्
श्लाघापरैरनुगता मुनिभिः प्रसन्नैरुद्भिन्नबाष्पजडदृष्टितया स्खलन्ती । ॥ ४६ ॥
पत्युर्गृहं प्रति चचाल शकुन्तलापि हृल्लेखया सकलमाकुलया दधाना
साकं शार्ङ्गरवेण पृष्ठिविषये शारद्वतेनाग्रतो गौतम्या स समं विचित्रवचनालापैः प्रयान्त्याः पुरः । ॥ ४७ ॥
भूयासुस्तव पञ्चवर्णजलदप्रच्छन्नसूर्यातपाः पन्थानः सवितानराजभुवनप्रस्थाः पदार्था इव
इत्युक्त्वा कुलपतिना स्वयं विसृष्टा गङ्गायां सुखमतिवाह्य रात्रिमेकाम् । ॥ ४८ ॥
सोत्कण्ठं सपरिजना प्रगे प्रपेदे दुष्मन्तस्थितिगुरु हस्तिनापुरं सा
इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ४९ ॥

पञ्चमे स्कन्धे दशमः सर्गः ।

तानागतवतः सर्वान् शीघ्रं विज्ञाप्य वेत्रभृत् । अन्तः प्रवेशयामास पुरोहितपुरस्सरः ॥ १ ॥
केऽमी किमर्थमत्रेति ? तेषु सर्वेषु पौरवः । असंस्तुतेष्विव क्षुब्धा तत्क्षणं क्षिप्तवान् दृशः ॥ २ ॥

दमयन्त्या आश्वासनाय चारणश्रमणैः कथितं शाकुन्तलाख्यानकम् ।

शकुन्तला तु पश्यन्ती पतिमास्थानसंस्थितम् । प्रौढप्रेमोपसृष्टाऽपि चुक्षुभे मनसा भृशम् ॥ ३ ॥
तत्तस्या दक्षिणं चक्षुः स्पन्दमानं पुनः पुनः । चक्रे निरुद्धनिःश्वासनिष्पन्दमखिलं वपुः ॥ ४ ॥
तेषां विरचिते राज्ञा कुशलप्रश्नकर्मणि । प्रणीतसमुदाचारः स्वस्थः शार्ङ्गरवोऽवदत् ॥ ५ ॥
सर्वमव्याहतं राजन् ! वार्त्तं कुलपतेरपि । स त्वां तत्रभवानाह विजयाशीः पुरःसरम् ॥ ६ ॥
स्वयं स्वीकृतवान् यत्त्वं धर्मरागिणि भूपतौ । स्थिते त्वयि वरे पुत्र्या कृतं निश्चिन्तया द्रुतम् ॥ ७ ॥
इयं कुलपताका नः प्रासादस्त्वं च जङ्गमः । विधाय युवयोर्योगं युक्तकारी स्थितो विधिः ॥ ८ ॥
संप्रत्यापन्नसत्त्वेति तदियं प्रहिता त्वयि । ईदृशे न यतः कन्या पितुर्वेश्मनि शोभते ॥ ९ ॥
इति तस्मिन् वदत्येव प्रत्युवाच द्रुतं नृपः । धिक् किमेतदुपन्यस्तमसमञ्जसमञ्जसा ? ॥ १० ॥
ब्रह्मन् ! सम्यग् भवान् वेत्ति कस्मै का प्रहिता किल । इमां न परिणीतामप्यहं जानामि कुत्रचित् ॥ ११ ॥
तत् कथं व्यर्थसम्बन्धो मयि स्थानस्थितेऽपि वः ? । युक्तैव घटते सत्सु माननाऽपि यतः सताम् ॥ १२ ॥
इत्याकर्ण्य नृपस्योक्तं सद्यः क्षोभं व्रजन्नपि । पुनः सधैर्यसंरम्भं प्रोचे शारद्वताग्रजः ॥ १३ ॥
प्रहिता त्वत्कृते राजन्नियं च त्वत्परिग्रहः । असत्यं न वयं ब्रूमः कोपेन प्रणयेन वा ॥ १४ ॥
सोमवंशविशुद्धस्य सत्यशौचान्वितस्य वा । विशेषेण विशांपत्युः पौरवस्य पुरस्तव ॥ १५ ॥ युग्मम्॥
न तु स्मरति ते राजन्नवधानं विनाऽधुना । नृणां हि चेतनाचक्षुः प्रमादपटलावृतम् ॥ १६ ॥

शकुन्तले ! महाराजं भर्त्तारमवबोधय । स्वेच्छावान् राजधर्मोऽपि प्रायः स्मृतिपराङ्मुखः ॥ १७ ॥
इत्युक्ता गुरुशिष्येण व्रीडावनतकन्धरा । सा विरेजे महादुःखात् प्रविविक्षुरिव क्षितिम् ॥ १८ ॥
तस्मिंस्तादृशि दुर्द्धर्षे प्रेम्णि प्राप्ते दशामिमाम् । मम वज्रमयाः प्राणाः प्रियस्य रसनाऽथवा ॥ १९ ॥
परिणीतेऽपि सन्देहस्तद् वाच्यं किमतः परम् ? । हता हि सांप्रतं तावदाशा दूराधिरोहिणी ॥ २० ॥
ततो दुष्मन्तकौशिक्योर्गौतम्याश्च परस्परम् । गम्भीरमुग्धशान्तोऽभूद् विवादः कोऽपि तत्क्षणम् ॥ २१ ॥
आर्यपुत्राथवा नैवं किञ्चित् पौरव ! ते क्षमम् । तदा तादृशमाख्याय संप्रत्याख्यातुमीदृशम् ॥ २२ ॥
यत् स्यात् किञ्चिदभिज्ञानं तद् भवेत् प्रत्ययस्तव । बाढं दर्शय तच्छीघ्रं नीत्या को न प्रतीयते ? ॥ २३ ॥
तर्हि त्वया तदा दत्तं नामाङ्कितमलौकिकम् । तदेतदङ्गुलीयं ते क्व नु तद् देहि दृश्यताम् ॥ २४ ॥
हन्त ! नास्ति क्व तद् यातं आर्यगौतमि ! किन्त्विदम् । पश्य प्रज्ञेव सोद्वेगा शून्या मे कथमङ्गुली ? ॥ २५ ॥
वत्से ! तत् पतितं मन्ये गङ्गायामङ्गुलीयकम् । शक्रावतारतीर्थस्य प्रणमन्त्या जलं तव ॥ २६ ॥
तानि प्रियंवदोक्तानि स्मर वा मालिनीतटे । भद्रे ! स्मृतं मया सर्वं न स्मृतं च विरम्यताम् ॥ २७ ॥
ईदृशैः खलु नारीणां ललितस्निग्धशीतलैः । असत्यवाक्सुधासारैः प्लाव्यते विषयी जनः ॥ २८ ॥
हा हा मैवं महाभाग ! मुग्धात्मा कन्यकाजनः । अदृष्टव्यवहारश्च कथं मिथ्या भविष्यति ? ॥ २९ ॥
ततः प्रकुपितश्चित्ते दुष्मन्तस्य तया गिरा । हस्तमुद्यम्य साक्षेपं क्षिप्रं शार्ङ्गरवोऽवदत् ॥ ३० ॥

भो भो भूपाल ! युक्तस्ते द्रोहः कुलपतिं प्रति । तस्करः कुलकन्याया येन पात्रीकृतो भवान् ॥ ३१ ॥
इयं शीलकुलोपेता रूपलक्षणसंयुता । न दीयते किमन्यस्मै यदि न त्वं वृतो भवेत् ॥ ३२ ॥
प्रजिघाय कुलीनत्वादिमां कुलपतिस्त्वयि । दारत्यागमहापापं तत् किं कर्तुं त्वमर्हसि ? ॥ ३३ ॥
नूनमैश्वर्यमत्तानाममी लक्ष्मीविकारजाः । भवन्त्येवंविधा भावा नितान्तमवशात्मनाम् ॥ ३४ ॥
निगृह्य श्रुतिदृग्वाचस्ततो हरति चेतनाम् । समुद्रमथनोत्पन्ना लक्ष्मीर्विषसहोदरी ॥ ३५ ॥
न पश्यति पुरःस्थं यद् विज्ञप्तं न शृणोति यत् । यद् न जल्पति लक्ष्मीवान् न च स्मरति संस्तुतम् ॥ ३६ ॥
अथवा किं बहूक्तेन यत् सन्देशहरा वयम् । इयं कुलपतेर्वाचा मुक्ताऽस्माभिर्नृप ! त्वयि ॥ ३७ ॥
इमां स्वीकुरु वामा वा सर्वत्रापि प्रभुर्भवान् । कृत्वा कुलपतेर्वाक्यममी प्रचलिता वयम् ॥ ३८ ॥
इत्युत्थाय प्रयान्तं तमनुयान्तीं शकुन्तलाम् । अवेक्ष्य रुदतीं दीनां गौतमी वाक्यमब्रवीत् ॥ ३९ ॥
हा शार्ङ्गरव ! मा मैवं प्रतीक्षस्व ननु क्षणम् । अनुगच्छति नौ दीना विलपन्ती शकुन्तला ॥ ४० ॥
ईदृक् निष्करुणे पत्यौ किं मे पुत्री करोतु वा ? । इत्युक्तः स वलद्ग्रीवं क्रुद्धः शार्ङ्गरवोऽवदत् ॥ ४१ ॥
ननु तिष्ठ प्रमत्ताऽसि भूयः किं हि तवाश्रमे ? । इत्थं दहति च प्रेम स्वच्छन्दमपरीक्षितुम् ॥ ४२ ॥
यथा नृपस्त्वाह तथाऽसि चेत् त्वं ततः पितुर्निःकलया त्वया किम् ? ।
निजं च जानामि शुचिव्रतं तत् पत्युर्गृहे दास्यमपि क्षमं ते ॥ ४३ ॥

इति ब्रुवाणं मुनिपुत्रकं तं जातानुकम्पो नृपतिर्जगाद ।
भो भो महात्मन् ! मुनयो दयार्द्रा भवन्ति तत् किं त्यजसीदृशीं स्त्रियम् ? ॥ ४४ ॥
राजन् ! समग्रोऽपि जनः परस्मै धर्मोपदेष्टा न पुनर्निजस्य ।
यदीदृशस्त्वं सघृणोऽसि दारत्यागी भवानेव ततः किमेवम् ? ॥ ४५ ॥
सापत्यामपरिचितामिमामदृष्टां संपन्नामपि गुणसंपदा समन्तात् ।
सङ्गृह्य प्रणयितयाहमद्य दारत्यागी स्यामुत भण पारदारिको वा ? ॥ ४६ ॥
नो चेत् किं परिकरदुर्वहा ममेयं द्वेष्या वा मनसि लघुत्वभाजनं वा ।
न्यायेन स्वमपरिवादिनं वितन्वन्नित्यूचे तमनु मुनिं जनाधिनाथः ॥ ४७ ॥
त्वं राजा वयमपि तापसाः प्रसिद्धा नारीयं त्रितयमिदं प्रभूतमत्र ।
त्वं त्राता वयमपि युक्तवृत्तिवाचः पाल्येयं तदिह कुरुष्व यत् क्षमं ते ॥ ४८ ॥
इत्युक्त्वा सपदि शकुन्तलां विहाय स्वच्छन्दं सपरिजने मुनौ प्रयाते ।
कौशिक्यामजनि जनो दयार्द्रचेताः स्वीकर्तुं नृपमपि तां मुहुर्ययाचे ॥ ४९ ॥
अथ कथमपि राजा तां गृहे नानुमेने मनसि परकलत्रं सर्वथा मन्यमानः ।
सदयहृदयभावस्तं पुरोधा बभाषे पुनरुचितविधिज्ञः प्रज्ञया वीक्षितार्थः ॥ ५० ॥

यत् तावकस्य गणकैः प्रथमस्य सूनोः श्रीवत्सलाञ्छनमुरः कथितं किलास्ति ।
आस्तां तदा प्रसवकालमियं गृहे मे दृष्टे सुते समुचितं सकलं विधेयम् ॥ ५१ ॥
तथेति राज्ञानुमतः पुरोधा यावद् गृहीत्वा स्वगृहे जगाम ।
श्वासाकुलस्तावदुपेत्य शीघ्रं सभासमक्षं सहसा जगाद ॥ ५२ ॥
चित्रं चित्रमहो ! गृहे मम गता सा मुक्तकण्ठं शुचा निन्दन्ती निजकर्म बाष्पसलिलं बालाऽऽशु तत्याज च ।
स्त्रीसंस्थानमुपेत्य तां च तिरयज्ज्योतिर्जवाद् यात्यदः प्रेक्ष्यन्ते महसोल्बणा दशदिशस्तेनाखिलाः पश्यत ॥ ५३ ॥
ततो राज्यं सर्वं बत किमिदमित्याकुलमभूद् भयं भेजे राजा न खलु मम दुश्चेष्टितमिति ।
वितेनुर्वैतानं द्विजवरगणाः शान्तिकविधिं समन्तादानर्चुः कुलदुहितरो गोत्रजरतीः ॥ ५४ ॥
माया किन्तु किमिन्द्रजालमथवा चित्तभ्रमोऽभूद् ध्रुवं सा बाला नहि निर्निमित्तमथवा प्राप्तेति चित्ते स्मरन् ।
तेनाश्चर्यरसेन शान्तकरुणाशृङ्गारगर्भात्मना किञ्चित्कालमनन्यकौतुकरसो राजापि तस्थौ भृशम् ॥ ५५ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे दशमः सर्गः ॥ १० ॥

पञ्चमे स्कन्धे एकादशः सर्गः ।

अथैकदा पुरे तस्मिन् हट्टविक्रयकारिणः । आरक्षकनराः प्रापुर्धीवरादङ्गुलीयकम् ॥ १ ॥
तस्याभरणमुख्यस्य राजनामाङ्कितस्य ते । पिनद्धाधिगमं वेगादपृच्छन् धीवरं रुषा ॥ २ ॥
शक्रावतारतीर्थस्य जालाकृष्टस्य पाटनात् । ऊचे रोहितमत्स्यस्य तत् प्राप्तं जठरान्तरात् ॥ ३ ॥
अश्रद्धेयगिरं मत्वा कैवर्त्तं दण्डपाशिकः । राज्ञोऽङ्गुलीयकं दत्त्वाऽपृच्छद् वध्यस्य निर्णयम् ॥ ४ ॥
मुद्रारत्नं तदुद्वीक्ष्य शान्तशापविषभ्रमः । उदश्रुरभवद् राजा सद्यः स्मृत्वा शकुन्तलाम् ॥ ५ ॥
उपपत्तिमतीं मत्वा तत्प्राप्तिं गौतमीगिरा । अमोचयत् स कैवर्त्तं कृत्वा दारिद्र्यवर्जितम् ॥ ६ ॥
तदादि स महादुःखी दुष्मन्तः स्वममन्यत । जन्मस्मृतिमिव प्राप्तं सुप्तोत्थितमिवाथवा ॥ ७ ॥
ददाह हृदयं तस्या न तथा विरहानलः । स्वयं भग्नप्रियाशस्य पश्चात्तापो यथा भृशम् ॥ ८ ॥
शयन-स्नान-ताम्बूल-विलेपनविवर्जितः । कारागारमिव प्राप्तः साम्राज्येऽपि बभूव सः ॥ ९ ॥
लीलाललितनिर्मुक्तं गीतनृत्यादिवर्जितम् । बभूव सकलं राज्यं तद्दुःखेन निरुत्सवम् ॥ १० ॥
विरहवेदनया भृशमाकुलः सहचरं परिगृह्य क्षमाधवः । प्रियतमाललितप्रतिबद्धया विहरति स्म वने रतिवार्त्तया ॥ ११ ॥
अहो ! दहति हन्त ! मे हृदि तदेव लीलावनं स एव च मधूत्सवः प्रलयकालकल्पस्थितः ।

प्रियाविरहवेदनाविवशचेतसः सर्वथा तदद्य परिवर्त्तते मम वयस्य ! विश्वं जगत् ॥ १२ ॥
कुलवति सुभगे जनेऽनुरागं कथमितरोऽपि जनः करिष्यतेऽद्य ।
इह खलु विषयेऽतिदुःखभाजां प्रथममुदाहरणं प्रिया समासीत् ॥ १३ ॥
ननु सखे ! भवता कथितस्तदा मुनिसुताधिगमः प्रथमं मम ।
अथ पुनः परिहास इति त्वया मयि गभीरतया प्रतिपादितः ॥ १४ ॥
भो राजन् ! यदि तावदत्रभवतीं त्वद्धर्मपत्नीं ततस्तां शक्त्या खलु हर्त्तुमत्र विजयी नाखण्डलोऽपि क्षमः ।
तत् केनापहृता भवेत् प्रियसखी कुत्राथवा वर्त्तते ? तस्याः कोऽपि हि दिव्यभूमिविषयी बन्धुः परिज्ञायते ॥ १५ ॥
जाने सख्यास्तव भगवती मेनका जन्मभूमिर्जातप्रीत्या सपदि च तया निश्चितं सापहृत्य ।
नीता दिव्यव्यतिकरमयं दुर्गमं भूमिभागं वैताढ्ये वा निवसति गिरौ सा वने नन्दने वा ॥ १६ ॥
अथवा न जीवति शकुन्तला ध्रुवं विषमापमानहतया तया मम ।
जननीकरादपि नभःस्थलान्तरे गिरिमूर्ध्नि कुत्रचन पातितं वपुः ॥ १७ ॥
शान्तं पापममङ्गलं प्रतिहतं स्वस्त्यस्तु तस्यै सखे ! यत्नं तज्जननी हि तत्र कुरुते मूर्च्छा ससत्त्वा च सा ।
प्रायः कान्तपराभवेऽपि महति स्वापत्यवात्सल्यतः स्वीकुर्वन्ति यदत्र मृत्युरभसं नापन्नसत्वाः स्त्रियः ॥ १८ ॥
प्रियवयस्य ! मया सदृशो जडस्त्रिभुवनेऽपि न कोऽपि किलाभवत् ।

प्रियतमां परिहृत्य शकुन्तलां निजकुलक्रममूलहरोऽपि यः ॥ १९ ॥
अयि वयस्य ! कदुष्णतरैरिमैरविरलैरपि लोचनवारिभिः ।
निरपराधवधूपरिहारभूरनुशयाग्निरयं न निगृह्यते ॥ २० ॥
यो यः स्वयं प्रियतमापरिहारकारी यो यः प्रयाति मरणं निरपत्य एव ।
आकल्पमेकवचनेन हि निर्विकल्पं दुष्मन्त नाम लभतां भुवि सोऽपि सोऽपि ॥ २१ ॥
इत्युक्तः सन् हर्म्यभागे स यातो राजन् ! राजन् ! रक्ष रक्षेत्यरौषीत् ।
श्रुत्वाऽऽरावं तस्य राजाप्यधावद् नैवापश्यत् क्रन्दतस्तस्य मूर्त्तिम् ॥ २२ ॥
रक्षां कर्त्तुं तस्य शब्दानुसारी यं यं राजा याति कक्षान्तरं च ।
तस्मात् तस्मादन्यमन्यं प्रवेशं गाढाक्रन्दः केन चित्रीयते सः ॥ २३ ॥
रक्षोभूतप्रेतवेतालमुख्यः कोऽयं चित्ते वेत्ति नैव स्वसारम् ।
दृष्टस्तृप्तो जीवितस्य ध्रुवं स व्यक्तं यद् वा तस्य रुष्टः कृतान्तः ॥ २४ ॥
क्रीडापात्रं ब्राह्मणं मे विनिघ्नन् मामुद्यम्य व्याहरत्येष धूर्त्तः ।
यत् तस्यैव व्योमभागं धुनानः क्ष्वेडानादः श्रूयतेऽसौ तथाहि ॥ २५ ॥
नन्वेष मां मेषवत् कम्पमानं रुद्ध्वा कण्ठं हन्मि शार्दूलवृत्त्या ।

आर्त्तत्राणव्यापृतः संप्रति द्राक् दुष्मन्तस्त्वां पातु धन्वी किलेति ॥ २६ ॥
रे रे रक्षस्तिष्ठ तिष्ठ क्व यासि ? छद्मच्छन्नस्त्वं न मे गोचरोऽसि ।
किन्तु द्वेपिस्कन्धरक्तारुणानां प्रत्यक्षस्त्वं पत्रिणां मामकानाम् ॥ २७ ॥
सभ्रूभङ्गं स ब्रुवाणस्तदित्थं चक्रे चापं सज्जगुञ्जद्गुणं च ।
त्यक्त्वा विप्रं मातलिस्तं च वेगात् प्रत्यक्षोऽभूत् सस्मितं भाषमाणः ॥ २८ ॥
अयि सखे ! विमुखं कुरु साधकं त्वमहनेव हि मे भव मन्मुखः ।
न तु सुहृत्सु सतां श्रवणस्पृशो विनिपतन्ति दृशो न शिलीमुखाः ॥ २९ ॥
किमपूर्वमेतदयि ! संविधानकं पुरुहूतसूत ! कुशलं कुतोऽधुना ? ।
इति तं जगाद परिरभ्य भूपतिः कटुभाषिणं स विनिवार्य माधवम् ॥ ३० ॥
आयुष्मतः सकरुणस्य रसान्तरायक्रीडाकृता भव नरेन्द्र ! तदद्य सद्यः ।
आदेशतः शतमखस्य कुरुष्व यात्रां वैताढ्यसीमनि निशाचरसूदनाय ॥ ३१ ॥
इत्युक्त्वा तं मातलिः स्यन्दनाङ्के निःशङ्कानामेकधुर्यं निवेश्य ।
चक्राघातक्षुण्णपर्यस्तजालः कण्ठाभोगन्यस्तमालश्चचाल ॥ ३२ ॥
इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

पञ्चमे स्कन्धे द्वादशः सर्गः ।

तस्मिन्नारुह्य संप्राप्ते रथं मातलिसारथिम् । पुरेषु राक्षसेन्द्राणां समनह्यन्त सैनिकाः ॥ १ ॥
शब्दैः समरभेरीणां निर्भरं भरितेऽम्बरे । अनाहूता अपि प्रापुः स्वयमप्सरसो रसात् ॥ २ ॥
शतघ्नीशूलमुशलमुशण्डीमुद्गरादिभिः । पिधाय भास्करं चक्षुर्निशामित्रनिशाचराः ॥ ३ ॥
ततो दुष्मन्तसूर्यस्य दृष्ट्या नाराचरोचिषः । तमप्यमन्दमन्दारमालाभिस्त्रिदिवौकसः ॥ ४ ॥
कृत्वा निःशब्दसञ्चारं रणक्षेत्रमकण्टकम् । स समं सन्मुखैर्दूतैरुपतस्थे शतक्रतुः ॥ ५ ॥
गीयमानगुणग्रामं गन्धर्वैर्धुतमूर्द्धभिः । तमर्द्धासनसन्मानभाजनं विदधे हरिः ॥ ६ ॥
तैस्तैर्मृदुभिरालापैर्दत्त्वा दिव्याद्भुतं च तत् । आपृच्छन्तं सुनासीरः कथञ्चिद् विससर्ज तम् ॥ ७ ॥
शशंस सस्मितं तस्मै विस्मयोत्फुल्लचक्षुषे । स्थानानि तानि दिव्यानि मातलिर्गगनाध्वनि ॥ ८ ॥
अस्मिन् दशतया नित्यं दधाने फलसंपदः । कल्पवृक्षवने सन्ति परेलक्षा महर्षयः ॥ १० ॥
अत्र तत्रभवान् भव्यविद्याधरनमस्कृतः । स्वयमिन्द्रगुरुः स्वामी मरीचिस्तप्यते तपः ॥ ११ ॥
इत्याकर्ण्य रथं मुक्त्वा दुष्मन्तो नन्तुमिच्छया । प्रैपीदवसरं ज्ञातुं मातलिं मुनिसन्निधौ ॥ १२ ॥
तत्र तिष्ठन् समायान्तं स किञ्चित् पञ्चवार्षिकम् । ददर्श बालकं स्त्रीभ्यामुभयाभ्यामनुद्रुतम् ॥ १३ ॥

दमयन्त्या आश्वासनाय चारणश्रमणैः कथितं शाकुन्तलाख्यानकम्।

तस्य पश्यत एव द्राक् स बालः सिंहशावकम् । मातुः स्तनन्धयं धृत्वा तलघातैरताडयत् ॥ १४ ॥
विधेहि वदनं व्यात्तं दशनान् गणयामि ते । इति तन्मुखमङ्गुल्या बलाद् बालः स कर्षति ॥ १५ ॥
स न सिंहीभयं धत्ते नासौ स्त्रीभ्यां निवारितः । तयोस्तमपकर्षन्त्योर्भ्रष्टं तद्वलयं करात् ॥ १६ ॥
तद् भूमिपतितं ज्ञात्वा दधतुस्ते न तत्करे । तदर्थं च स चुक्रोश शिशुरुत्क्रोशवद् भृशम् ॥ १७ ॥
श्रीवत्सलाञ्छनं दृष्ट्वा तं बालं पुलकान्वितः । स्नेहादियेष दुष्यन्तः कर्तुं तद्वलयं तथा ॥ १८ ॥
निनाय च यथास्थानं स सद्यस्तद्विभूषणम् । दत्त्वा पुत्रं च तं तस्मै युवती ते जजल्पतुः ॥ १९ ॥
दिष्ट्या त्वमसि दुष्मन्तः सोमवंशविभूषणम् । तव सर्वदमनो नाम्ना पुत्रोऽयं तव सर्वथा ॥ २० ॥
नूनं मरीचिना दत्तमौषधीवलयं ततः । इदमस्य कराद् भ्रष्टं न स्प्रष्टुमितरः क्षमः ॥ २१ ॥
इदं पित्रोः परं दृष्ट्वा भस्मीभवति तत्क्षणात् । तत्किं नु बहुना तावत् सनाथाऽद्य शकुन्तला ॥ २२ ॥
भूमण्डलविहारिण्या भानुमत्या मुखेन च । वेत्ति त्वद्विरहावस्थां स्वयं सापि वियोगिनी ॥ २३ ॥
तदद्य निलये मातुर्वसन्त्या अपि सोत्सवम् । तस्याः पूर्णोऽस्तु दृष्ट्वा त्वामेकवेणीव्रतावधिः ॥ २४ ॥
मरीचिवन्दनं कर्तुं गच्छन्ती कमलेक्षणा । कल्याणी किञ्च सेवेयमित एवाभिवर्त्तते ॥ २५ ॥
तयोस्तदिति जल्पन्त्योः सहसैव ससंभ्रमम् । दूराद् ददृशतुर्व्यक्त्या दम्पती तौ परस्परम् ॥ २६ ॥
गाम्भीर्यकरुणौत्सुक्यत्रपाहर्षतरङ्गितः । दृष्टिपातस्तयोरासीत् सखीभ्योऽपि स्पृहावहः ॥ २७ ॥

हन्त ! दिष्ट्याद्य पुण्याहमार्यपुत्रो जयत्विति । जल्पन्तीमेव दुष्मन्तः प्रत्युवाच शकुन्तलाम् ॥ २८ ॥
यत् पुरा स्मृतिवैकल्यादपराद्धं मया त्वयि । तत् क्षमस्व प्रिये ! सर्वं तवायं विहितोऽञ्जलिः ॥ २९ ॥
तदेव केवलं देवि ! महद् भाग्यं ममाभवत् । यत् पुत्रवत्सलत्वेन सन्न्यस्तं न त्वया वपुः ॥ ३० ॥
अद्याहं पुत्रवान् जातः पत्नीवांश्च कृशोदरि ! । जीवन्ती त्वं मया लब्धा दुःखाद् जीवन् मृतापि यत् ॥ ३१ ॥
कैवर्त्तकरसंप्राप्ताद् यतः स्मृतिरभूद् मम । तदेतदङ्गुलीयं ते प्राप्नोतु पुनरङ्गुलिम् ॥ ३२ ॥
आकर्ण्य तदिदं किञ्चिद् बाष्पोद्भेदं निगृह्णती । जगाद गद्गदं भक्त्याऽभिदुष्मन्तं शकुन्तला ॥ ३३ ॥
आर्यपुत्र ! किमर्थं हि देहत्यागं करोम्यहम् । क्व पुनर्दर्शनं नाथ ! मृताया मे त्वया सह ? ॥ ३४ ॥
दैवात् स्मृतिपदं नाथ ! प्राप्तायास्तव दुर्लभम् । विश्वस्तन्नमिदं कस्माद् दीयते मेऽङ्गुलीयकम् ? ॥ ३५ ॥
अद्याभूत् पितृमान् वत्सस्तत् सर्वदमनो मम । अद्य भर्तृमती चाहं यत् प्रिय ! त्वं प्रसीदसि ॥ ३६ ॥
इत्थं मिथः प्रियालापं दम्पत्योः कुर्वतोस्तयोः । मातलिः समयं ज्ञात्वा संप्राप्तः स्फुटमुक्तवान् ॥ ३७ ॥
दिष्ट्या विजयतां श्रीमान् चिरात् पत्न्या समन्वितः । पुत्रेण चानुरूपेण हृदयाब्जेन्दुना समम् ॥ ३८ ॥
आयुष्मन्नात्मनैव त्वां ज्ञात्वा ज्ञानादिह स्थितम् । सकुटुम्बमपि श्रीमान् मरीचिर्द्रष्टुमिच्छति ॥ ३९ ॥
तत् त्वर्यतामिति श्रुत्वा पुत्रपत्नीसमन्वितः । स गत्वा सत्वरं विद्वान् ववन्दे चरणौ गुरोः ॥ ४० ॥ युग्मम् ॥
विधाय प्रस्तुतालापं गुरुणाप्यभिनन्दितः । उवाच वचनं राजा दुष्मन्तः प्रश्रयाश्रयम् ॥ ४१ ॥

दमयन्त्या आश्वासनाय चारणश्रमणैः कथितं शाकुन्तलाख्यानकम्।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन संयुक्तोऽहं गृहश्रिया। चिरादद्य कृतार्थोऽस्मि किन्तु प्रष्टव्यमेव मे ॥ ४२ ॥
इयं तव वधूः पूर्वं प्राप्तापि न मया स्मृता। किमङ्गुलीयकं दृष्ट्वा भूयोऽपि स्मृतिमाययौ ? ॥ ४३ ॥
इति पृष्टः स्वयं राज्ञा मरीचिर्मुनिसत्तमः। ऊचे दुर्वाससः शापं तं मुद्रादर्शनावधिम्. ॥ ४४ ॥
तं सर्वदमनं चापि पुत्रं प्रतिवरं ददौ। प्रजानां भरणादेष भरताख्यो भवत्विति ॥ ४५ ॥

इत्थं मरीचिमुनिना विहितप्रसादो विद्याधरैः परिवृतः शतशः समेतैः।
पुत्रान्वितः सह शकुन्तलया प्रतस्थे भूयः पुरन्दरपुरप्रतिमं पुरं सः ॥ ४६ ॥

तदेतदद्भुतमिह पूज्यपूजनं व्यतिक्रमव्यतिकरजं सुदारुणं
शकुन्तलाचरितमपेक्ष्य चेतसा न भीमजे ! क्षममनुशोचितुं तव ॥ ४७ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

पञ्चमे स्कन्धे त्रयोदशः सर्गः।

इति भास्करशिष्यस्य मुखादाकर्ण्य तां कथाम्। वैदर्भी स्वमभिप्रायं प्रकाशितवती गिरा ॥ १ ॥
भगवन् ! सत्यमेवेदं दुःखं सेहे शकुन्तला। सूक्ष्मदृष्ट्या विमृष्टे तु ततः कष्टं ममाधिकम् ॥ २ ॥

आजन्मतोऽपि साम्राज्यं वनवासो ममाधुना । पूर्वमारण्यकी सा तु वनवासाद् न दूयते ॥ ३ ॥
अथवा मा स्म भूद् विश्वे कस्याश्चित् कष्टमीदृशम् । अहमेव यतः पापा पापानामेकभाजनम् ॥ ४ ॥
इति दुःखाग्निबाष्पौघं सृजन्तीं क्षितिभृद्धुवम् । महामुनिपयोदस्तामभ्यवर्षद्वचोऽमृतैः ॥ ५ ॥
आयाति यद् यदा यस्य दुःखं किमपि देहिनः । अपि स्वल्पमनल्पं वा तत् तदा तस्य दुस्सहम् ॥ ६ ॥
अपि नाम कलावत्या यदि तावत् तथा स्थितम् । त्वमित्थं गतमात्मानं नैकं शोचितुमर्हसि ॥ ७ ॥
शृणु ते कथयिष्यामि कलावत्याः कथामहम् । यामाकर्ण्य त्वमात्मानं दुःखितं नैव मन्यसे ॥ ८ ॥
जावालपुरभूपालः शङ्खः सुखमहोदधिः । उदात्तधीरललितः कलावान् विनयी नयी ॥ ९ ॥
रूपेण जितकामस्य विक्रमेण हतद्विषः । विद्वद्गोष्ठ्या ययुस्तस्य निश्चिन्तस्यैव वासराः ॥ १० ॥
अन्यदा पुरपर्यन्ते भ्रमतस्तस्य वाजिभिः । सैन्यस्येव रजोराशिः सनिःस्वानः पुरोऽभवत् ॥ ११ ॥
तद् विज्ञातुं तदादिष्टाः शीघ्रं विज्ञाय सादिनः । व्यजिज्ञपन् प्रसन्नाभिर्वाग्भिरञ्जलिमौलयः ॥ १२ ॥
सार्थः स्वपुरवास्तव्यो देव ! देशान्तरादयम् । आदाय सारभाण्डानि कुशलेन समागतः ॥ १३ ॥
इभ्यसाधुर्गजो नाम्ना सार्थनाथश्च पार्थिव ! । भवन्तं द्रष्टुमभ्येति तदसावनुगृह्यताम् ॥ १४ ॥
इति श्रुत्वा तमाभाष्य नामग्रहणपूर्वकम् । सरस्तरुतलासीनस्तस्य सेवाक्षणं ददौ ॥ १५ ॥
स महार्घं तदानीतं वस्तुजातमुपायनम् । स्वीकृत्य सुप्रसन्नः सन् तं निःशुल्कमचीकरत् ॥ १६ ॥

दमयन्त्या आश्वासनाय भास्करशिष्येण कथिता कलावत्याः कथा ॥

ततः साधुः स पेटायाः पट्टकूलशतावृतम् । उद्घाट्य दर्शयामास तस्य चित्रपटं स्फुटम् ॥ १७ ॥
तत्र चित्रपटे नारीं रूपेणालौकिकेन सः । पश्यन् सुरवधूबुद्ध्या प्रणन्तुं प्रगुणोऽभवत् ॥ १८ ॥
तं तथास्थितमुर्वीशं निवार्य स वणिग्वरः । ऊचे देवेन देवीयं तत्त्वमस्या निशम्यताम् ॥ १९ ॥
इतो गत्वा दशार्णेषु विदिशासन्निधौ मम । आवासितस्य कान्तारे सायं भृत्यैर्निवेदितम् ॥ २० ॥
यदत्राश्वोऽस्ति गुल्मौघलग्नवल्गानियन्त्रितः । निश्चेष्टः पतितः पृथ्व्यामश्ववारश्च सन्निधौ ॥ २१ ॥
समानीय सहाश्वं तं ततोऽहं पटमण्डपे । उपचारपरैर्भृत्यः स्वस्थं कारितवान् द्रुतम् ॥ २२ ॥
तस्यानुपदिकं सैन्यं प्रातर्विष्वक् समाययौ । राज्ञो विजयसेनस्य स हि राज्यधरः सुतः ॥ २३ ॥
अश्वेनापहृतः प्राप केवलं तादृशीं दशाम् । सुवर्णबाहुरित्याख्यां स बिभर्ति महाभुजः ॥ २४ ॥
दशार्णपतिपुत्रेण तेन नीतः सहैव हि । प्रविष्टोऽस्मि पुरीं देव ! बद्धध्वजपटावृताम् ॥ २५ ॥
स प्रणम्य पितुः पादौ निषण्णः सन्निधौ सदि । अश्वापहरणोदन्तं पृच्छ्यमाणोऽवदद् मुदा ॥ २६ ॥
अपहृत्य तुरङ्गेण प्रक्षिप्तो निर्जने वने । आरूढ एव निश्चेष्टस्तात ! जातोऽस्म्यहं श्रमात् ॥ २७ ॥
गुल्मौघलग्नवल्गः सन् क्वापि तस्थौ स्वयं हरिः । निश्चेष्टः पतितः पृथ्व्यामहं विटपघट्टनात् ॥ २८ ॥
तत्र मे नष्टचेष्टस्य सिंहव्याघ्राकुले वने । नन्वेष सन्निधौ साधुर्दैवादावासितोऽभवत् ॥ २९ ॥
यद्यकारणबन्धुर्मे न तदा परिपालनम् । अकरिष्यदयं साधुस्ततो मे जीवितं कुतः ॥ ३० ॥

तात ! तातवदाप्तेन महता साधुनाऽमुना । एष प्राणप्रदानेन क्रीतोऽस्मि मरणावधिः ॥ ३१ ॥
इति तद्वचसा राज्ञा भ्रातरं प्रतिपद्य माम् । सामन्तपदवीं दत्त्वा नादाद् गन्तुं क्वचिद् मम ॥ ३२ ॥
तत्र लब्धप्रतिष्ठस्य प्रतिपत्त्या तया मम । रम्येषु राजकार्येषु मुख्यता सकलेष्वभूत् ॥ ३३ ॥
तस्य चास्ति महीभर्त्तुः कलाकुलनिकेतनम् । स्वर्णबाहोरवरजा सुता नाम्ना कलावती ॥ ३४ ॥
चतुष्टयं समस्यानां यः कश्चित् पूरयिष्यति । स मत्प्रिय इति व्यक्तं तया देव ! प्रतिश्रुतम् ॥ ३५ ॥
तदर्थं तत्र सर्वेषु हूयमानेषु राजसु । मयकापि हि देवस्य श्रुतः प्रज्ञागुणो भृशम् ॥ ३६ ॥
ततः सह मया देवमामन्त्रयितुमुच्चकैः । दशार्णपतिना दूतः प्रहितो गरुडाभिधः ॥ ३७ ॥
अहं च सार्थमादाय स्वदेशोन्मुखमञ्जसा । समं तेन प्रपन्नोऽस्मि प्रमाणं परतः प्रभुः ॥ ३८ ॥
छायामात्रमिदं तस्या रूपमालेख्यगं तथा । प्ररोचनार्थं देवस्य समानीतं स्वयं मया ॥ ३९ ॥
इति तन्मुखचन्द्रोत्थं वाक्पीयूषं निपीय सः । द्रुतं संभावयामास तं दूतं तत्पुरस्सरम् ॥ ४० ॥
कलां कीर्तिं कलावत्या लावण्यं च विचिन्त्य तत् । तत्र स्वयम्वरे यातुं सज्जतां विदधेऽधिकम् ॥ ४१ ॥
कथं मम समस्यानां शक्तिः स्यात् परिपूरणे ? । इति सारस्वतं मन्त्रं लक्षमेकं जजाप सः ॥ ४२ ॥
तं शक्तिप्रवणं शुभ्रं चापचक्रव्यवस्थितम् । सानुस्वारं स्मरन् देवीं स ददर्श सरस्वतीम् ॥ ४३ ॥
मुक्तावलिवलक्षेण कमण्डलुजलेन तम् । अभिषिच्य जगन्माता सान्तर्धानं पुनर्ययौ ॥ ४४ ॥

तदनुग्रहसञ्जातपरमप्रतिभाबलः । पदवाक्यप्रमाणेषु स निष्प्रतिमतां ययौ ॥ ४५ ॥
ततो दूतं पुरः प्रेक्ष्य सहैव गजसाधुना । चचाल शङ्खभूपालः कलावत्याः स्वयम्वरे ॥ ४६ ॥
संनिवेशितसैन्यस्य तस्य रेवानदीतटे । द्रुतमन्तर्जलात् कश्चिदुन्ममज्ज महागजः ॥ ४७ ॥
सैन्यद्विपघटाटोपं सहसा तस्य पश्यतः । सलिलस्नानधौतापि मदलक्ष्मीरदीप्यत ॥ ४८ ॥
तुरगैस्तुरगाद् निघ्नन् रथैरास्फालयन् रथान् । सकलं व्याकुलं चक्रे चमूचक्रं क्षणेन सः ॥ ४९ ॥
तमापतन्तमुद्भ्रान्तमन्तकप्रतिमं गजम् । अवध्यमपि शिक्षार्थं शङ्खः किञ्चिदताडयत् ॥ ५० ॥
स कुम्भपतितं बाणं शैलशृङ्गमिवोद्वहन् । प्राप दिव्यं वपुः सद्यः सैन्यैर्विस्मितमीक्षितैः ॥ ५१ ॥
प्रभावोपनतैर्दिव्यैः कुसुमैरवकीर्य सः । उवाच मौक्तिकासारं वितन्वन् दन्तकान्तिभिः ॥ ५२ ॥
राजन् ! गन्धर्वराजस्य जानीहि जनवल्लभम् । प्रियदर्शनसञ्ज्ञस्य तनयं मां प्रियंवदम् ॥ ५३ ॥
निर्लज्जं रममाणेन दिव्यस्त्रीभिः सहाथ मे । मया पूर्वमवज्ञातो मतङ्गाख्यो महामुनिः ॥ ५४ ॥
क्रुधा तेनाभिशप्तोऽहं जातो मत्तमतङ्गजः । भूयस्तदानुनीतः सन् स मुनिर्मामभाषत ॥ ५५ ॥
यदा मद्रेश्वरो राजा शङ्खस्त्वां प्रहरिष्यति । तदा प्रपत्स्यते शीघ्रं पुराणीं प्रकृतिं भवान् ॥ ५६ ॥
सोऽहं संप्रति संप्राप्तः शापमोक्षं मनीषितम् । उपकर्त्तुः प्रियं कर्त्तुं किञ्चिद् वाञ्छामि ते नृप ! ॥ ५७ ॥
अस्त्रं प्रस्वापनं नाम्ना गान्धर्वं तद् गृहाण मे । अहिंसा विजयश्चैव यत्प्रयोक्तुः फलद्वयम् ॥ ५८ ॥

इत्थमभ्यर्थितस्तेन सानुरोधः क्षितीश्वरः । अस्त्रमन्त्रं स्वयं सम्यक् तन्मुखेन गृहीतवान् ॥ ५९ ॥
एवं तयोर्विहितसौहृदयोर्वनान्ते गन्धर्वपार्थिवकुलोत्थितयोरकस्मात् ।
एको ययौ सपदि सौमनसप्रदेशानन्योऽपि निर्भरसमृद्धिजुषो दशार्णान् ॥ ६० ॥
तत्र स्वयं विजयसेननरेश्वरेण प्रत्युद्गतेन विधिवद्विहितातिथेयः ।
पृथ्वीपतिः स निवसन्नुपकारिकायां सोत्कण्ठ एव शयने रजनीं निनाय ॥ ६१ ॥
साध्यं विधिं प्रातरुपास्य सम्यक् माङ्गल्यवृत्त्या कृतयुक्तवेषः ।
महार्हमञ्चस्थितराजलोकं स्वयम्वरस्थानमवाप सद्यः ॥ ६२ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

पञ्चमे स्कन्धे चतुर्दशः सर्गः ।

तस्य स्थितवतस्तत्र रत्नसिंहासनं महत् । पठत्सु वन्दिवृन्देषु ध्वनत्सु पटहेषु च ॥ १ ॥
मनुष्यवाह्यमारुह्य यानं कन्याशतावृतम् । स्वयम्वरसभामध्यं प्रविवेश कलावती ॥ २ ॥ युग्मम् ॥
अथ सानन्दमुद्यम्य हेमदण्डधरं करम् । इति तस्याः प्रतीहारी चकार किल घोषणाम् ॥ ३ ॥

भो भोः शृणुत भूपालाः ! राजपुत्र्याः प्रतिश्रुतम् । यः समस्याश्चतस्रो मे पिपर्त्ति स वरो मम ॥ ४ ॥
छिद्यमानोऽपि शस्त्रेण द्वेधा भवति न द्रुमः । किमत्र कारणं वाच्यं ? स्फुटीकुरुत पार्थिवाः ! ॥ ५ ॥
अनाक्षिप्तोऽपि पद्मिन्या निःश्वासं विसृजत्यलिः । किमत्र कारणं वाच्यं ? स्फुटीकुरुत पार्थिवाः ! ॥ ६ ॥
दिवापि चक्रवाकानां मिथुनैर्यद् विभज्यते । किमत्र कारणं वाच्यं ? स्फुटीकुरुत पार्थिवाः ! ॥ ७ ॥
सलिलेनापि नापैति कुङ्कुमं यद्वधूमुखात् । किमत्र कारणं वाच्यं ? स्फुटीकुरुत पार्थिवाः ! ॥ ८ ॥
इति प्रत्युत्तरं तत्र राज्ञामप्रतिपेदुषाम् । पपाठ शङ्खभूपालः समस्यास्ता यथान्वयम् ॥ ९ ॥
स हि च्छायामयो वृक्षो निःश्वासो विरहोष्मवान् । मुखं दर्पणसंस्थं च राहुग्रस्तश्च भास्करः ॥ १० ॥
इति पूर्णासु सर्वासु समस्यासु यथा स्वयम् । वृणोति स्म द्रुतं शङ्खं सत्यसन्धा कलावती ॥ ११ ॥
तस्मिंस्तुल्यगुणे युग्मे स्तूयमाने मुदा जनैः । चक्रे हृदि नरेन्द्राणां प्रसरं मत्सरज्वरः ॥ १२ ॥
अन्तर्निबिडरोषाग्न्ते बहिर्दर्शितसम्मदाः । ययुर्दशार्णमापृच्छ्य पथि शङ्खं रुरुत्सवः ॥ १३ ॥
विधिं समाप्य वैवाह्यं पथि कान्तासमन्वितम् । स्वदेशाभिमुखं शङ्खं न्यगृह्णन् वसुधाभुजः ॥ १४ ॥
तत्राजनि महायुद्धं रेणुरुद्धदिवाकरम् । शब्दस्पर्शपरिज्ञेयहस्त्यश्वरथसैनिकम् ॥ १५ ॥
पतद्भिर्वैरिणां विष्वग् विशिखैर्मर्मभेदिभिः । दिदीपे तस्य वीर्याग्निः समिद्भिरिव निर्भरम् ॥ १६ ॥
न तस्य ददृशे किञ्चिद् व्याप्तस्य रिपुसायकैः । शलभैरवकीर्णस्य द्रुमस्येव महीयसः ॥ १७ ॥

ततः संमोहनं नाम्ना महावीर्यं महाबलः । अस्त्रं मुक्त्वा स गान्धर्वं शङ्खः शङ्खमपूरयत् ॥ १८ ॥
तस्मिन् मुक्तेऽरिसैन्यानां नयनानि निरन्तरम् । निद्रा निनाय सङ्कोचं कमलानीव यामिनी ॥ १९ ॥
दर्शयन् तान् शिशुग्राह्यानित्युवाच प्रियां नृपः । त्वमेभिर्मम हस्तस्था युद्धेनानेन वाञ्छ्यसे ॥ २० ॥
सा पत्युर्विजयभ्रान्त्या वहन्त्यस्मितमाननम् । लज्जानिविडिता कान्तं प्रशशंस सखीमुखैः ॥ २१ ॥
जीवितं कृपया त्यक्तं यशो वः संहृतं मया । शराग्रैरलिखद् वर्णानिति राज्ञां स केतुषु ॥ २२ ॥
ततो निर्वाहसामर्थ्यं पुरं प्राप प्रियान्वितः । उपर्युपरि संभूतैरुत्सवैरनयद् दिनान् ॥ २३ ॥
अभवत् परमप्रेम द्वयोरपि परस्परम् । नित्यं शङ्खकलावत्योर्द्वयोर्नयनयोरिव ॥ २४ ॥
निर्व्याजं रममाणायाः शङ्खेन सह रागिणा । गर्भोऽभवत् कलावत्या वपुषः पुष्टिमावहन् ॥ २५ ॥
तस्मिन्नवसरे तस्याः प्रहितः पितृमन्दिरात् । माङ्गल्यमाययौ कर्त्तुमन्तःपुरवरो जनः ॥ २६ ॥
तदह्नि तत्प्रियो राजा गतोऽभूद् वनचर्यया । तत्रैव च विनोदेन निनाय सकलं दिनम् ॥ २७ ॥
दिनशेषे च संप्राप्तः पुरं वनविहारतः । अचिन्त्यदर्शनात् प्रीतिं प्रियायाः कर्त्तुमैहत ॥ २८ ॥
निभृतं निरुपानद्भ्यां चरणाभ्यां समं चरन् । सञ्ज्ञया वारयन् सर्वं प्रविवेश प्रियागृहम् ॥ २९ ॥
तत्पृष्ठिं प्राप्य हास्याय तस्या मीलयितुं दृशौ । पश्यन् जालान्तरे तस्थौ समं वायसमायया ॥ ३० ॥
कृत्वा पितृगृहात् प्राप्तं शृङ्गारं सुखमास्थिता । सख्या संभाष्यमाणासीत् तत्काले सा कलावती ॥ ३१ ॥

यत् किल स्पृहणीयापि त्वमद्य द्यौरिवेन्दुना । अमुना सखि ! केयूरद्वयेनैव विराजसे ॥ ३२ ॥
किमन्यद् मणिमाणिक्यमुक्ताखचितयोर्द्वयोः । तावत्केयूरयोर्मूल्यं न शक्यं कर्तुमेतयोः ॥ ३३ ॥
त्वमाभ्यामतिरागाभ्यां संसक्ताभ्यां सुनिर्भरम् । विभासि पुष्पदन्ताभ्यां गृहीता भुजयोरिव ॥ ३४ ॥
तद् ब्रूहि सखि ! कस्तुभ्यं केयूरद्वयमीदृशम् । प्राहिणोत् परमप्रेमपारायणपरायणः ॥ ३५ ॥
तदित्थमथ पृच्छन्त्यास्तस्या रहसि निर्भरम् । चकार हृदये राजा चिन्तामिति चमत्कृतः ॥ ३६ ॥
अहो न हि मया दत्तं न च दृष्टं मया पुरा । अपूर्वमङ्गदद्वन्द्वमिदमस्याः कुतोऽधुना ॥ ३७ ॥
ममैव संशयं हर्तुं मन्ये पृष्टेयमेतया । किमत्रार्थे समाधत्ते सावधानः शृणोमि तत् ॥ ३८ ॥
इति दत्तावधानस्य रहः शङ्खस्य शृण्वतः । वैदग्ध्येनैव निर्व्याजं व्याजहार कलावती ॥ ३९ ॥
किमात्थ सखि ! केनेदं यत् किल प्रैपि भूषणम् ?। ननु कः प्रेषयेत् स्वल्पः स्वल्पप्रेमापि चेदृशम् ॥ ४० ॥
यस्य चित्तेऽहमुत्कीर्णा यश्च मे हृदि रोपितः । तेनैतत् प्रहितं मह्यं न सामान्येन केनचित् ॥ ४१ ॥
प्राप्य प्राणप्रियस्याद्य प्रसादीकृतमण्डनम् । संप्राप्तमिव सर्वाङ्गमालिङ्गनमिदं मया ॥ ४२ ॥
न तथा महिमोत्कर्षो भर्त्रा दत्तोऽर्बुदोऽपि मे । यथा तत्प्रहिता मह्यं दत्ते गुञ्जापि गौरवम् ॥ ४३ ॥
कुतो मे मन्दभाग्याया भूयस्तद्दर्शनोत्सवः । ब्रुवाणैव सवाक्स्तंभमित्यश्रूणि मुमोच सा ॥ ४४ ॥
तत्तडित्पातसङ्घातदुःसहं दयितावचः । ददाह हृदये राज्ञः सपदि प्रेमपर्वतम् ॥ ४५ ॥

न विवेद प्रियोक्तीनां पारंपर्यं स पार्थिवः । तस्याः पितृगृहात् प्राप्तमुपायनमतर्कयत् ॥ ४६ ॥
धिग् धिग् मलिनशीलायां प्रेमास्यां मम निर्भरम् । बहिर्मुखस्य दुर्बुद्धेर्मुधा रागान्धचेतसः ॥ ४७ ॥
आः पापे ! विकलीभावं कुलटात्वेन बिभ्रती । कलावतीति नाम स्वं वहन्ती नहि लज्जसे ॥ ४८ ॥
भवतु प्रतिकारमेष सर्वं द्रुतमस्याः सदृशं समाचरामि ।
स्थितिलङ्घिनि दुर्जने विलज्जे न मुहूर्त्तं महतां मनोऽनुरागः ॥ ४९ ॥
याभ्यां गर्वमियं बिभर्त्ति भुजयोर्निःपुण्यका पुंश्चली ताभ्यामेव भवत्विमां यदि नहि व्यापादयामि क्षणात् ।
नन्वस्याः सुतरां लघुर्यदि मया दत्तोऽर्बुदोऽप्यस्ति यत् तद् लूनां महतीं ददामि सपदि स्वच्छायया जायते ॥ ५० ॥
इत्युद्दामक्रोधरुद्धः प्रवेशं नैवाकार्षीत् मन्दिरे स प्रियायाः ।
तस्याश्चोक्तं व्यत्ययेनेव मेने स्वादु द्रव्यं शुद्धपित्तज्वरीव ॥ ५१ ॥
व्यावृत्य तद्भुवनतः स्वमवाप्य हर्म्यं दुःकर्मसाधनविधिं रहसि प्रपञ्च्य ।
देवीं कदर्थयितुमुल्वणचित्तवृत्तिः तं तं जनं विनियुजे स निजाननेन ॥ ५२ ॥

इतिश्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

पञ्चमे स्कन्धे पञ्चदशः सर्गः ।

ततः कलावतीं देवीं देवेन्द्रदयितोपमाम् । सायं सारथिरागत्य बभाषे रोपणाभिधः ॥ १ ॥
देवि ! पर्वतकान्तारे कृतावासः प्रभुः स्वयम् । त्वां दिदृक्षति वेगेन प्रस्थातुं प्रगुणीभव ॥ २ ॥
साप्यविज्ञातवृत्तान्ता द्रुतमुत्थातुमिच्छती । समासाद्य दशासङ्गं विलम्ब्य पुनरुद्ययौ ॥ ३ ॥
समासाद्य पुरं तस्या यान्त्याः पथि पुराद् बहिः । तत्याज सहसा जिह्मः कर्मसाक्षी नभस्तलम् ॥ ४ ॥
रोपणस्य नृपादेशाद् गहने तां जिहासतः । मनः प्रेरयितुं वाहान् शशंसे न पुनः करः ॥ ५ ॥
न द्रष्टुमिव तद् दुःखं तमः कम्बलमालिते । देव्यौ द्यावापृथिव्यौ स्वं सद्यः पिदधतुर्मुखम् ॥ ६ ॥
इत्थं मनसि निःशङ्के विविक्तासु स्थलीषु च । साध्वसादिव तच्चक्षुश्चकम्पे दक्षिणं भृशम् ॥ ७ ॥
सा तेन दुर्निमित्तेन दूयमानमना भृशम् । क्व दूरेऽद्यापि भर्त्तेति पृच्छति स्म मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥
तामिति व्याकुलां दीनां यन्तापि विजितत्रपः । कथञ्चिदुक्तवान् जाड्यजिह्मजर्जरया गिरा ॥ ९ ॥
येषां स्वामिकृते वध्यः पिता भ्राता सुतोऽपि वा । आयुष्मति ! तदस्माकं दग्धं जन्मानुजीविनाम् ॥ १० ॥
सुप्रसीद तदस्मासु पराधीनेषु जन्तुषु । दुर्भरस्योदरस्यार्थे सर्वं कुर्वन्तु सर्वदा ॥ ११ ॥
पूजनीया त्वमस्माकं मनोवचनकर्मभिः । तथापि शृणु मे वाक्यं कृत्वा वज्रमयं मनः ॥ १२ ॥

त्वामिह स्वामिनो वाचा प्रचण्डश्वापदे वने । अहं त्यक्त्वा गमिष्यामि घृणया सह संप्रति ॥ १३ ॥
तस्य चाप्यवगच्छामि न तत् कल्याणि ! कारणम् । त्वयि साध्व्यां सगर्भायां विरुद्धं हृदयं यतः ॥ १४ ॥
इतः शुष्कसरिद् दूरादस्याः कीकसकर्कशम् । तदध्यास्व जितक्रूरनरकप्रस्तरं तटम् ॥ १५ ॥
इहापि त्वां हि जीवन्तीं दुर्दैवं तत् क्षमेत चेत् । त्रातयाप्यपरित्रातुं येनास्माकं त्वमर्पिता ॥ १६ ॥
इति श्रुत्वा शिलापातघातघोरतरं वचः । सहसा शुष्ककण्ठौष्ठी सासीत् साध्वसरुद्धवाक् ॥ १७ ॥
तां च सारथिरुत्तार्य पङ्कसङ्काशविग्रहाम् । मुमोच निम्नगातीरे शून्यस्थाने मृगीमिव ॥ १८ ॥
ततस्तं सत्वरं गन्तुमापृच्छन्तं कृपापरम् । जगाद गुरु गांभीर्यगूढमन्युर्मनस्विनी ॥ १९ ॥
न त्वं पुनरवस्थां मे तात ! शोचितुमर्हसि । यस्याः संभावमाधातुं त्वादृशोऽभूत् कृपापरः ॥ २० ॥
इयता किञ्चन प्राप्तं जीवितव्यफलं मया । यद् मम प्राणनाशेन प्रियस्य प्रीयते मनः ॥ २१ ॥
तद् गच्छ तावदार्य ! त्वं सत्वरं धृतिमुद्वहन् । परलोकविधौ यात्रां यावद् न मम पश्यसि ॥ २२ ॥
इत्युक्तः स ययौ यन्ता मुञ्चन्नश्रूणि निर्भरम् । संभाव्य भावि तत् किञ्चित् तस्या दुःखेन दुःखितः ॥ २३ ॥
ततस्तस्मिन् गते तस्याः पश्यन्त्या निर्जनं जगत् । वक्षो विभेतुमारेभे मन्युर्भयसमन्वितः ॥ २४ ॥
रुरोद मुक्तकण्ठं सा लुठन्ती तटिनीतटे । साक्षिणीमिव कुर्वाणा धरणिं करताडनैः ॥ २५ ॥
हन्त हन्त न दुर्बोधा तवैकस्य गतिर्विधेः । राज्ञामपि गतिं वेत्तुं विद्वांसोऽपि जडाशयाः ॥ २६ ॥

इयमात्मप्रतीतिर्मे विरुद्धाहं न यत्त्वयि । त्वमीदृशोऽपि मे नाथ ! भर्त्ता भूया भवे भवे ॥ २७ ॥
तद् युक्तं यद् मम प्राणाः प्राणेश्वर ! हतास्त्वया । धन्यानां खलु नारीणां भर्तुरर्थे विपत्तयः ॥ २८ ॥
आसन्नमरणाया मे स्मरन्त्याश्चरणौ तव । विरौति खरकारूढा शिवा घोरस्वरा कथम् ? ॥ २९ ॥
राज्ञा त्यक्ता ततो यस्माद् दुःशीलासीत् कलावती । इति मे दुर्यशो दीप्तं कीर्त्तिंभ्रं प्रभविष्यति ॥ ३० ॥
कुलपङ्क्तिच्युतानां हि द्वेष्याणामयशस्विनाम् । यत् सत्यं नावकाशोऽस्ति दिवि देवसभास्वपि ॥ ३१ ॥
हा हा हा तात ! हा मातर्जाता वां यज्ञनिर्मम । तया कुलकलङ्कोऽयं कृतो वां निष्कलङ्कयोः ॥ ३२ ॥
अहो कर्पति वां व्रीडा तिरस्कारश्च कान्तजः । इदं स्फुटति मे वक्षः सेयं व्रजति चेतना ॥ ३३ ॥
इति तां करुणक्षीणजर्जरार्त्तकलस्वराम् । चाण्डालीद्वयमागत्य विलपन्तीमतर्जयत् ॥ ३४ ॥
आः पापे ! किं वृथारावैः कर्णौ वधिरयिष्यसि ? । तिष्ठ तिष्ठ न जानासि स्वकर्म स्मर बन्धुकि ! ॥ ३५ ॥
नन्विदं मण्डनस्थाने खण्डनं प्रतिपाद्यते । त्वां कुर्मः सुस्थितां पापे राजापथ्यविधायिनि ॥ ३६ ॥
इति निर्भर्त्सन्त्यौ ते दृष्ट्वा नर्त्तितकर्त्तिके । सद्यः कण्ठगतप्राणा मूर्छां प्राप कलावती ॥ ३७ ॥
तदा दशार्णराजस्य दुहितुः कंपसंप्लवात् । मसाध्वमरसावेशः शिथिलीकृतवान् वपुः ॥ ३८ ॥
कृन्तान्तकिङ्कराकारे कात्यायन्यौ च निःकृपे । मातङ्ग्यौ तदवस्थां तां यद् जवादुपसर्पतुः ॥ ३९ ॥
आकेयूरभरन्यासं छित्त्वा निःसन्धिबन्धनम् । नीत्वा ते तद्भुजद्वन्द्वं जग्मतुः शङ्खसन्निधौ ॥ ४० ॥

तद्वेदनाधिकतया प्रतिपन्नसञ्ज्ञा छिन्नं भुजद्वयमतिव्यथया वहन्ती ।
कान्तस्य दारुणतया मरणोन्मुखी सा चक्रन्द मन्दकरुणस्वरकण्ठकुण्ठम् ॥ ४१ ॥

त्यक्ताशायाः कुवलयदृशः सर्वथा जीवितव्ये धर्मो धर्मः शरणमिति च व्याकुलं व्याहरन्त्याः ।
पृथ्वीपीठे कठिनविषमे निःसहं मुक्तगात्र्या दैवात् प्राप्य प्रसवमभवत् तत्क्षणं पुत्रजन्म ॥ ४२ ॥

दृष्ट्वा पूर्णमृगाङ्कमण्डलनिभं पुत्रस्य पुण्यं मुखं तद्वात्सल्यविशेषविस्मृतभुजच्छेदव्यथासंस्तवः ।
तस्मिन्निर्भरभूरिभैरवरवे भूभृद्वने निर्जने माङ्गल्याय पतिव्रता स्मृतवती देवान् गुरून् भक्तितः ॥ ४३ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

पञ्चमे स्कन्धे षोडशः सर्गः

अथ तं पुत्रमात्मीयं रुदन्तं स्तन्यहेतवे । शशाक नेतुमुत्सङ्गे न कथञ्चित् कलावती ॥ १ ॥
भृशमुल्लाप्यमानोऽपि कलावत्या कलस्वरम् । तत्करस्पर्शमप्राप्य विरराम न बालकः ॥ २ ॥
ततस्तं दूरतः श्रुत्वा रुदन्तं करुणस्वरम् । सहसा सन्निधिं प्रापुः कृपया वनदेवताः ॥ ३ ॥
विदित्वा तत्कलावत्या वृत्तान्तं प्रणिधानतः । ताः स्थलीनामधिष्ठात्र्यः प्रत्यवोचन् परस्परम् ॥ ४ ॥

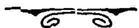
धिग् धिग् राज्यमिदं राज्ञां चक्षुष्मन्तोऽपि यद्वशात् । अन्धा इव न पश्यन्ति कृत्याकृत्यं महीभुजः ॥ ५ ॥
जनोऽपि प्रसवादूर्ध्वं छिनत्ति कदलीमपि । सगर्भापि हि शङ्खेन हा विध्वस्ता कलावती ॥ ६ ॥
एकस्यैवापराधोऽस्या यः शङ्खं धृतवान् करः । आकेयूरात् करद्वन्द्वं कथं शङ्खेन खण्डितम् ? ॥ ७ ॥
स्त्रीहत्या भ्रूणहत्या वा न तेन गणिता यदि । तत् किं वज्रमयो राजा स प्रेम्णापि न पीडितः ॥ ८ ॥
येनैकदापि दृष्टा स्यात् सोऽपि प्राणैरपि प्रियम् । कर्त्तुमिच्छति नन्वस्याः किं पुनर्यस्य वेश्मनि ॥ ९ ॥
द्विधाभविष्यदेवास्या वक्षो दुःखाख्रताडितम् । अभविष्यद् न चेत् सद्यः स्यूतं सन्तानतन्तुना ॥ १० ॥
कदर्थितापि सश्रीका दूनापि मृदुभाषिणी । अस्या हि सदृशी नारी न कापि क्वापि दृश्यते ॥ ११ ॥
शापेन सकलं राष्ट्रं भस्मीकर्त्तुं क्षमा यदि । न क्रुध्यति तथाप्येषा पतिं प्रति पतिव्रता ॥ १२ ॥
इयमस्मद्वने सत्यं त्यक्ता पत्या पतिव्रता । तदिमां पालयिष्यामः संबद्धा हि स्त्रियः स्त्रियाम् ॥ १३ ॥
नूनमस्मत्प्रमादोऽयं यदियं वनसीम्नि नः । जरज्जनङ्गमस्त्रीभ्यां साध्वी प्राप पराभवम् ॥ १४ ॥
इति तासां कृपालूनां जल्पन्तीनां परस्परम् । स्वबाललालनोत्कण्ठाविह्वलं विललाप सा ॥ १५ ॥
पुत्र ! रोदिषि दुःखेन केन केन पदे पदे ? । दुःखं तदेव मौलिक्यं कुक्षौ मे यत्समागतः ॥ १६ ॥
पश्य पुत्र ! न वार्त्तापि तल्पास्तरणवाससाम् । पाषाणविषमा सेयं सुखशय्या मही तव ॥ १७ ॥
क्व कथा स्नानकृत्यानां कवोष्णैर्गन्धवारिभिः ? । कृत्येव व्यात्तवक्त्रेयं शुष्का तुङ्गतटी सरित् ॥ १८ ॥

क्रियते येन शुश्रूषा सर्वसाधारणं न मे । तद्भुजद्वन्द्वमप्यस्ति दूरे परिजनः परः ॥ १९ ॥
कथमित्थं व्यवस्थाहं धारयिष्यामि जीवितम् । कृत्ता पतिपरित्यक्ता निराशा निर्जने वने ॥ २० ॥
वृत्तिभ्रंशाद् व्यथा वेगात् श्वापदेभ्योऽथवाधुना । हा हा मयि विपन्नायां कथं बालो भविष्यति ? ॥ २१ ॥
सङ्कल्पितशतैः प्राप्तः सौम्यः सर्वाङ्गसुन्दरः । इयानेव त्वदङ्गस्य वत्स ! मे दर्शनोत्सवः ॥ २२ ॥
किञ्चिद् मयि विपन्नायां वैरं त्यक्त्वा पिता तव । त्वां ज्ञात्वात्र त्रपावेशादनुगृह्णीत वा न वा ॥ २३ ॥
यद् वा मयि सगर्भायां निःप्रेमा निष्कृपश्च यः । स कथं स्वीकरोति त्वां त्रैलोक्या यमसन्निभः ॥ २४ ॥
हा हा अलमलं वत्स ! वाष्पं संवृणु संवृणु । त्वामहं पालयिष्यामि वनराज ! विरम्यताम् ॥ २५ ॥
हन्त सम्यक् मया शीलं यद्यस्ति क्वापि पालितम् । तद् ममास्तु भुजद्वन्द्वं लालयामि सुतं यथा ॥ २६ ॥
इति वात्सल्यवैधुर्यधैर्यगद्गद्या गिरा । वदन्त्यास्तत्क्षणं तस्याः सम्यक् शीलप्रभावतः ॥ २७ ॥
दग्धस्मरमहावृक्षप्ररोहयुगलोपमम् । पूर्वाधिकतरश्रीकं प्रादुरास भुजद्वयम् ॥ २८ ॥ युग्मम् ।

यावद् भुजद्वयसमृद्धिमुदा हृदि स्वं पुत्रं निधाय निविडं परिरभ्य तस्थौ ।
तावद् ददर्श विशदं दिशि देवभर्तुर्बिम्बं जगन्नयनहारि निशाकरस्य ॥ २९ ॥
व्यवहितवृकसिंहव्याघ्रसर्पादिसत्त्वं फलकुसुमसमृद्धं शान्तदावानलं च ।
अपि च सपदि सैव स्वैरझात्कारवारिस्थगितपरिसरासीद् दुस्तरा शुष्कसिन्धुः ॥ ३० ॥

मुदितमुदितमीक्ष्य व्योम्नि चन्द्रं चकोरैरसभरसमयत्वं भेजिरे कैरवाणि ।
रुचिररुचिरयेण क्षिप्यमाणेऽन्धकारे रजनिरजनि रम्या यौवने कन्यकेव ॥ ३१ ॥
इति वनदेवतातिशयनिर्मितरम्यतया मनसि दशार्णराजदुहिता पिहितार्त्तिरया ।
विरचितमज्जना सरिति तीरतरुस्थगिते स्फटिकशिलातले समयमात्रमशेत सुखम् ॥ ३२ ॥
निर्निद्रा परराात्रमात्रसमये पुत्रस्य चिन्तावशात् यावत् पश्यति पद्मपत्रनयना सोत्साहमभ्युत्थिता ।
तावत् तत्र ददर्श विस्मयरसादुत्कीर्णपश्चालिकावक्षोजश्रुतदुग्धपानतरलं पुत्रं निजं सा सती ॥ ३३ ॥
तां मूर्त्तिमुत्तमतमां वनदेवतायाः मूर्ध्ना प्रणम्य परमां मुदमुद्वहन्ती ।
आत्मानमित्थमवगम्य भृशं सनाथं न स्वर्णबाहुभगिनी विततान चिन्ताम् ॥ ३४ ॥
यद् ब्रह्मणोऽपि विषमाजनि बाहुसृष्टिर्वृष्टिं विना यदजनिष्ट नदी च पूर्णा ।
धात्रीपदं च विततान यदश्मपुत्री नैतत् त्रयं भुवि परत्र कलावतीतः ॥ ३५ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥



पञ्चमे स्कन्धे सप्तदशः सर्गः ।

इतश्च सारथिः शङ्कं स्वं तत्कृत्यमबोधयत् । तदनन्तरमागत्य मातङ्ग्यौ च निजां कृतिम् ॥ १ ॥
वातायनतलस्थस्य तस्य ते दूरतः स्थिते । दर्शयामासतुर्देव्याश्छिन्नं भुजलताद्वयम् ॥ २ ॥
पश्यन् कृत्तलताप्रायं प्रियायास्तद् भुजद्वयम् । अनिर्णीतरहस्योऽपि चकम्पे कृपया नृपः ॥ ३ ॥
सत्यं सन्तोऽनुतप्यन्ते युक्तं कृत्वापि निग्रहम् । अप्यकृत्यशतं कृत्वा पापिनां न पुनस्त्रपा ॥ ४ ॥
अथ स प्रत्यभिज्ञातुं ताभ्यां केयूरयोर्द्वयोः । ददर्श स्वयमादाय दयार्द्रहृदयोऽपि सन् ॥ ५ ॥
अपश्यद् व्यक्तरूपाणि टङ्कोत्कीर्णानि पार्थिवः । स्वर्णबाहोः प्रियाभ्रातुस्तत्र नामाक्षराणि च ॥ ६ ॥
पपात च स निश्चेष्टो मूर्छां प्राप्य महीतले । शाखीव निम्नगोत्खातो वज्राहत इवाचलः ॥ ७ ॥
अवीजयन् जलार्द्रैस्तं तालवृन्तैस्तटस्थिताः । समाश्वसिहि देवेति व्याहरन्तो मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥
स संज्ञां प्राप्य भूपालः पश्यन् भूयोऽपि तां लिपिम् । पप्रच्छ दिनवृत्तान्तमन्तःपुरनियोगिनः ॥ ९ ॥
व्यजिज्ञपन् ततस्तेऽपि यद् देव ! दिवसोदये । देव्याः पितृगृहात् प्राप्तः कूर्मो नामाद्यकञ्चुकी ॥ १० ॥
धात्री च सप्तला नाम्ना सह दासीशतैस्त्रिभिः । सहस्रेणाश्ववाराणां पत्तिभिश्च समन्विता ॥ ११ ॥
ताभ्यां बन्धुजनादिष्टं वस्तु वाचिकमेव च । सप्रमोदं प्रतीच्छन्त्या देव्या दिनमिदं गतम् ॥ १२ ॥

अयं च वनचर्यायां देवस्य दिवसोऽगमत् । प्रातर्देव्या समं देवस्तद् माङ्गल्यमवाप्स्यते ॥ १३ ॥
इति श्रुत्वा सहर्षेण सावहित्थं विसृज्य तान् । आचकर्ष रहः कोशात् कृपाणं पाणिना निजम् ॥ १४ ॥
अयि भोः क्षत्रतामूल ! शौर्यद्रुमघनाघन ! । जयश्रीवरणाधारधारातीर्थ ! नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥
शृणु त्वमपि जानासि स्वर्णबाहुस्वसा सती । सुता दशार्णराजस्य प्रिया मम कलावती ॥ १६ ॥
इति व्यापारयन् कण्ठे कठोरं खड्गमात्मनः । भूयः करं श्लथीकुर्वन् स मनिर्वेदमुक्तवान् ॥ १७ ॥
अहो निभृतपापस्य मम स्वं हन्तुमिच्छतः । यत् सत्यं मरणोत्कण्ठा खड्गेनापि न पूर्यते ॥ १८ ॥
तिष्ठ तिष्ठ सखे खड्ग ! मा मात्मानं कलङ्कय । नहि प्रच्छन्नपापानां वधशुद्धिस्त्वयापि हि ॥ १९ ॥
तदेप विदितं कृत्वा पृथिव्यां पापमात्मनः । प्रभुमाराधयिष्यामि धूमध्वजमुपर्बुधम् ॥ २० ॥
कः कोऽत्र भो द्रुतं गत्वा प्रसिद्धं क्रियतामिदम् । यथा किल कलावत्या देव्याः कृत्वा वधं मुधा ॥ २१ ॥
द्राक् शङ्खहतकः पापी सोऽयं श्रयति पावकम् । तत् क्षम्यतां जनाः सर्वे विरुद्धं यद् मया कृतम् ॥ २२ ॥
इति तद्वदनाद् वाक्यं श्रुत्वा श्रवणदुस्सहम् । चुक्षुभे सकलो लोकः क्षयक्षुभितवार्द्धिवत् ॥ २३ ॥
तं साहसरसावेशात् प्रविशन्तं हुताशने । न बन्धुर्वा सखा वापि चक्षमे कोऽपि रक्षितुम् ॥ २४ ॥
स कूर्मसप्तलामुख्यो देव्याः परिजनोऽपि हि । विहाय जीवितश्रद्धां चितानामुन्मुखोऽभवत् ॥ २५ ॥
अहो निमेपमात्रेण किमिदं समुपस्थितम् ? । कोऽयमेकशिलापातः कथं राष्ट्रं भविष्यति ? ॥ २६ ॥

नूनं निरुपमं प्रेम परिणामे न शोभनम् । यतो विघटमानेन द्वयं तेन विनश्यति ॥ २७ ॥
प्रायो देव्याः कलावत्या वैदग्ध्यमधुरा गिरः । इदं राजापि जानाति तत्कोऽयमपरो विधिः ॥ २८ ॥
धिग् धिक् परिजनं मूर्खं धिग् धिक् सारथिमीदृशम् । न किं हि क्रियते भर्त्तुर्विरुद्धं बुद्धिवञ्चितम् ॥ २९ ॥
यद् वा न कस्यचिद् दोषो दैवस्यैकस्य दूषणम् । अभव्यं भव्यलोकेऽपि यस्य लज्जा न कुर्वतः ॥ ३० ॥
इत्थं भृशमनाथानां जनानां जल्पतां शुचा । वसुभूतिः समागत्य मन्त्री राजानमब्रवीत् ॥ ३१ ॥
देव ! प्रसीद बुध्यस्व नीतिदृष्ट्या विलोकय । कृत्वैकमपरिज्ञातमपरं मा पुनः कुरु ॥ ३२ ॥
नूनं सर्वस्वनाशेऽपि दुःखावेशेऽपि दारुणे । कथञ्चिद् नीतिकाराणां प्राणत्यागो न संमतः ॥ ३३ ॥
त्रिवर्गसाधनं राज्यं तद् मृतानां कुतः पुनः । यत्नाद् जीवं ततो रक्षेद् जीवद्भिः सर्वमाप्यते ॥ ३४ ॥
त्वयि स्वर्गं गते स्वामिन् ! कथं देवी निवर्त्तते ? । इदं तु सकलं राष्ट्रं मूलाद् निघ्नन्ति शत्रवः ॥ ३५ ॥
विमुञ्च मरणश्रद्धां धैर्यं भज शुचं त्यज । अद्याप्यापन्नसत्वाया देव्याः प्राप्तौ यतस्व च ॥ ३६ ॥
अन्तरं न किमप्यस्ति जीवन्ती सा भविष्यति । न हि प्राणहरं प्रायः सद्यस्तादृक् कदर्थनम् ॥ ३७ ॥
प्रियाप्राप्तौ कुरु प्रज्ञां मुधा किं मरणेन ते । सहसा जीवितत्यागः पशुधर्मो न पौरुषम् ॥ ३८ ॥
इति सचिववचो विचार्य राजा त्वरिततरं दयिताविलोकनाय ।
पुरजनबलवाहनैः समग्रैर्गिरिगहनानि विगाहितुं प्रतस्थे ॥ ३९ ॥

रथनरकरिवाजिनां सहस्रैस्तिलतुपतुल्यतयापि वीक्ष्यमाणैः ।
कथमपि न कलावती प्रपन्ना दुरधिगमं खलु वस्तु कार्यकाले ॥ ४० ॥
गिरितरुसरितामपूर्वभावं वहति वने वनदेवताप्रभावात् ।
समजनि हृदि रोपणादिकानामपि तदिदं न वनं किलेति मोहः ॥ ४१ ॥
क्षितिपतिदुहितुः श्रुतिं जगाम द्रुतमतुलस्तुमुलो बलव्रजानाम् ।
तदपि न हृदयं पुनश्चकम्पे ननु रतिरेव हि भाविभाग्यदूती ॥ ४२ ॥
सैवाग्रतः कलय शङ्ख ! कलावतीयं साक्षादिति त्वरितमेत्य ततः कुतोऽपि ।
आरुह्य दूरमुदयाचलचूलिकायां निर्दिष्टवानिव करप्रकरैः पतङ्गः ॥ ४३ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

पञ्चमे स्कन्धे अष्टादशः सर्गः ।

अथ तत्र जनैः प्रातः पुत्रहंसोपशोभिता । दृष्टा चलत्कराम्भोजा नलिनीव कलावती ॥ १ ॥
जितं जितमहो दिष्ट्या देवी देवीयमग्रतः । अक्षता पुत्रयुक्ता च निषण्णास्ति नदीतटे ॥ २ ॥

किञ्च पाषाणपाञ्चाली पुत्रं धात्रीव पाति यत् । अहो ! आश्चर्यमाश्चर्यं दृश्यतां दृश्यतामिदम् ॥ ३ ॥
यत्पार्श्वे चास्ति सापत्या वानस्पत्यस्य तस्य च । सत्प्रतिज्ञेव हि च्छाया परिवृत्ता न वर्त्तते ॥ ४ ॥
अपूर्वमिव सञ्जातं तदा देव्याः समाश्रयात् । इदमुत्फुल्लवल्लीकं फलस्फीतद्रुमं वनम् ॥ ५ ॥
अस्याः संपर्कतः संप्रत्येषापि नगनिम्नगा । धिनोति धेनुवल्लोकं बत बष्कयणी पुरा ॥ ६ ॥
साश्चर्यमिव जल्पन्तः क्षोणीमिलितमौलयः । प्रणेमुर्निखिला लोकाः सतीतीर्थं यदद्भुतम् ॥ ७ ॥
अच्छत्रचमराटोपं खिन्नं चरणचारिणम् । दृष्ट्वा च पतिमायान्तमभ्युत्तस्थौ कलावती ॥ ८ ॥
आर्यपुत्र ! स्वपुत्रेण स त्वं विजयवान् भव । यदङ्घ्रिभक्तिरक्लिष्टारिष्टतातिर्ममान्वहम् ॥ ९ ॥
इति लज्जानमद् मौलेः साश्रुनेत्रस्य भूभुजः । तां प्रियाणि प्रजल्पन्तीमुवाच सचिवाग्रणीः ॥ १० ॥
मातः कलावति ! युक्तं यदात्थ तत् तथैव तत् । जितं देवेन यस्यासि यशः श्रीस्त्वं शरीरिणी ॥ ११ ॥
साधु साधु सती त्वं चेदित्थं किमपि साध्यते । चतुर्भुजतया जाता यथासि त्वं कलावति ! ॥ १२ ॥
क्वचिद् जलकणोद्गारी खल्वर्कश्चन्द्रचुम्बितः । त्वत्पुत्रमुखचन्द्रेण ग्रावस्त्री दुग्धवर्षिणी ॥ १३ ॥
गृह्णन्ति फलपुष्पाणि स्नान्ति वारिणि निर्मले । इह त्वदाश्रमे रम्ये जनाः कल्याणकाङ्क्षिणः ॥ १४ ॥
किञ्चित् तदाभविष्यत् चेत् तत् क्व राजा क्व वा जनः । न विघ्नस्त्वं महाराजो जनो वा भाग्यवानयम् ॥ १५ ॥
नास्त्येव हृदि ते पत्युर्व्यलीकं तु क्षमस्व च । दशार्णराजपुत्रि ! त्वं देवतासि न मानुषी ॥ १६ ॥

आकल्पमपि तीर्थत्वं नीतं वनमिदं त्वया । तत् प्रसीद पुनर्मातः ! सनाथं नगरं कुरु ॥ १७ ॥
इत्यमात्यगिरामन्ते प्रणम्य वनदेवताम् । आपृच्छय तद् वनं भेजे नरयानं कलावती ॥ १८ ॥
समुत्क्षिप्तध्वजश्रेणिर्विक्षिप्तकुसुमोत्करः । तस्याः पुरप्रवेशोऽभूत् पाणिग्रहणतोऽधिकः ॥ १९ ॥
तदाजनि तयोरैक्यं नीरक्षीरात्मकं तथा । न हंसचञ्चवोऽप्यापुर्यथा तद्भेदवेदिताम् ॥ २० ॥
अन्यदा तत्र संप्राप्तः सुरासुरनरस्तुतः । छिन्नघातिचतुःकर्मा विश्वदर्शी महामुनिः ॥ २१ ॥
सुदर्शनाभिधानं तं भगवन्तं विवन्दिषुः । ययौ भक्तिपरो राजा सान्तःपुरपरिच्छदः ॥ २२ ॥
तत्परीष्टिपरामृष्टदुष्टपातकमञ्चयः । स हृष्टः पृष्टवान् काले कलत्रक्लेशकारणम् ॥ २३ ॥
अथोवाच मुनिर्ज्ञानी राजन् ! जानीहि कारणम् । अस्ति वासवदिग्भागे कल्याणकटकं पुरम् ॥ २४ ॥
तत्र वल्लोलभूपालमहामात्यस्य सात्यकेः । पुत्री विद्युन्मुखी नाम्ना शुकक्रीडारताभवत् ॥ २५ ॥
धत्ते नर्माकरं नाम्ना कीरं करतलेन सा । न विमुञ्चति कुत्रापि विना देवार्चनक्षणम् ॥ २६ ॥
सोऽपि तत्पालनप्रीतः पतत्री तत्परोऽभवत् । परस्परं तयोरासन् रोपतोपादिकेलयः ॥ २७ ॥
आदीश्वरं नमस्कर्त्तुं तया यान्त्या क्वचिद् दिने । पक्षी प्रार्थयमाणः सन् स नीतः सममात्मना ॥ २८ ॥
तत्र देवाधिदेवस्य पश्यन् मूर्त्तिं महेशितुः । नित्यं नित्यं नमस्कर्त्तुं निश्चयं नीतवान् खगः ॥ २९ ॥
प्रायेण खलु कीराणां मर्त्यभाषाभिभाषिणाम् । न मांसभक्षिणीजातिर्भवेद् भावोऽपि भद्रकः ॥ ३० ॥

कृत्वा विद्युन्मुखीवृत्त्या यथादृष्टं स पूजनम् । शुकः सुकृतलोभेन धन्यम्मन्यो मनस्यभूत् ॥ ३१ ॥
परेद्यवि पुनस्तेन पूर्ववत् प्रार्थितापि सा । नतु तं तत्र जग्राह तत्पारिप्लवताभयात् ॥ ३२ ॥
एकाकिन्यपि सा गत्वा नत्वा देवं समाययौ । भोजनावसरे सोऽपि समाकृष्टश्च पञ्जरात् ॥ ३३ ॥
स देवभुवने गच्छन् मुक्त्वा भोजनभाजनम् । समाप्य नियमं भूयः समयेन समाययौ ॥ ३४ ॥
विद्युन्मती तु भव्यापि तं प्राप्य पुनुरागतम् । स्त्रीस्वभावभवं क्षोभं सपदि प्रत्यपद्यत ॥ ३५ ॥
आबालकालतः क्लेशैर्मया लालितपालितः । अहो भ्रमति मां मुक्त्वा सोऽयं संप्रति निर्भयः ॥ ३६ ॥
कदाचिद् यदि कुत्रापि परहस्तं प्रपद्यते । तद् मे हृदयदाहस्य न भिषक् नैव भेषजम् ॥ ३७ ॥
अस्त्येव श्येनमार्जारगृध्रादिभ्यः पराभवः । इत्थं च सञ्चरन् स्वैरं भवेद् वनचरोऽपि वा ॥ ३८ ॥
तद्वरं सर्वथा नाशादर्द्धनाशः स्वयं कृतः । करिष्यामि तथा भूयो यथा याति न कुत्रचित् ॥ ३९ ॥
इति सञ्चिन्त्य सा धृत्वा तस्य दीनस्य पक्षिणः । मा मेति जल्पतः पक्षौ मुख्यौ चिच्छेद खेदतः ॥ ४० ॥
स छिन्नपक्षतिः पक्षी दुःखार्त्तः साश्रुलोचनः । मन्युगद्गदमित्युच्चैरूचे विद्युन्मतीं प्रति ॥ ४१ ॥
न मया समयो भिन्नस्त्वन्मध्ये भोक्तुमास्थितः । कथं निरपराधस्य मम पक्षौ त्वया क्षतौ ? ॥ ४२ ॥
स्वयं पालितपूर्वस्य त्वत्परस्य प्रियस्य च । साधु स्वाधीनदीनस्य शौर्यं तव ममोपरि ॥ ४३ ॥
इत्थं निरनुरोधत्वं यत् त्वया मयि दर्शितम् । तत्पानमशनं भूयश्चेत् कुर्यात् तत् खगो नहि ॥ ४४ ॥

इत्युक्त्वा स दधौ मौनं कृतानशननिश्चयः । सस्मार केवलं चित्ते देवमादीश्वरं तु सः ॥ ४५ ॥
विद्युन्मती च तद्वाक्यैर्दिग्धैरिव हृदि क्षता । अति सानुशया कीरमनुनिन्ये मुहुर्मुहुः ॥ ४६ ॥
रुरोद पुरतस्तस्य निनिन्द स्वं निरुत्सवा । निनाय च तमुत्सङ्गे शशंस च तथा तथा ॥ ४७ ॥
यदा गाढग्रहग्रन्थिर्नाहारं स गृहीतवान् । तदा तस्य पुरश्चक्रे सा प्रतिज्ञां मनस्विनी ॥ ४८ ॥
यद् मम त्वं व्यलीकेन मृत्युं स्वीकृतवान् शुक ! । तद् मे त्वया समं मृत्युरेकैव गतिरावयोः ॥ ४९ ॥
इत्युक्त्वा पक्षिणं सापि त्यक्तपानाशनक्रिया । यथायोग्यक्रमं सर्वं कालकृत्यमचीकरत् ॥ ५० ॥
सा सर्वलक्षणोपेता मन्त्रिपुत्री मनोहरा । वरयोग्या वरारोहा कुमारी सुविचक्षणा ॥ ५१ ॥
तस्यास्तु मरणोत्साहं दधानाया मृगीदृशः । दुःखाकुलेषु पौरेषु विलपत्सु च बन्धुषु ॥ ५२ ॥
सहस्रैरप्युपायानां शतैरपि मनीषिणाम् । नाशक्यत मनो हर्तुं दुर्वारा भवितव्यता ॥ ५३ ॥ युग्मम् ॥
तृतीयदिवसादूर्ध्वं नीत्वा कालगतं शुकम् । सा प्रविश्य चितां वेगाद् वह्निमाद् विदधे वपुः ॥ ५४ ॥
सेयं दशार्णराजस्य पुत्री जाता कलावती । बभूव च शुकः सोऽपि त्वं शङ्खपृथिवीपतिः ॥ ५५ ॥
तत्पक्षच्छेदसंवद्धं फलं दुष्कृतपाकजम् । संप्राप्तमनया त्वत्तस्तथा भुजनिकृन्तनात् ॥ ५६ ॥

इति निगदितत्वे ज्ञानसिन्धौ मुनीन्द्रे लिखितमिव पुरस्तात् पूर्वजन्म स्मरन्तौ ।
क्षणमविकृतमूर्छां प्राप्य निद्रामिव द्राक् पुनरधिगतवन्तौ चेतनां दम्पती तौ ॥ ५७ ॥

ऋषिसदसि तदादि स्वीकृतप्राणिरक्षानियमनिरुपमं तौ चारु निर्वाह्य राज्यम्
चरमवयसि दत्त्वा मुख्यपुत्राय लक्ष्मीर्विमलतरतपोभिः प्रापतुः स्वर्गभोगान् ॥ ५८ ॥
इति स्फुटप्रकटितकर्मवैभवं कलावतीचरितमिदं मदाननात् ।
निशम्य सम्यगपि विचार्य चेतसा विदर्भजे ! भज निजदुःखलाघवम् ॥ ५९ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे अष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

पञ्चमे स्कन्धे एकोनविंशतितमः सर्गः ।

अनन्तरमनन्ताख्यं मुनिं प्रति मनस्विनी । उवाच वञ्चितक्लेशा दमयन्ती दमान्विता ॥ १ ॥
भगवन् ! भवतो वाक्यैर्दृढदृष्टान्तशालिभिः । दुःखोत्क्षिप्तमपि क्षिप्रं सावष्टम्भं कृतं मनः ॥ २ ॥
तत् प्रयच्छ ममादेशं दिशं दर्शय कामपि । किं करोमि ? क गच्छामि ? क तिष्ठामि ? स्मरामि किम् ? ॥ ३ ॥
ततोऽवोचद् मुनिर्भैमीं वत्से ! पृच्छसि साधु माम् । शृणु तावदिहैव त्वं तिष्ठ कल्याणि ! संप्रति ॥ ४ ॥
अद्यापि तव पश्यामि चिराद् बन्धुसमागमम् । वर्षा च शिरसि प्राप्ता भावी मार्गोऽपि दुर्गमः ॥ ५ ॥
त्वमिह प्रतिमां शान्तेर्विधेहि सिकतामयीम् । तदाराधनयुक्तिं ते कथयामि शुभे ! यथा ॥ ६ ॥

ततस्तया कृतां मूर्त्तिं मन्त्रन्यासदृढीकृताम् । समर्पयन् मुनिर्वाग्मी स जगाद महासतीम् ॥ ७ ॥
त्वमिमां प्रतिमां शान्तेराचाम्लव्रततत्परा । तावदाराधयागत्य न यावत् कोऽपि याचते ॥ ८ ॥

शान्तिप्रभावादिह शान्तसत्वे गिरौ वसन्त्यास्तव राजपुत्रि ! ।
न वाङ्मनःकायविकारकारी संपत्स्यते विघ्नकणोऽपि कश्चित् ॥ ९ ॥
तस्येदृशीं चेतसि बद्धमूलां विधाय शिक्षामपनीतदुःखाम् ।
उवाच देवी प्रणिपत्य हृष्टा दिष्ट्या कृतार्था भगवन् ! कृतास्मि ॥ १० ॥
अयं स च त्वं च मुनीन्द्र ! सर्वे क्षमाभृतां मुख्यतमास्त्रयोऽपि ।
त्वदाज्ञया तद्विरहे तदत्र स्थास्यामि शान्तिं प्रभुमर्चयन्ती ॥ ११ ॥
इत्युक्तवन्तीं मुनयस्ततस्तां आपृच्छ्य शीघ्रं गगनेन जग्मुः ।
सा तत्र तस्थौ गिरिकन्दरायामुदारशीलाभिहितव्रता च ॥ १२ ॥

इतिश्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे एकोनविंशतितमः सर्गः ॥ १९ ॥

पञ्चमे स्कन्धे विंशतितमः सर्गः ।

अथ तत्र समारेभे शान्त्याराधनलक्षणम् । नलस्य विरहे देव्या दमयन्त्या महत् तपः ॥ १ ॥
त्रिसन्ध्यं कृतनिर्माल्या वैयावृत्त्यपरायणा । निराशा तु मुनीशस्य सा तद् बिम्बमसेवत ॥ २ ॥
पुष्पगन्धाम्बुनैवेद्यधूपदीपफलाक्षतैः । विदधे विविधा पूजा वनचर्यानुयायिनी ॥ ३ ॥
आचाम्लव्रतयोगेन दुर्बलाङ्गलतापि सा । पुण्योपचयवीर्येण न विवेद परिश्रमम् ॥ ४ ॥
क्रमेण तपसः शक्त्या प्रीताभिः प्रतिवासरम् । विदधे वनदेवीभिः सान्निध्यं दमनस्वसुः ॥ ५ ॥
इत्थं तपः तपस्यन्त्यास्तत्र भीमभुवस्तदा । ययुः पञ्चशतान्यह्नामेकवासरलीलया ॥ ६ ॥
न विद्मः सा कथं तस्थौ तस्मिन्नेकाकिनी वने ? । अचिन्त्यमथवा सर्वं चरित्रं हि महात्मनाम् ॥ ७ ॥
अथ तारापथस्कन्धाद् निपतन्तं पतङ्गवत् । देवी सशिष्यमैक्षिष्ट विवर्णवदनं मुनिम् ॥ ८ ॥
स तया विहितातिथ्यस्तथ्यवादी विदग्धया । कल्याणि ! का कथं चात्र त्वमेकैवेति ? पृष्टवान् ॥ ९ ॥
तथा पतिपरिभ्रष्टां शान्तिभक्तां गुरोर्गिरा । सापि स्वं तत्पुरो भैमी नलपत्नीमचीकथत् ॥ १० ॥
अदर्शयच्च तां मूर्त्तिं तस्मै विस्मितचेतसे । अपृच्छच्च सती तस्य मुखवैवर्ण्यकारणम् ॥ ११ ॥
सोऽप्यभापत वैदर्भी वक्ष्ये वैवर्ण्यकारणम् । इदं पुनरभूद् भव्यं यद् दृष्टासि महासति ! ॥ १२ ॥

मुनेर्वचनाद् दमयन्त्या कृता शान्तिप्रभोराराधना ॥

विहिता त्वदवस्थेयमनागतमियं च मे । भविष्यति च ते भव्ये ! भूयोऽपि नलसङ्गमः ॥ १३ ॥
शृणु चैतद् यथा वेद्मि तदत्र कथयामि ते । चारणश्रमणस्तावदहं कामचरः सदा ॥ १४ ॥
पुराहमेकदा वर्त्ती नगरे रथनूपुरे । तत्र विद्याधराधीशो रौहिणेयो बृहद्रथः ॥ १५ ॥
वैरोट्यागोत्रमुख्येन खेचरेन्द्रेण खड्गिना । तस्याजनिष्ट केशिन्याः कन्यायाः कारणे रणः ॥ १६ ॥
तस्मिन् महारणे घोरे खड्गी विद्यामदोद्धतः । बृहद्रथबलं चक्रे सर्पास्त्रैरतिविह्वलम् ॥ १७ ॥
रोहन्ति रोहिणेयानां प्रहाराः खलु विद्यया । अनभ्यस्तचरः श्रायस्तेषां तु विषनिग्रहः ॥ १८ ॥
अथ चक्रेश्वरेयाणां खेचराणां प्रभोर्बले । पुत्रं महाबलं नाम्ना गरुत्मद्वरगर्वितम् ॥ १९ ॥
आनीय केशिनीं दत्त्वा कृत्वा जामातरं निजम् । खड्गिना प्रतिमल्लत्वे सेनान्यं विदधे बुधः ॥ २० ॥ युग्मम् ॥
दृष्टमात्रविषघ्नानि स्ववस्त्राभरणानि सः । तार्क्ष्यदत्तानि बिभ्राणः सर्पास्त्राणि वृथाकरोत् ॥ २१ ॥
महाबलपरित्राणाद् रणे संहृत्य खड्गिनम् । जग्राह सकलं राज्यं जितकाशी बृहद्रथः ॥ २२ ॥
खड्गिनश्च सुतः पार्श्वो राज्यभ्रष्टः परिभ्रमन् । महाबलवधस्यार्थे विद्योपास्तिं विनिर्ममे ॥ २३ ॥
तस्याराधनराद्धान्तविदग्धस्य महौजसः । एकपुङ्खातिनं देवी नागपाशं ददौ मुदा ॥ २४ ॥
तं च कर्कोटकं नाम्ना पाशं छलबलाधिकम् । बिभ्रद्वनविहारस्थं स रुरोध महाबलम् ॥ २५ ॥
तदा हि तार्क्ष्यदत्तं तं शृङ्गारं केशिनीकरे । न्यासीकृत्य भ्रमन्नासीत् स्वच्छन्दं वनसीम्नि सः ॥ २६ ॥

तयोस्तत्राभवद् युद्धं मत्सरारुणचक्षुषोः । बबन्ध नागपाशेन पाशमन्त्रमहाबलम् ॥ २७ ॥
जवेनैव ययौ नंष्ट्वा स तद्भटभयेन च । विवरान्वेषिणः सर्पाः नश्यन्ति तत्कथं नहि ॥ २८ ॥
यावद्बिल्वसमुद्गस्थं भृङ्गारं गारुडं निजम् । परिधातुं जवाद् याति प्रियापार्श्वे महाबलः ॥ २९ ॥
तावद् दिवा प्रसुप्तायाः केशिन्या उपधानतः । छलाद् बिल्वसमुद्गं तत् हृत्वा कर्कोटको ययौ ॥ ३० ॥ युग्मम् ॥
ततः कर्कोटकावेशात् सर्वगात्रनियन्त्रितः । आसीत् सपदि निष्पन्दः सकलोऽपि महाबलः ॥ ३१ ॥
तं चित्रलिखितप्रायं निश्चेष्टं काष्टसन्निभम् । दीर्घं रुरोद पश्यन्ती केशिनी शोकविह्वला ॥ ३२ ॥
अपश्यन्ती च सर्वत्र यत्नाद् बिल्वसमुद्गकम् । न तु लेभे वराकी सा ताडयन्ती शिरः शुचा ॥ ३३ ॥
सर्पापवर्त्तगर्त्तस्थे जामातरि निमज्जति । जानन्ननाथमात्मानं विललाप बृहद्रथः ॥ ३४ ॥
निनिन्द केशिनीं पुत्रीं भूयो भूयः प्रमादिनीम् । स्वकीयानामभाग्यानां व्याचख्यौ दृढतां च सः ॥ ३५ ॥
निशम्य पुत्रदुःखं तत् बलिरप्याकुलः शुचा । तत्रागत्य रुदन् दीर्घं दैवं भृशमर्जयत् ॥ ३६ ॥
त्यक्तपानाशनारम्भमज्ञातरजनीदिनम् । नरेश्वरकुलद्वन्द्वं दुःखाग्नौ निममज्ज तत् ॥ ३७ ॥
तस्मिन् वैरिकृते डिम्बे कस्यचिद् विदुषोऽपि हि । निरुपायतया नासीदिति कर्त्तव्यनिश्चयः ॥ ३८ ॥
अथ तत्रागतं दैवाद् दृष्टिवादविदं मुनिम् । महाबलहितस्यार्थे वृत्तं पप्रच्छतुर्नृपौ ॥ ३९ ॥
स बभाषे ऋषिः श्रीमानयं वीरो महाबलः । भवेदिति हि नोल्लाघः भृङ्गारं गारुडं विना ॥ ४० ॥

दमयन्त्यग्रे चारणश्रमणेण कथितं निजमुखवैवर्ण्यकारणम् ॥

तस्य चाधिगमो भूयः श्रूयतां जायते यथा । विहाय यदि वैताढ्यं याम्यायां याति केशिनी ॥ ४१ ॥
तत्र खेचरलोकस्य यातायातविवर्जिता । सुता च यदि भीमस्य दासीत्वेनोपतिष्ठति ॥ ४२ ॥
सा हि स्वयम्वरे वीरं नलं वृत्वा पतिव्रता । निषधायां समं पत्या सुचिरं विहरिष्यति ॥ ४३ ॥
द्यूतापहृतराज्येन तेन त्यक्ता महावने । गमिष्यति च कष्टेन कुण्डिनं पितृमन्दिरम् ॥ ४४ ॥
तत्र तस्या यदा भूयो भविता नलसङ्गमः । शृङ्गारं गारुडं तं च लप्स्यते केशिनी तदा ॥ ४५ ॥
कुर्याच्च केशिनी तत्र यावद् दास्यं दमस्वसुः । तावद् महाबलस्यापि दुःखमल्पं भविष्यति ॥ ४६ ॥
वहन्त्यो हि व्रतं कष्टं पत्युरर्थे पतिव्रताः । योजयन्ति सुखैः कान्तं समाकृष्टैर्बलादिव ॥ ४७ ॥
इति श्रुत्वा हितं पत्युर्बन्धूनापृच्छ्य केशिनी । क्रीडाकिन्नरयुग्मेन सहिता दक्षिणां ययौ ॥ ४८ ॥
सा तद्गीतप्रसन्नेन राज्ञा वनविहारिणा । भीमेनोक्ता ययाचे च दासीत्वं दमनस्वसुः ॥ ४९ ॥
तामनुव्रज्य संप्राप्तैर्भूयोऽपि रथनूपुरे । इति विद्याधरैस्तस्या वार्त्ता च विदिताऽभवत् ॥ ५० ॥
तदित्थं पूर्वसम्बन्धं विचार्य वचनेन मे । वैदर्भि ! विदुषी हि त्वं प्रसन्नं हृदयं कुरु ॥ ५१ ॥
यदि सत्याः सतां वाचः सतीनां सत्वमस्ति चेत् । अमोघाः खेचरेन्द्राणामाशाः सम्यग् दृशा यदि ॥ ५२ ॥
यदि ते लक्षणान्यङ्गे यदि सोऽपि कृती नृपः । तद् मिलिष्यति ते भर्त्ता यातायाः कुण्डिने ध्रुवम् ॥ ५३ ॥ युग्मम् ॥
तद् गच्छ कुण्डिनं सौम्ये ! समाप्य नियमं निजम् । समर्पय च मे शान्तां श्रीशान्तेः प्रतिमामिमाम् ॥ ५४ ॥

मम हि स्वगुरुं नन्तुं रत्नशैलं यियासतः । अत्राजनि गतिभ्रंशस्तीर्थोल्लङ्घनसंभवः ॥ ५५ ॥
त्वया ह्याराध्यमानस्य बिम्बस्यास्य महौजसः । प्रसादादि विना चिह्नं न मे संभावनाभवत् ॥ ५६ ॥
पतितस्तदहं व्योम्नः पक्षिवत् छिन्नपक्षतिः । न शक्नोम्यधुना गन्तुं प्रायश्चित्तं कृतं विना ॥ ५७ ॥
तदिदं मम कल्याणि ! मुखवैवर्ण्यकारणम् । प्रसन्नमुखरागोऽस्मि भूयस्त्वदर्शनात् पुनः ॥ ५८ ॥
इयं यावद् यथा युक्त्या मूर्त्तिराराधिता त्वया । तावत् तथा मयाराध्या नास्ति मे हितमन्यथा ॥ ५९ ॥
अयं हि भगवान् शान्तिराश्लिष्टो मुक्तिरामया । तत् कदाचिददद्रीचो भवन्ति ननु रामया ॥ ६० ॥
अमुं विभाव्य निःसङ्गं विसरन्तः स्मरं ततः । प्रयतन्ते न विद्वांसो विभवाय भवाय च ॥ ६१ ॥
मुनिमित्युक्तवन्तं तं नत्वावोचद् विदर्भजा । गृहाण भगवद्बिम्बं कुरुष्व स्वमनीषितम् ॥ ६२ ॥
कृतमादिष्टमादिष्टं यत् सर्वं गुरुणा पुरा । सांप्रतं सांप्रतं गन्तुं केवलं कुण्डिनं मम ॥ ६३ ॥
संवदन्ति हि ते वाचस्तास्ता विद्याधराश्रयाः । अस्ति सा केशिनी नाम्ना सखी विद्याधरी मम ॥ ६४ ॥
पश्यामि तामहं नित्यं ज्येष्ठां हि भगिनीमिव । मत्पुत्रं पाति निर्दिष्टा साद्य तिष्ठति कुण्डिने ॥ ६५ ॥
शतशः सा मया पृष्टा सेवायाः कारणं पुरा । केवलं समये सर्वमाख्यास्यामीति भाषते ॥ ६६ ॥
कार्यकाले च सा दत्तान् वरान् राज्ञाथवा मया । अत्यर्थं प्रार्थ्यमाणापि न्यासीकृत्यैव तिष्ठति ॥ ६७ ॥
तदत्र कारणं मन्ये भगवंस्तत्र भाषितम् । अन्यथा भूस्पृशां सेवां कुर्याद् विधाधरी कथम् ॥ ६८ ॥

दमयन्त्यग्रे चारण-श्रमणेण कथितं निजमुख-वैवर्ण्य-कारणम्।

तदभिलपितसिद्ध्या केशिनी सा सुहृद्या मम च भवतु भूयः सङ्गमस्तस्य राज्ञः ।
प्रतिपदमपि वाचः सन्तु सत्या मुनीनां परिणमतु समन्ताद् दिव्यसेवाफलं च ॥ ६९ ॥
इति वचनविरामे बिम्बमभ्यर्च्य भक्त्या गिरितरुसरिदाद्यं सर्वमेव प्रणम्य ।
मुनिममृतकराख्यं हृष्टमापृच्छ्य तं च स्वयमथ दमयन्ती कुण्डिनाय प्रतस्थे ॥ ७० ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे विंशः सर्गः ॥ २० ॥

पञ्चमे स्कन्धे एकविंशः सर्गः ।

कदाचित् पथि सार्थेऽभूत् तस्याः क्वापि पुरो व्रजन् । घृतादिविक्रयाकाङ्क्षी ग्रामीणजरतीजनः ॥ १ ॥
तत्र क्वापि तया पृष्टा मार्गं कुण्डिनगामिनम् । किं नामा पिहितद्वारा पुरीयं दृश्यते पुरः ? ॥ २ ॥
इतश्च दूरमासन्नं नगरं किञ्चिदस्ति यत् । यत्र कुण्डिनलोकानां नित्यं बहु गतागतम् ॥ ३ ॥
साक्षाद् दक्षिणचम्पाख्या पुरीयं पुत्रि ! कथ्यते । यदत्र पिहितद्वारं तदाकर्णय कारणम् ॥ ४ ॥
इदमुत्तरदिग्द्वारमस्यास्तिष्ठति संवृतम् । त्रिषु द्वारेषु शेषेषु यातायातपरो जनः ॥ ५ ॥
अस्यां हि भिक्षुभक्तस्य सङ्गगुप्ताङ्गजन्मनः । धनदत्तस्य भार्यासीत् सुभद्रा परमार्हती ॥ ६ ॥

सा तेनोत्तरचंपायां वाणिज्यार्थं गतेन हि । इभ्यपुत्री महास्नेहादूढा यत्नशतैरभूत् ॥ ७ ॥
तद्रागादार्हतं धर्मं तथा सोऽप्यन्ववर्त्तत । प्रवर्त्तयति हि स्नेहो मनःप्रियमनीषिते ॥ ८ ॥
वैधर्मिकस्त्वमित्युच्चैरनिन्द्यत स बन्धुभिः । अमुच्यत सपत्नीकः पितृभ्यां च पृथग् गृहे ॥ ९ ॥
अश्लीलवचनैः श्वश्रूः सुभद्रां चाभिभाषते । अन्वहं दुर्विनीता च तस्याश्छिद्राणि पश्यति ॥ १० ॥
असतीयमनार्येयमकुलीनेयमित्यपि । नित्यं जुगुप्समानां तां सुभद्रा चानुरुध्यते ॥ ११ ॥
इह स्थितमिवायातमिहोक्तमिह वीक्षितम् । इदं हृतमिदं दत्तमिदं भग्नमिदं कृतम् ॥ १२ ॥
इति तद्वृत्तसंबद्धैर्वृथा कर्णविषैः सुतम् । आदाय च रहः श्वश्रूर्विभिनत्ति दिवानिशम् ॥ १३ ॥ युग्मम् ॥
अन्यदा क्वापि मध्याह्ने तद्गृहद्वारसीमनि । भ्रमन् भिक्षार्थमायासीद् वनवासी महामुनिः ॥ १४ ॥
कारयन्ती च सा तस्य पाणिपात्रस्य पारणम् । इक्षाञ्चक्रे तृणं नेत्रे मुनेर्निःप्रतिकर्मणः ॥ १५ ॥
तत्पीडाकेकरं तस्य भक्तियत्नवती च सा । लिहन्ती जिह्वया नेत्रमपनीतवती तृणम् ॥ १६ ॥
तं च सङ्कटकं तस्याः पत्युः श्वश्रूरदर्शयत् । अन्यथा हि सतां चित्तमन्यथा कुधियां भ्रमः ॥ १७ ॥
दोषं स्पृष्टकमात्रं तं मत्वा दीर्घयितिं हृदि । ततस्तां सोऽप्यगीतार्थः कटुवाक्यैरभाषत ॥ १८ ॥
दुःशीले ! न ममासि त्वं इति तस्मिन् प्रजल्पति । अन्येऽप्याचुक्रुशुः क्रोधाद् माभूत् कस्यापि लाघवम् ॥ १९ ॥
ततः कुलकलङ्कं च निन्दां प्रवचनस्य च । अवेक्ष्य हृदये खिन्ना सुभद्रा वाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥

धिग् धिग् वो बौद्धगन्धान्धान् युक्तायुक्तमपश्यतः । अर्हत्समयविद्विष्टान् सुधात्यागान् विपाकुलान् ॥ २१ ॥
यथा हि महतां वृत्तं तथा न खलु लौकिकाः । बहिर्मुखतया ते हि पश्यन्त्यखिलमात्मवत् ॥ २२ ॥
का सङ्कटमयी चर्चा तीर्थभूतेषु साधुषु । इदं वृत्तमनार्याणां यत् तत्रापि विचारणा ॥ २३ ॥
तीर्थोदकमिव स्पृष्टं साधूनां शुद्धये वपुः । असतामपि हि व्यक्तं तत् कथं न पुनः सताम् ? ॥ २४ ॥
नन्वकारणबन्धूनां परिचर्या तपस्विनाम् । भवत्स्नेहकृतामातापितृशुश्रूषणाधिका ॥ २५ ॥
क्वचिद् गुणोऽपि दोषाय दोषोऽपि गुणहेतवे । इत्थमागममार्गाणां वैषम्यं मूर्खदुर्गमम् ॥ २६ ॥
मनोवचनकायानां योगशुद्ध्या सुसाधुषु । न्यासीकृताद् मनोभव्यान् कः कलङ्कयितुं क्षमः ? ॥ २७ ॥
मया तावद् मुनिं स्पृष्ट्वा नेत्रपीडा निवारिता । यादृशी तादृशी वाहं भवेयं तेन कर्मणा ॥ २८ ॥
प्रातरात्मीयशीलस्य शुद्धिं तावद् ददाम्यहम् । पश्चाद् वः कामचारो मे हेयोपादेयताविधौ ॥ २९ ॥
इत्युक्त्वा मौनमास्थाय स्थितां प्रतिमया निशि । ऊचे शासनदेवी तां प्रत्यक्षीभूय दुःखिताम् ॥ ३० ॥
यदर्थं दुन्दुभिः प्रातर्वत्से ! रथ्यासु ताड्यते । तमर्थमुररीकृत्य कर्त्तासि त्वं प्रभावनाम् ॥ ३१ ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे सा च प्रादुरास च भास्करः । चतुर्णां गोपुराणां च कपाटा नान्तरं ददुः ॥ ३२ ॥
सहस्रैरप्युपायानां न तान् वज्रमयानिव । समुद्घाटयितुं केचिद् लक्षशोऽप्यभवन् क्षमाः ॥ ३३ ॥
तेन निःस्वानचक्रेण पुररोधेन सर्वतः । सबालवृद्धमप्यासीद् नगरं तत् समाकुलम् ॥ ३४ ॥

तृणकाष्टजलादीनां न प्रवेशः कुतोऽप्यभूत् । गोमहिष्यश्वमुख्याश्च निर्गमं नैव लेभिरे ॥ ३५ ॥
कस्यचिद् वर्द्धते सत्वं बन्दिमोक्षं करोति यः । इति राजाज्ञया विष्वक् ततो दध्वान दुन्दुभिः ॥ ३६ ॥
श्वश्रूमुख्येषु सर्वेषु सुभद्राथ हसत्स्वपि । तमर्थमुररीकृत्य चचाल सहिता जनैः ॥ ३७ ॥
यदि मे विमलं शीलं यदि मे शुचि शासनम् । कर्मजालमिवाभिद्यं पुरद्वारं विभिद्यताम् ॥ ३८ ॥
इत्युक्त्वा विदधे त्रीणि द्वाराणि विवृतानि सा । चतुर्थार्थे पुनर्वाक्यमिति स्माह महासती ॥ ३९ ॥
यदि बौद्धेषु कोऽप्यस्ति सती वा सात्त्विकोऽपि वा । स सत्त्वनिकषेऽमुष्मिन् करोतु स्वपरीक्षणम् ॥ ४० ॥
अथ राजादिभिः सर्वैः श्वश्रूमुख्यैश्च बन्धुभिः । सा स्तूयत यथायोग्यं पत्या च स्वीकृता मुदा ॥ ४१ ॥
अथ सत्याः सुभद्रायास्तदिदं मूर्त्तिमद् यशः । यदेतदुत्तरद्वारं चंपायाः पिहितं सदा ॥ ४२ ॥
अस्ति कुण्डिनलोकानामिहापि हि गतागतम् । विशेषात् पञ्चभिः क्रोशैरितः श्रीवर्द्धने पुरे ॥ ४३ ॥
भीमभूपालभार्यायाः कनिष्ठा भगिनी यतः । तत्र चन्द्रावतंसस्य राज्ञश्चन्द्रमती प्रिया ॥ ४४ ॥
तदत्र मम यातायाः शीघ्रं च कुण्डिनं प्रति । सार्थः सञ्जायते कोऽपि तत्तीर्णोमार्गसागरः ॥ ४५ ॥
इति श्रुत्वा तदा देवी निदध्यौ हृदये मुदा । नूनं मातृष्वसा सा मे मातुः पार्श्वे कलाभवत् ॥ ४६ ॥
अहो मे भजतः क्षोभमितः प्रभृति हि क्रमौ । स्वस्थानसन्निधौ पन्था वितस्तिर्योजनायते ॥ ४७ ॥
कथं नु प्रियही नाहं बन्धून् द्रक्ष्यामि हीदृशी ? । इति मे कुण्डिनं यान्त्यास्त्रपया न स्फुटं मनः ॥ ४८ ॥

अथवा मन्दभाग्याहं वक्ष्यामि कियतीं ह्रियम् । शासनं प्राणनाथस्य कर्त्तव्यं सर्वथा मया ॥ ४९ ॥
इदं मातृष्वसुस्तावद् मदीयायाः पुरं पुरः । न चात्राप्यमुकी साहमित्याचक्षितुमुत्सहे ॥ ५० ॥
अत्र विश्रम्य कस्यापि सामान्यस्य गृहे क्वचित् । सार्थं प्राप्य दिनैः कैश्चिद् यास्यामि पितृमन्दिरम् ॥ ५१ ॥
इत्थं विचिन्तयन्ती सा पुरद्वारललाटिकाम् । प्राप वापीं नवा पीनस्तनस्त्रीजनमण्डिताम् ॥ ५२ ॥
शुशुभे सा तदा वापी गवाक्षस्थितया तया । पूर्वाचलविजृम्भिण्या ज्योत्स्नयेव विभावरी ॥ ५३ ॥
मार्गश्रमश्लथाङ्गी सा यावद् विश्राम्यति क्षणम् । तावत् तच्चरणाङ्गुष्ठं गोधा जग्राह वेगतः ॥ ५४ ॥
व्याप्यमाना सत्सीत्कारं किञ्चित् हा हेति सा जगौ । अधावन् जलहारिण्यः श्रुत्वा च करुणध्वनिम् ॥ ५५ ॥
तस्याः मातृष्वसुस्तासु जलक्रीडार्थमागताः । दास्यस्तद्रूपविस्मेरा गोधां व्यद्रावयन् द्रुतम् ॥ ५६ ॥
प्रक्षाल्य चरणौ तस्याः प्रमृज्य वसनैर्निजैः । चुचुम्बुस्ता रसावेशाद् निदधुश्चापि मूर्द्धसु ॥ ५७ ॥
एकाभिस्तासु देव्यै च चन्द्रवत्यै निवेदितम् । यथा स्त्रीरत्नमप्येकं यद् न दृष्टं न च श्रुतम् ॥ ५८ ॥
विनयाधिकमभ्यर्थ्य शीघ्रमानीयतामिह । अस्तु नेत्रोत्सवोऽस्माकमिति देवी समादिशत् ॥ ५९ ॥
प्रसीद कुरु नो वाक्यमागच्छ नृपमन्दिरम् । ननु चन्द्रमती देवी प्रीत्या त्वां द्रष्टुमिच्छति ॥ ६० ॥
इत्थमर्थयमाणाभिस्ताभिश्च परिवारिता । स्नात्वा शुद्धोदकैर्देवी ययौ मातृष्वसुर्गृहम् ॥ ६१ ॥
अजानत्यपि तां देवीं भागिनेयीं नृपप्रिया । बभूव सहसा हर्षादभ्युत्थातुं समुत्सुका ॥ ६२ ॥

चित्तं चरति सामर्थ्यात् पिहितेष्वपि वस्तुषु । पयोदान्तरितेऽपीन्दौ नन्दन्ति कुमुदाकराः ॥ ६३ ॥
सामान्यक्षत्रियामात्रं विदधाना तु संस्तवम् । रुरोध रभसं तस्या भैमी विनयवृत्तिभिः ॥ ६४ ॥
तां मातुरपरां मूर्त्तिं दृष्ट्वाप्यजनि न श्लथम् । दुःखार्त्तमपि तच्चेतो लज्जारज्जुनियन्त्रितम् ॥ ६५ ॥
आसन्नासनदानेन सस्मितालोकनेन च । दर्शिताद्भुतवात्सल्यात् तां च मातृष्वसावदत् ॥ ६६ ॥
दिष्ट्या त्वमिह कल्याणि ! यद् दृष्टासि विलोचनैः । इयता सफलं मन्ये जीवितं किमतः परम् ॥ ६७ ॥
निमेषेणैव मानुष्यं केवलं तव सूच्यते । तिरस्करोषि पद्माक्षि ! प्रभया तु सुरानपि ॥ ६८ ॥
इत्थमद्भुतसद्भावा का त्वं ? कस्य परिग्रहः ? । इति नन्वनुयोक्तुं त्वामुत्कण्ठा नुदतीव माम् ॥ ६९ ॥
ननु त्वं तनयातुल्या तवेदं पुत्रि ! मन्दिरम् । प्राणैरपि प्रियं कर्त्तुं तव वाञ्छामि सुन्दरि ! ॥ ७० ॥
यदि नैव स्वतन्त्रासि यदि कार्योन्मुखासि वा । तथापि मम तोषाय किञ्चिदत्र स्थिरीभव ॥ ७१ ॥
यात्राभिमुखचित्तां त्वां वरयानेन सत्वरम् । अहमेव प्रहेष्यामि यथाभिमतसिद्धये ॥ ७२ ॥
एवमुक्तावदद् भैमी देवि ! धन्यासि सर्वथा । यदित्थं मयि निर्व्याजं ममत्वं तव वर्त्तते ॥ ७३ ॥
पतिर्मे निषधावासी क्षत्रियः सुभगो युवा । द्यूतापहृतसर्वस्वः स त्यक्त्वा मां क्वचिद् ययौ ॥ ७४ ॥
तत् संप्रति यियासन्ती कुण्डिनं पितृमन्दिरम् । अहमत्र तवादेशात् स्थितास्मि त्वद्यदृच्छया ॥ ७५ ॥
न मे भोजनसंपर्कं व्यापारं पुरुषेषु वा । कश्चिदर्हति निर्देष्टुं इति स्थातुं पणो मम ॥ ७६ ॥

ततस्तथेति प्रतिपन्नवत्या मातृष्वसुर्वेश्मनि सा वसन्ती ।
सुनन्दया तत्सुतयार्च्यमाणा निनाय निर्गूढतया दिनानि ॥ ७७ ॥
तत् तत् तस्या नृपकुलकलाकौशलं शीलयन्ती तत् सौभाग्यं तमुपशममप्यन्वहं शोभयन्ती ।
अत्याश्चर्यग्रहिलहृदया तत्र मातृष्वसुः सा पुत्री हस्तात् क्षणमपि न तां भीमपुत्रीं मुमोच ॥ ७८ ॥
प्रियप्रवृत्तिव्यतिपङ्गहेतवे श्रमार्त्तवैदेशिकदानदायिनी ।
निरन्तरं सा विरहव्रतस्थिता नवेन्दुमुद्वीक्ष्य जगाद कर्हिचित् ॥ ७९ ॥
अहो ! दशाया मम वैपरीत्याद् वर्णैरपि प्रापि विपर्ययः किम् ? ।
राकापि कारापदवीं बिभर्त्ति धवस्मृतिर्याति वधस्मृतित्वम् ॥ ८० ॥
तदिति कार्त्तिकतो नवमं गलद् वहलबाष्पतया दधतीव सा ।
सपदि मासमुमासमवैभवामितमुदीर्य दधे दृढतां पुनः ॥ ८१ ॥
एतत् किमप्यनवमं नवमङ्गलाङ्कं चक्रे तदत्र चटगच्छनभोमृगाङ्कः ।
तस्यार्यकर्णनलिनस्य नलायनस्य स्कन्धः प्रपञ्चचतुरोऽजनि पञ्चमोऽयम् ॥ ८२ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने पञ्चमे स्कन्धे एकविंशतितमः सर्गः ॥ २१ ॥

समाप्तोऽयं पञ्चमः स्कन्धः ।

षष्ठः स्कन्धः

षष्ठे सूचानाम्नि स्कन्धे प्रथमः सर्गः ।

अथैवं नलवैदर्भ्योः कलिच्छलविभिन्नयोः । चिरादाकर्ण्य वृत्तान्तममूर्छद् भीमभूपतिः ॥ १ ॥
हा महाराज ! हा वत्से ! किमेतद्वामुपस्थितम् ? । धिग् धिग् दैवमकायज्ञमित्यार्त्तः प्रललाप सः ॥ २ ॥
तदुदन्तोपलम्भाय स क्ष्मां सगिरिसागराम् । चरैर्विचेतुमारेभे भास्करः किरणैरिव ॥ ३ ॥
तयोश्च चिन्तया नित्यं निशि निद्रानिवारितः । स बभौ प्रतिपन्नस्य यामिकत्वं भजन्निव ॥ ४ ॥
हृदि प्रियङ्गुमञ्जर्यास्तनया दुःखनिर्भरे । सुप्तिर्निरवकाशेव न प्राप प्रसरं क्वचित् ॥ ५ ॥
अनुत्सवमताम्बूलमशृङ्गारमसङ्कथम् । दुःखव्रतपरं सर्वं तद्राजकुलमप्यभूत् ॥ ६ ॥
वैदर्भीगर्भसंभूते मिथुने केशिनीसखे । दमयन्तीगतस्नेहस्तदासीत् केवलं स्थितः ॥ ७ ॥
नष्टजन्मैव तद् वृत्तं दमयन्त्या नलस्य च । न कोऽपि प्रकटं चक्रे नवांशकुशलोऽपि हि ॥ ८ ॥
इत्थं व्यतिकरे तस्मिन् गहने चरचक्षुपाम् । नाभवद् नलवैदर्भ्योः कस्यचित् प्राणनिश्चयः ॥ ९ ॥
वन्ध्याद्रिद्रोणकोणेपु निपधस्कन्धभूमिपु । घोपपक्वणभीमासु सर्वत्र प्रासरन् यशाः ॥ १० ॥

वेषभाषाविभेदोक्त्या चित्तार्थग्राहिणोऽपि ते । पश्यन्तोऽपि प्रयत्नेन नलभैम्यौ न लेभिरे ॥ ११ ॥
ततः सुदेवशाण्डिल्यौ नाम्ना वीरौ वचोहरौ । तत्रैवाजग्मतुर्दैवात् वैदर्भी यत्र वर्त्तते ॥ १२ ॥
तत्र श्रीभीमभूभर्त्तुः सभार्याय महीपतेः । तस्मै तौ नलवैदर्भ्योरत्याहितमशंसताम् ॥ १३ ॥
तच्छ्रुत्वा सोऽपि शोकार्त्तः स्वसंबद्धासु भूमिषु । यत्नेन नलवैदर्भ्योरन्वेषणमचीकरत् ॥ १४ ॥
स्वयं सुदेवशाण्डिल्यौ पश्यतः स्म च सर्वतः । तत्र स्त्रियं पुमांसं वा सर्वं युक्त्या तया तया ॥ १५ ॥
स्थापितौ तेन तौ राज्ञा तत्रैवाफाल्गुनोत्सवम् । स दासमपि भीमस्य भृत्यं हि बहु मन्यते ॥ १६ ॥
तदा ताभ्यां सुनन्दायाः कुर्वत्याः पितृमङ्गलम् । ददृशेऽनुचरी भैमी पूर्णपात्रकरा सखी ॥ १७ ॥
प्रत्यभिज्ञाय तौ तस्याः सङ्गृह्य चरणौ जवात् । दत्तार्घाविव बाष्पौघैरिति चक्रन्दतुः शुचा ॥ १८ ॥
यस्यास्तव हि जानन्ति जगन्ति त्रीणि वैभवम् । सा देवि दमयन्ति ! त्वं कथमित्थं व्यवस्थिता ? ॥ १९ ॥
अद्य त्रपाकुलः स्वर्गः पातालं च शुचाकुलम् । सुरासुरगणस्तुल्या यदि त्वं भैमि ! वर्त्तसे ॥ २० ॥
त्वमात्मा भोजवंशस्य त्वं निधिर्नैपधायुषः । उत्साहस्त्वं महर्षीणां लक्ष्मीस्त्वमनुजीविनाम् ॥ २१ ॥
अथवा किं बहूक्तेन के वयं त्वद्गुणस्तुतौ ? । वेत्ति चेत् तव माहात्म्यं स्वयं देवी सरस्वती ॥ २२ ॥
प्रसीद त्यज गूढत्वं चर्येयं तव कीदृशी ? । कृतार्थय शुचार्त्तानां बन्धूनां देवि ! जीवितम् ॥ २३ ॥
भवन्तु त्वन्मुखालोकरसास्वादप्रसेदुषः । अद्य देवस्य भीमस्य निःश्वासानां समाप्तयः ॥ २४ ॥

इति तद्वाक्यमन्त्रेण प्रकाशीभूतमग्रतः । परिवव्रुर्नृपाद्यास्ते सर्वे भैमीमयं निधिम् ॥ २५ ॥
एतैः सर्वैः पृच्छ्यमाना त्रपावनतकन्धरा । सा ददर्श भुवं देवी महिम्ना स्वसखीमिव ॥ २६ ॥
तस्यास्त्रिभुवनख्यातं परीक्षार्थं मलाविलम् । पिप्लुमुद्योतयामास सुनन्दा गन्धिवारिभिः ॥ २७ ॥
इयं सा दमयन्तीति सर्वेभ्योऽपि निरक्षरम् । स एव कथयामास मूकदूत इव स्फुरन् ॥ २८ ॥
अहो चित्रमहो ! देवी दमयन्ती यमीतालम् । ततः कलकलः कोऽपि बभूव भुवनान्तरे ॥ २९ ॥
हा हातिकठिने ! भैमि ! स्नेहनीरैर्न भिद्यसे । इत्यार्यान् यदि यत् कालं इत्थमस्मानमूमुहः ॥ ३० ॥
मूर्त्तिः सुवर्णवर्णा ते वक्षो वज्रमयं पुनः । स्थाने तदीदृशं दुःखं सहमाना न खिद्यसे ॥ ३१ ॥
धिगस्मान् पशुवद् मूढान् धिगस्मान् कूटमानिनः । मातर्ज्ञातिविभूषायां त्वयि दुर्दैवचेष्टितम् । ॥ ३२ ॥
इत्यादि बहु जल्पन्तस्तामालिङ्ग्य नताननाम् । हर्षाश्रुमिश्रितैरस्रैर्मातृष्वस्रादयोऽरुदन् ॥ ३३ ॥
सुवर्णमणिमाणिक्यैर्दुकूलफलचन्दनैः । सर्वे सुदेवशाण्डिल्यौ निर्भरं पिदधुश्च तौ ॥ ३४ ॥
भूयो भूयोऽभवन् भैम्या माङ्गल्यानि सहस्रशः । मुमोच न च तां देवीमङ्काद् मातृष्वसा क्षणम् ॥ ३५ ॥
अधावन् करभैरश्वैश्चरणैश्च सहस्रशः । कुण्डिने तद्विवक्षार्थमहंपूर्विकया जनाः ॥ ३६ ॥
शंसन्तस्ते सुतां लब्धां सभायां भीमभूभुजः । तथा रुक्मैरपूर्यन्त ददुर्दानं यथार्थिनाम् ॥ ३७ ॥
दमो दमनदातौ च स्वसुरानयनोत्सुकाः । प्रापुः श्रीवर्द्धनं वेगादक्षौहिण्या गिरा पितुः ॥ ३८ ॥

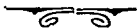
प्रणम्य शिरसा ज्येष्ठां जामिं तां मातृसन्निभाम् । भ्रातरस्ते त्रयो भक्त्या प्रस्थानार्थं व्यजिज्ञपन् ॥ ३९ ॥
ततो मातृष्वसारं तां तत्पतिं नृपतिं च तम् । सुनन्दापरिवारं च गन्तुमापृच्छति स्म सा ॥ ४० ॥
कथञ्चित् तदनुज्ञाता रथमारुह्य भीमजा । तैरनुव्रज्यमाना च प्रतस्थे कुण्डिनं प्रति ॥ ४१ ॥
अहोरात्रत्रयादूर्ध्वं प्रयत्नादपवर्त्य तान् । सप्ताहात् प्राप सोत्कण्ठा भैमी जन्मभुवं निजाम् ॥ ४२ ॥
प्रत्युद्गच्छति तां राज्ञि भीमे पितरि संभ्रमात् । यद्यप्रत्युद्गतान्यासन् कुण्डिनौकांसि केवलम् ॥ ४३ ॥
पताकोच्छ्रयमुख्यं च विस्वरं विनिवार्य सा । प्रस्तुतेनैव वैदर्भी विधिना प्राविशत् पुरम् ॥ ४४ ॥
प्रणम्य कुलदेवीभ्यः पित्रोश्च चरणौ क्रमात् । अध्युवासेन्द्रसेनस्य हर्म्यं रम्यं विभूतिभिः ॥ ४५ ॥
मातः क्व मात इत्युच्चैः पृच्छन्तं साश्रुलोचना । तत्रेन्द्रसेनमालिङ्ग्य भामिन्यायुक्तमालपत् ॥ ४६ ॥
अथ राजा द्वितीयेऽह्नि सभार्यः प्राप्य तद्गृहम् । पृच्छन् तत् सर्वमामूलात् विज्ञप्यते तनूजया ॥ ४७ ॥
तावत् तात ! पुरा पुर्यां निषधायां समंततः । धर्मकर्मसु पुष्टेषु सुस्थितासु प्रजासु च ॥ ४८ ॥
इन्द्रसेनस्य संवृत्ते वर्षग्रन्थौ च पञ्चमे । बभूव तव जामाता दुर्दैवात् द्यूतकौतुकी ॥ ४९ ॥
इयं तावत् समीपेऽस्ति केशिनी तात ! पृच्छ्यताम् । स तु निवारितो राजा मया नानाविधैः क्रमैः ॥ ५० ॥
तत्र दुष्टायतिं मत्वा केशिन्या वाक्यतस्ततः । इहैवागमसंयुक्तं प्रैषिकोशबलादिकम् ॥ ५१ ॥
राज्यभ्रष्ट इहायातुं वने राजा मयार्थितः । लिपिं लिखन् पटं छित्वा सुप्तां त्यक्त्वा तु मां ययौ ॥ ५२ ॥

तदा च व्यन्तरावेशस्तस्यासीत् कश्चिदद्भुतः । न ज्ञायते ततो राजा विवशः कथमप्यभूत् ॥ ५३ ॥
तदिदं पुरतः क्षौमं सा चेयं वर्णपद्धतिः । ततोऽहं मुनिवाक्येन तपः कृतवती गिरौ ॥ ५४ ॥
क्रमाद् मातृष्वसुर्वेश्म वसन्ती सुखमन्वहम् । निगूढैव स्थिता तात ! लज्जया दैन्यजन्मना ॥ ५५ ॥
इहापि न ममागन्तुं स्पृहासीत् दशयानया । कीदृग्मे जीवितं तात ! वीरसेनसुतं विना ॥ ५६ ॥
संवत्सरस्तु जातोऽयं न च तस्य कथापि हि । विलीनमिव नामापि निःपुत्रस्येव तस्यचित् ॥ ५७ ॥
इति बाष्पौघनिस्यन्दमन्यूत्पीडजडाक्षरम् । निरीक्ष्य रुदतीं पुत्रीं राजा वचनमब्रवीत् ॥ ५८ ॥
वत्से ! विसृज बाष्पौघं प्रिये ! पुत्री निवार्यताम् । पुत्रि ! भ्रातृसु तिष्ठत्सु कीदृशी दीनता तव ॥ ५९ ॥
आर्यावर्त्तः सकाश्मीरः सान्तर्वेदिः सकौशलः । अयं मयेन्द्रसेनाय दौहित्राय निवेदितः ॥ ५० ॥
दमयन्त्यद्य षट्त्रिंशदक्षौहिणीमहार्णवे । कस्य शक्तिः पुरःस्थातुं दप्ते दिग्विजयोद्यते ॥ ६१ ॥
स चापि पुत्रि ! जामाता दुर्दैवाद् व्यन्तरातुरः । अमुत्रास्तीति विज्ञातुं विलम्बः क इवास्ति मे ॥ ६२ ॥
कियान् पश्यैष भूगोलः प्रेक्षितारस्तु कोटिशः । प्राप्तमेव शृणोपि त्वं न चिरात् तमरिन्दमम् ॥ ६३ ॥
संप्रेषय निजं तस्मै दूतचक्रेण वाचिकम् । स त्वां विज्ञाय जीवन्तीं यथा स्यात् कुण्डिनोन्मुखः ॥ ६४ ॥
प्रतिबन्धो हि भार्यायाः प्रायः पुंसः पशोरपि । विकलोऽपि नलश्चापद् नल एव भविष्यति ॥ ६५ ॥
तस्यापि चेङ्गिताकारकलापूर्वप्रघट्टकान् । त्वं निवेदय दूतेभ्यो यथा जानन्ति तेऽपि तम् ॥ ६६ ॥

कुण्डिनपुरं गता दमयन्ती निवेदितं च तया सर्ववृत्तान्तम् ॥

अद्य प्रभृति मे यत्नो जामातुः प्राप्तिकारणे । दशदिग्विजयं कर्त्तुं चरप्रेषणकर्मणि ॥ ६७ ॥
लब्धया हि त्वया पुत्रि ! भर्त्तुर्व्यसनदीनया । सहस्रगुण एवाद्य मम तद्दर्शनोद्यमः ॥ ६८ ॥
विसृज विसृज दुःखं दीनता कीदृशी ते भुजविजयिनरेन्द्रा भ्रातरो हि त्वदीयाः ।
भुवनवलयवर्त्ती दुर्लभो नास्ति भर्त्ता विरम विरम मोहात् सौमनस्यं भजस्व ॥ ६९ ॥
इति विपुलमतीनामत्युदारद्युतीनामतिललितमतीनामत्युदग्रस्थितीनाम् ।
सततमपरिहीणः क्षत्रियाणां धुरीणः सुमुखि ! भवदधीनस्तावकीनः स भर्त्ता ॥ ७० ॥
प्रतिजनपदमेषा जायते वीरचर्या सनगरगिरिगर्त्तं वीक्ष्यते विश्वमेतत् ।
अयमधिगत एव श्रीनलो वैरसेनिः कुरु मनसि पितुर्मे भाषितं पुत्रि ! सम्यक् ॥ ७१ ॥
इति वचनमुदीर्य धैर्ययुक्तं प्रमुदितमाशु विधाय चित्तमस्याः ।
नरपतिरुदतिष्ठदिष्टधर्मा सपदि यथाविहितक्रियानिमित्तम् ॥ ७२ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने षष्ठे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥



षष्ठे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ।

अथाक्षिपटलोद्दिष्टा राजादेशेन कोशतः । लेभिरे भूरि पाथेयं चाराश्चिरनिवृत्तये ॥ १ ॥
गोसहस्रं प्रदास्यामि नलवृत्तान्तवादिने । इति प्रियङ्गुमञ्जर्या देव्या चासीत् प्रतिश्रुतम् ॥ २ ॥
नलसङ्केतसंबद्धाः सरसाः क्षोभकारिणीः । इति गाथाः स्वयं तिस्रो वैदर्भी च शशास तान् ॥ ३ ॥
" पटं छित्त्वा प्रनष्टोऽसि वने सुप्तां विहाय माम् । हृदयाद् यदि मे यासि तद् वेद्मि तव पौरुषम् ॥ ४ ॥
तव पुत्रे कलत्रे च मित्रे च ममता गता । स्थितो योगीव नीरागस्त्वं देव ! द्यूतदीक्षया ॥ ५ ॥
अदृशीकरणं पूर्वं देवकार्ये त्वया कृतम् । इदानीं ते तदस्त्येकं कार्यं किञ्चित् पुनर्नहि " ॥ ६ ॥
इत्थं गाथात्रयार्थेन प्रबन्धान् विविधांश्च ते । कृत्वा सर्वेषु लोकेषु जगुर्जङ्गमडिण्डिमाः ॥ ७ ॥
ततः प्रववृते पृथ्व्यां शतधा तद् नलायनम् । उत्कण्ठाकारि सर्वेषामसङ्केतजुषामपि ॥ ८ ॥
अथास्मिन् चारसञ्चारे व्रजन्तौ राजशासनात् । देवी सुदेवशाण्डिल्यौ विशेषज्ञाभ्यभाषत ॥ ९ ॥
तावत् सुदेवशाण्डिल्यौ वृत्तेयं प्रणधिक्रिया । तथापि मम कार्येऽस्मिन् मनो नायाति निश्चयम् ॥ १० ॥
तथाहि विपुले विश्वे पुरुषाणां च कोटिषु । अत्रामुक इति ज्ञातुं स्थानभ्रष्टः क्व शक्यते ? ॥ ११ ॥
संवदन्ति च कुत्रापि नामवर्णगुणा अपि । नामाकरेष्वपि प्रायः साम्यं मुक्ताफलेषु यत् ॥ १२ ॥

कथं नु खलु मूढानामेकमार्गानुगामिनाम् । नृणां बहिर्मुखानां च सुपरिच्छेद्यमन्तरम् ॥ १३ ॥
ततो निःसंशयं ज्ञानं तमेकं पुरुषं प्रति । अहं विधेव दास्यामि युवयोरप्रमत्तयोः ॥ १४ ॥
स हि मायामयः कुर्वन् नानारूपाणि सर्ववित् । विचरन् सर्वभावेषु प्रमत्तानां न गोचरः ॥ १५ ॥
यत् सत्यं युष्मदीयं मे वैदग्ध्यं प्रतिनिश्चयः । दक्षावनुप्रवेशज्ञौ युवामन्तर्मुखौ यतः ॥ १६ ॥
तदत्र तस्य राजर्षेर्वीरसेनाङ्गजन्मनः । वीरस्य निषधाभर्तुस्तत्त्वं सम्यक् निशम्यताम् ॥ १७ ॥
स नाश्नाति विना स्नानं दिनकृत्यं न लुम्पति । न कथञ्चिद् दिवा शेते न जल्पति विना स्मितम् ॥ १८ ॥
कीर्त्त्या वहति नोत्कर्षं श्रिया न भजते मदम् । शुचा वहति न म्लानिं रुषा त्यजति नाश्रितम् ॥ १९ ॥
तुष्यन्ति क्रियया सन्तः स्विद्यन्ति सुदृशो दृशः । तुष्यन्त्यान्दोलनैः खड्गाः क्षुभ्यन्ति क्ष्वेडया गजाः ॥ २० ॥
इति तद्गुणलक्षानां सङ्ख्या कर्त्तुं न शक्यते । अद्वितीयास्तु सन्त्येके तस्य लोकोत्तरा गुणाः ॥ २१ ॥
सर्वाश्वहृदयज्ञस्य वीथीषु कृतकर्मणः । न तस्य सदृशः सादी सारथिर्वा महीतले ॥ २२ ॥
अन्तरेण तमत्रैकं लब्धवह्निवरोर्जिताम् । सूर्यपाकां न जानाति नरो रसवतीं परः ॥ २३ ॥
आलेख्यलिखितस्यापि मद्रूपस्य च दर्शनात् । वपुस्त्रपुषवत् तस्य स्फुरमुत्कण्टकं भवेत् ॥ २४ ॥
नखमांससमं प्रेम यस्यासीद् मयि तादृशम् । स इदृग् विरहे घोरे जीवन् संभाव्यते कथम् ॥ २५ ॥
हा नाथ ! जीवलोकं त्वं शून्यं कृत्वा क्व मे गतः ? । अहमद्यापि जीवामि हताशा जीवितप्रिया ॥ २६ ॥

त्वदवाप्तौ कथं जाता वृथा वाचः सतामपि । विसंवदति वा सर्वं भागधेयविपर्यये ॥ २७ ॥
यदि जीवन् भवेद् राजा तद्वार्त्ता श्रूयते न किम् ? । न हि व्यवहितस्यापि प्रभा भानोः पिधीयते ॥ २८ ॥

प्रवहणमपि वार्द्धौ याति वातानुवृत्त्या भ्रमणमपि खगस्य व्योम्नि वृक्षानुयायि ।
तदधिकतररूपं प्राणनाथस्य जातं गगनमिदमदेशं निर्निमित्तोदयं च ॥ २९ ॥
इह कथमपि तस्य ज्ञायते दिक् दशा वा कथयतु कतमस्तं नास्ति जीवन् स नूनम् ।
लिपिरियमपि मिथ्या चारणोक्तं मृषा तत् जनयति हि फलाशां कीदृशीं छिन्नवृक्षः ॥ ३० ॥
सुखमास्स्व मुदेव सर्वथा त्यज शाण्डिल्य ! चिरप्रवासिताम् ।
ननु मद्व्यसनस्य कारणे किमिदं वां कदनं निरर्थकम् ॥ ३१ ॥
अप्येकैकं व्रजति हि दिनं वर्षकल्पं विदेशे कार्योद्घातस्तदपि गहनो गूढगर्भानुकारः ।
सर्वस्यापि स्वगृहविषयाः कोटिशः सन्ति चिन्त्या राजादेशः कतिथ समयं राजयक्ष्मेव याप्यः ॥ ३२ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने षष्ठे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

षष्ठे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ।

ततस्तस्या निराशायाः प्रोत्साहनविधित्सया । सहस्रगुणमारम्भं वहन्तौ तावभापताम् ॥ १ ॥
क्लेशं नौ तस्य राजर्षेर्वीक्षणे किमपेक्षसे ? । ययोर्मुख्यमिदं कार्यं गौणस्वगृहकृत्ययोः ॥ २ ॥
राजादेशादिमं देहं क्षिपावो वारिधावपि । केयं चरणचारैकमात्रसाध्या वसुन्धरा ॥ ३ ॥
यत् तवार्थे नृपादेशात् पुण्यश्लोको विलोक्यते । तदिदं नौ त्रिधा श्लाघ्यं भाग्येन पदमागतम् ॥ ४ ॥
शृणु देवि ! स ते भर्त्ता नापाच्यां किल मन्यते । यद्युदीच्यां प्रतीच्यां वा प्राच्यां वापि यदस्थितः ॥ ५ ॥
ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं वा वर्णमाश्रितः । त्यक्त्वा वा रूपमात्मीयं प्राप्तो रूपान्तरं नवम् ॥ ६ ॥
विवशश्चेष्टते ग्रामगर्त्तागिरिगुहासु वा । हस्त्यश्वरथसंयुक्ते स्वामित्वे वर्त्ततेऽथवा ॥ ७ ॥
यत्र तत्र वसन्नेव तिष्ठन्नेव यथा तथा । येन केनाप्युपायेन तैस्तैर्वा वर्षवासरैः ॥ ८ ॥
तथापि तमसंभाव्य न निवर्त्तावहे ध्रुवम् । स्वदेहमिदमावाभ्यामस्मिन्नर्थे निवेदितम् ॥ ९ ॥
तं च जीवन्तमेव त्वं विद्धि पार्थिवपुङ्गवम् । यस्य लक्षणवद्गात्रं यश्च सत्याः पतिस्तव ॥ १० ॥
पश्य किं न समारब्धत्रिपुरारिपराभवम् । रतिर्भूयोऽपि हि प्राप भस्मीभूतमपि प्रियम् ॥ ११ ॥
अत्रार्थे च कथामन्यां कथ्यमानां तु चिन्तय । यथासातं तु सन्तानस्तव सन्धीयते पुनः ॥ १२ ॥

धूर्त्तः सिंहलकः कान्त्यां नरदत्ता गृहाङ्गणे । द्यूते हारितसर्वस्वस्तन्मूर्त्तिं भङ्क्तुमुद्यतः ॥ १३ ॥
विशूकं पापिनं देवी कितवं तमबोधयत् । स्वयं पञ्चशतद्रव्यमूल्यां गाथां समर्प्य सा ॥ १४ ॥
मूर्खस्तद्विक्रयाकाङ्क्षी स भ्रमन् पत्रिकाकरः । अमुच्यत मृषा सर्वैः स गाथार्थविधीरणम् ॥ १५ ॥
देवदत्तात्मजो विद्वान् तां गाथां मन्मथाभिधः । यथामूल्येन जग्राह गाथा सा चेयमीदृशी ॥ १६ ॥
"यदत्र लिखितं धात्रा न तत्परिणतिर्वृथा । इति मत्वा ध्रुवं धीरा विधुरेऽपि न कातराः" ॥ १७ ॥
स वृथार्थव्ययक्रोधात् पित्रा निर्वासितो गृहात् । पुराद् बहिः सरस्तीरे तस्थौ देशान्तरोन्मुखः ॥ १८ ॥
तत्र नक्तं मृगभ्रान्त्या तं व्याधशरताडितम् । रक्तगन्धेन भारुंडो वार्धिद्वीपे गृहीतवान् ॥ १९ ॥
तत्र मुक्तो दयार्द्रेण लब्धसञ्ज्ञः स पक्षिणा । ददर्श केवलं व्योम वारिधिं च दुरुत्तरम् ॥ २० ॥
स्मरन् गाथार्थमेवैकमेकाकी स वणिग्वरः । नालिकेरादिभिर्वृत्तिं वितन्वन्ननयद् दिनान् ॥ २१ ॥
प्रवालमौक्तिकादीनां विष्वक् कूटानकल्पयत् । स्वर्णमिश्रेष्टिकायुग्मान्याख्यागर्भाणि चाकरोत् ॥ २२ ॥
अथ सांयात्रिकेशस्य भृत्याः शाल्वस्य वारिणे । संस्थाप्य जलधौ पोतं तत्र द्वीपे समाययुः ॥ २३ ॥
मर्मज्ञः सोऽपि तैः पृष्टः स्वनिस्तारं विचारयन् । पोतेशघटनापूर्वं वार्याख्यातुममन्यत ॥ २४ ॥
ततः पोतपतिः प्रीत्या तस्य सिद्धप्रयोजनः । कूपे तद्धनलोभान्धस्तं तटस्थमपातयत् ॥ २५ ॥
तस्य सर्वस्वमादाय सांयात्रिकपतौ गते । स कूपपतितोऽप्यन्तर्गाथार्थैकपरोऽभवत् ॥ २६ ॥

दर्दर्श तस्य कूपस्य मध्ये पश्यन् वणिग्वरः । पातालगामिनीं तिर्यग्व्यक्तां सोपानपद्धतिम् ॥ २७ ॥
तया प्रविश्य पातालं प्रपेदे विस्मयाकुलः । भुवं गिरिसरिद्वृक्षक्षेत्रचैत्यादिभूपिताम् ॥ २८ ॥
तत्र भ्रमन् महारम्यमारामाभ्यन्तरस्थितम् । प्रौढं प्रासादमासाद्य वैरोट्यामूर्त्तिमैक्षत ॥ २९ ॥
स्वनिस्ताराभिलाषेण तदाराधनतत्परः । आससाद निशि स्वप्ने स तदादेशमीदृशम् ॥ ३० ॥
जलाग्निविषरक्षोरुग्रक्षादक्षाणि तत्क्षणम् । गृहीत्वा पञ्चरत्नानि प्रातर्मच्चरणाग्रतः ॥ ३१ ॥
व्रणसंरोहिणीं चैव नीत्वा मत्तोरणोद्गताम् । पुरो गर्भपुरं प्राप्य सुखं वत्स ! प्रपत्स्यसे ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥
इत्यादिष्टः स निर्निद्रः प्रातः सर्वमवाप्य तत् । छित्त्वोरुं व्रणरोहिण्या ययौ रूढव्रणः क्षणात् ॥ ३३ ॥
प्राप गर्भपुरं तच्च नृपक्षिपशुवर्जितम् । विचित्रधनधान्याढ्यमभ्रंलिहगृहव्रजम् ॥ ३४ ॥
अदर्शि भ्रमतानेन दोलापर्यङ्कशायिनी । सौधसप्तमभूमीस्था कन्या कापि मनोरमा ॥ ३५ ॥
स तया विहितातिथ्यः पृच्छंस्तत्त्वमभाषत । आसीद् वेलातटं नाम्ना त्रिदशस्पर्द्धिपत्तनम् ॥ ३६ ॥
तत्र राजा सुकेत्वाख्यः शक्तिमानपि दैवतः । रुद्धो रिपुचमूचक्रैः किंकर्त्तव्यजडोऽभवत् ॥ ३७ ॥
तं कश्चित् प्राग्भवप्रेम्णा ज्ञात्वा देवस्तथागतम् । वार्धिमध्ये सुगुप्ताख्यं पुरं कृत्वा विमुक्तवान् ॥ ३८ ॥
कूपसोपानमार्गेण पातालतलगामिना । चक्रे गर्भपुरं चेदं स राज्ञो हितकाम्यया ॥ ३९ ॥
सुगुप्ते च चिरं राज्ञो निःशङ्कं तस्य तस्थुषः । प्राप्तः कुतोऽपि दुर्दैवाद् मांसभक्षी निशाचरः ॥ ४० ॥

भक्ष्यमाणेषु लोकेषु राक्षसेन दुरात्मना । द्रुतं गर्भपुरं राजा प्राप्तो बन्धुजनैः समम् ॥ ४१ ॥
क्रव्यादोऽपि जनं कृत्स्नं व्यापाद्य पुरवासिनम् । कूपसोपानमार्गेण कालादत्राप्युपेतवान् ॥ ४२ ॥
स हत्वा बन्धुभिः सार्द्धं राजानं पितरं मम । ररक्ष केवलं कन्यां मामेकां दारकर्मणा ॥ ४३ ॥
इतो दिनत्रयादूर्ध्वं तस्मिन् मां वोढुमिच्छति । मनसा शरणं देवीं वैरोट्यां स्मृतवत्यहम् ॥ ४४ ॥
सोऽपि स्वप्नप्रसन्ना मे ददौ रक्षोघनं वरम् । तच्च सत्यमिवाभाति भीष्मेऽत्र त्वं कुतोऽन्यथा ॥ ४५ ॥
तद् नीत्वा मत्पितुः खड्गमितो गुप्तो भव क्षणम् । मृगया विनिवृत्तोऽयं नूनमायाति राक्षसः ॥ ४६ ॥
तद्विद्याराधनध्यानं कुर्वन्नेष निहन्यताम् । न दुर्लभा हि धीराणां जयश्रीश्छलयोधिनाम् ॥ ४७ ॥
तथेति तद्वचः कुर्वन् सोऽपि संप्राप्य तत्क्षणम् । जघान राक्षसं वीरो वैरोट्यावरगर्वितः ॥ ४८ ॥
परिणीय च तां भूयस्ततो निर्गन्तुमुत्सुकः । स सिषेवे वटद्वारं प्रियावित्तसमन्वितः ॥ ४९ ॥
कदाचित् पूर्ववत् कैश्चित् संप्राप्तैः सलिलार्थिभिः । स कृष्टा पोतनाथेन कारितः सह सङ्गमम् ॥ ५० ॥
पोतेशस्तद्वधूलुब्धः क्षिप्त्वा प्रवहणे निजे । रजन्यां जलधेर्मध्ये तं प्रमत्तमपातयत् ॥ ५१ ॥
स पतन् गिलितः शीघ्रं महामत्स्येन वारिधौ । दधौ जठरमध्येऽपि धैर्यं गाथार्थचिन्तया ॥ ५२ ॥
वार्द्धौ तं क्षिप्तमाख्याय सार्थेशेनापि तत्प्रिया । अर्थिता रतिमातीर्थं ययाचे नियमावधि ॥ ५३ ॥
सोऽपि तं वेलया क्षिप्तं दारयद्भिस्तिमिङ्गिलम् । कान्तीशस्यैव कैवर्त्तैः संप्राप्य प्राभृतीकृतः ॥ ५४ ॥

तं मत्स्योदर इत्याख्यां दत्वा राजा कुतूहलात् । ललिताकारमालोक्य चकार स्थगिताधरम् ॥ ५५ ॥
ज्ञात्वापि सहवासं स्वमात्मानं निजुगूह सः । यत् किञ्चिदाख्याय जनं पृच्छन्तं विप्रतारयन् ॥ ५६ ॥
अथ प्रथमपोतेशः प्राप्तस्तद्धनसंयुतः । राज्ञा स मानितस्तत्र तिष्ठन् तं वीक्ष्य नीतवान् ॥ ५७ ॥
मत्स्योदरोऽपि कालज्ञो नारेभे सहसैव तम् । सोऽपि भीतोऽस्य जग्राह पारंपर्यं जनानन्नात् ॥ ५८ ॥
ततस्तत्प्रेरिता मत्ता मातङ्गा गानतत्पराः । नृपवेश्मनि तं शीघ्रमालिङ्ग्य रुरुदुर्यथा ॥ ५९ ॥
अहो सहोदरोऽस्माकमयं रुष्ट्वा गतोऽभवत् । दिष्ट्या चिराच्च दृष्टोऽद्य तेनोक्तं वा रुणद्धि नः ॥ ६० ॥
तच्छ्रुत्वा स क्रुधा पृष्टः किमेतदिति भूभुजा । मत्स्योदरोऽवदद् देव ! सर्वं सत्यमिदं ध्रुवम् ॥ ६१ ॥
अहमेषां कनिष्ठोऽस्मि ज्येष्ठाः सर्वेऽपि खल्वमी । केवलं पञ्च रत्नानि ममोरौ निदधे पिता ॥ ६२ ॥
एषां कक्षाशिरःस्कन्धकुकुन्दरकरादिषु । सर्वत्र निदधे तानि तेन नष्टा गतोऽभवत् ॥ ६३ ॥
इत्युक्त्वा दर्शयामास रत्नान्यूरुं विदार्य सः । प्रत्युत्पन्नमतेरन्यः कथं राज्येषु नन्दति ॥ ६५ ॥
इमान् विदार्य दृश्यन्तां रत्नानीति नृपाज्ञया । प्रारब्धास्तेऽप्यभापन्त भ्रातायं सर्वथा न नः ॥ ६६ ॥
पोतेशप्रेरितैरेतद् मिथ्यास्माभिः प्रजल्पितम् । रक्ष रक्ष महाराज ! न मृषा ब्रूमहे पुनः ॥ ६७ ॥
कुपितेन ततो राज्ञा सांयात्रिकपतौ धृते । सर्वं स्ववृत्तमाचख्यौ राज्ञे मत्स्योदरो रहः ॥ ६८ ॥
ज्ञात्वा राज्ञापि पृष्टः सन् सार्थवाहोऽथ मर्मवित् । द्रव्याभिज्ञानसंबन्धे प्रत्यपद्यत नोत्तरम् ॥ ६९ ॥

गर्भनामाङ्कितं सर्वं द्रव्यं तस्याथ पार्थिवः । ददौ मत्स्योदरायैव न्यायमूला हि भूभुजः ॥ ७० ॥
मत्स्योदरोऽपि तं राज्ञा वध्यमानममोचयत् । असाधुष्वपि साधुत्वं दर्शयन्ति हि साधवः ॥ ७१ ॥
इत्थं व्रजति काले च प्राप्तः पोतपतिः परः । तत्सन्मुखगतो राजा वार्द्धिद्वीपे स्थितोऽभवत् ॥ ७२ ॥
मत्स्योदरप्रिया तत्र नृपं तिलकमञ्जरी । व्यजिज्ञपद् यथा तेन देव ! बन्दीकृतास्म्यहम् ॥ ७३ ॥
हत्वा मम प्रियं पापी सोऽयं मां हन्तुमुद्यतः । त्यक्ष्याम्यहं ततः प्राणान् तथाप्येष निगृह्यताम् ॥ ७४ ॥
ततो राजावदत् प्राणान् रक्ष रक्ष मनस्विनि ! । कदापि हि भवेद् दैवाद् मुग्धे जीवन् तव प्रियः ॥ ७५ ॥
अश्रद्धेयं तु कान्तस्य विचिन्त्य हृदि जीवितम् । रुरोद मुक्तकण्ठं सा सर्वैराश्वासितापि हि ॥ ७६ ॥

मत्स्योदरो नृपतिना कृतपूर्ववार्त्तस्तां प्रत्ययप्रमुदितां स्वगृहं निनाय ।
तं चाततायिनमपि क्षितिपालदण्डादात्मीयबन्धुमिव पोतपतिं ररक्ष ॥ ७७ ॥
वैरोट्या दत्तरत्नक्षितभुजगविषां जीवयामास राज्ञः पुत्रीं दृष्टां कदापि स्वयमवनिभुजा सापि तस्मै प्रदत्ता ।
एवं स स्फीतभाग्यः प्रकटितचरितः शोकसिन्धौ निमग्नं पित्रोरानन्दकन्दव्यतिकरतरलं नन्दयामास चेतः ॥ ७८ ॥
यथा तिलकमञ्जरी निजपतिं तमित्थं पुरा पयोनिधिनिमग्नमप्यधिजगाम भूयोऽपि हि ।
तथा तव विदर्भजे निषधभूभुजः सङ्गमो विदेशमधितस्थुषः कथमपेक्ष्यते दुर्लभः ॥ ७९ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने षष्ठे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

षष्ठे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ।

इति ताभ्यां कृतोच्छ्वासा वैदर्भी धैर्यनिर्भरम् । सन्मानदानपूर्वेण विधिना विससर्ज तौ ॥ १ ॥
नलस्यान्वेषणं कर्त्तुं पथि प्रस्थितयोस्तयोः । साहाय्यमिव पृष्टस्थो बभार मलयानिलः ॥ २ ॥
केऽप्यर्द्धाद्ध्वनिवर्त्तन्त केऽपि तस्थुः क्वचित् सुखम् । कुण्ठप्रज्ञाः परेऽभूवन् चारा ज्ञातुं नलस्थितिम् ॥ ३ ॥
तौ तु ग्रामेषु पल्लीषु पत्तनेषु पुरीषु च । प्रपावापीषु कूपेषु मठेषु सुरसद्मसु ॥ ४ ॥
वनेषु सत्रशालासु प्रतोलीषु सभासु च । राजमार्गेषु गोष्ठेषु गर्त्तागिरिगुहासु च ॥ ५ ॥
ब्राह्मणान् क्षत्रियान् वैश्यान् शूद्रान् कारून् जनङ्गमान् । वानप्रस्थांश्च भिक्षूंश्च विविधानितरानपि ॥ ६ ॥
वेषभाषापरावर्त्तैरिङ्गितग्रहणादिभिः । अनुप्रविश्य विश्रम्भं जनयन्तौ यथा तथा ॥ ७ ॥
सायं प्रातर्दिवानक्तं वृष्टिशीतातपेष्वपि । विचिन्वन्तौ नलं दैवादयोध्यां प्रापतुः पुरीम् ॥ ८ ॥ पञ्चभिः कुलकम् ।
तदा च स महीपालः कुब्जरूपधरो नलः । राजमान्यतया तत्र महत्या संपदाभवत् ॥ ९ ॥
वैदर्भीविरहव्याधिविद्धगात्रस्य तस्य च । न यात्यह्नि गते रात्रिर्न च रात्रौ पुनर्दिनम् ॥ १० ॥
न स्वल्पपरिवारेण तस्मिन्नह्नि पुराद् बहिः । कर्त्तुं प्राभातिकं कृत्यं सरोवरमुपाययौ ॥ ११ ॥
गवां भम्भारवैर्गोष्ठं तरुखण्डं खगारवैः । भृङ्गशब्दैः सरः साब्जं मुखरं सर्वमप्यभूत् ॥ १२ ॥

इति व्यतिकरं रम्यं पश्यन् विरहविह्वलः । कार्यकुब्जाकृतिर्दध्यौ निषधानामधीश्वरः ॥ १३ ॥
प्रहरन्ति हन्त हृदयं विदर्भजाविरहाकुलं भृशमिमा ममाधुना ।
बत कीरकेकिकलविङ्ककोकिलाकिकिदीधिकोककुलसङ्कुला भुवः ॥ १४ ॥
कुवलयवनवाताः कूजितं कोकिलानां किशलयशयनीयं कौतुकस्थानकानि ।
इति हि मम समस्तं संप्रति व्यर्थमासीद् विमलमपि कवित्वं सन्निधौ दुर्जनस्य ॥ १५ ॥
तादृक् प्रेम्णि स्वयमपि तथा तत्र सुप्तोज्झिताया दूरे देव्याः पुनरधिगमः संशयो जीवितेऽपि ।
तद्वार्त्तापि क्वचन न पुनर्नाममात्रापि जाता धिग् जीवामि स्फुटति बत मे वज्रतुल्यं न वक्षः ॥ १६ ॥
वपुर्ज्वलति विह्वलं विरहयातना याप्यते न मृत्युरधिगम्यते मरणवासना मूर्छति ।
न वेद्मि गहनामिमां परिणतिं निजस्यात्मनो न कोऽपि हि मया समः क्षितितलेऽस्ति दुःखी नलः ॥ १७ ॥
हा प्रिये ! परिहृतासि सर्वथा भीमजे ! कथमसि व्यवस्थिता ।
इन्द्रसेनजननि ! क्व वर्त्तसे देहि देहि दमयन्ति दर्शनम् ॥ १८ ॥
इति प्रकामं विलपन् स राजा वैदेशिकौ तौ कलयाञ्चकार ।
अभूद् मिथः कार्यवशंवदानां तेषां त्रयाणामनुयोगयोगः ॥ १९ ॥
कौ युवां कुत इहागमनं वां ? कुण्डिनेन्द्रनिलयौ कथकौ स्तः ।

अत्र चित्रफलके किमिदं वां साधु पृच्छसि शृणु श्रुतियोग्यम् ॥ २० ॥
यद् वपुः कमठपृष्ठिकठोरं यस्य वज्रकठिनं हृदयं च ।
तस्य निर्मलममुत्र चरित्रं भूभुजः कमलकोमलवाचः ॥ २१ ॥
इत्यनेकगुणगौरवगौरः कस्य नाम स कुले किल राजा ।
वीरसेनतनयः सुखवैरी नैषधो ननु दुरोदरवीरः ॥ २२ ॥
तद् विचिन्त्य वचनं चमत्कृतः प्रेयसी चरितलब्धिलालसः ।
आतिथेयसमयाय मायया तौ निनाय निलये नलः स्वयम् ॥ २३ ॥
तादृग्रूपे निखिलजनतादृग्विषे कुब्जकत्वे त्यागं भोगं विनयपरतां वाग्मितां वैभवं च ।
साश्चर्याभ्यां निरुपमतमं तस्य संभाविताभ्यां निन्दापात्रं सपदि विदधे रत्नदूषी कृतान्तः ॥ २४ ॥

इतिश्री माणिक्यदेवसूरिकृते नलायने षष्ठे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

षष्ठे स्कन्धे पञ्चमः सर्गः ।

अथ तौ दयितादूतौ कुब्जवेषधरो नलः । प्रसङ्गादिव चित्तस्थं प्राज्ञः प्रष्टुमुपाददे ॥ १ ॥
दिष्ट्या कविवरो दृष्टा भवन्तौ मम संप्रति । फलं नयनयोर्जातं विश्रामो हृदयस्य च ॥ २ ॥
अहं हि कुब्जको विप्रौ ! विप्रयुक्तोऽस्मि दैवतः । शरीरमपरं राज्ञो नलस्य निषधेशितुः ॥ ३ ॥
नलेन वसता पूर्वं राज्यं द्यूतेन हारितम् । राज्यभ्रष्टस्ततः सोऽहं विदेशपतितोऽधुना ॥ ४ ॥
दमयन्त्या समं देव्या विदेशप्रस्थितस्य च । अत्रास्तीति पुनस्तस्य न हि वार्त्तापि वर्त्तते ॥ ५ ॥
तद् युवां कुण्डिनायातावहं पृच्छामि यत् किल । राजा स विजयी भीमस्तत्पुत्राश्च दमादयः ॥ ६ ॥
अन्यत् किं दमयन्ती सा देवी तत्रास्ति वा न वा । तदा कूवरपार्श्वेऽपि नहि स्थितवती यतः ॥ ७ ॥
यच्च चित्रपटे वृत्तं नलस्यास्तीति जल्पतः । तद् नृपस्यापि किं वार्त्ता विदिता काचिदस्ति वाम् ॥ ८ ॥
तमित्थमथ जल्पन्तं द्विजवर्यौ जजल्पतुः । दीर्घायुर्भव भद्रं ते हृष्टौ स्वस्त्वां विलोक्य च ॥ ९ ॥
आकर्णय सकर्ण ! त्वं यत् पृच्छसि तदुत्तरम् । कुशलं भीमभूभर्त्तुः कुमारा जयिनश्च ते ॥ १० ॥
विरहव्याधिदूनाया रुदितोच्छूनचक्षुषः । देव्या दमस्वसुस्तत्र प्राप्ताया हायनं स्थितम् ॥ ११ ॥
वने सुप्ता परित्यक्ता राज्ञा रात्रौ नलेन यत् । तद् न जानाति सा देवी तं भर्त्तारं क्वचिद् गतम् ॥ १२ ॥

यथा पतिपरित्यक्ता निनाय च दिनानि यत्। अस्त्यत्र चित्रफलके लिखितं निखिलं हि तत् ॥ १३ ॥
सर्वैराश्वास्यमानापि वियोगज्वरजर्जरा। नित्यमित्येव जल्पन्ती सा तिष्ठति दिवानिशम् ॥ १४ ॥
पटं छित्त्वां प्रनष्टोऽसि वने सुप्तां विधाय माम्। हृदयाद् यदि मे यासि तद् वेद्मि तव पौरुषम् ॥ १५ ॥
तव पुत्रे कलत्रे वा मित्रे वा ममता गता। स्थितो योगीव नीरागस्त्वं देव! द्यूतदीक्षया ॥ १६ ॥
अदृश्यीकरणं पूर्वं देवकार्ये त्वया कृतम्। इदानीं ते तदस्त्येव कार्ये किञ्चित् पुनर्नहि ॥ १७ ॥
इत्थं नलव्यलीकेन तस्यास्तप्तमहर्निशम्। बभूव तुहिनप्लुष्टपङ्कजप्रमितं वपुः ॥ १८ ॥
तथा पिता तथा माता तथा सर्वे सहोदराः। तदद्य निखिलं राज्यं देव्या दुःखेन दुःखितम् ॥ १९ ॥
न तस्यास्तादृशं दुःखं पुरासीद् निर्जने वने। यथाद्य विघ्नतद्वारं बन्धुवर्गसमागमे ॥ २० ॥
सारण्यकोपसर्गेभ्यः कथञ्चिदपि जीविता। तामद्य नु वियोगाग्निर्नादग्ध्वा विनिवर्त्तते ॥ २१ ॥
प्रियामनुसृतां साध्वीं सलज्जां क्लेशहारिणीम्। इत्थं परिहरेत् कश्चित् किं ब्रूमः स पुनर्नलः ॥ २२ ॥
न तेन गणिता प्रीतिः पापशङ्का त्रपा कृपा। ऐश्वर्यबलमालम्ब्य सर्वं चक्रे स केवलम् ॥ २३ ॥
राज्ञस्ततो वरं भिक्षाः पशवः पक्षिणोऽपि वा। साहचर्यमपि त्यक्तं येन साध्वीं प्रियां प्रति ॥ २४ ॥
अपहस्तितदिक्पालं यत् तस्मिन् प्रेम तादृशम्। वैदर्भ्यास्तस्य हि प्रेम्णा तेन भुक्तमिदं कृतम् ॥ २५ ॥
कथं भवतु साधर्म्यं निम्बस्य च नलस्य च। विपाके मधुरो निम्बः कटुरेव पुनर्नलः ॥ २६ ॥

किमत्र राजशब्देन विश्वातिशयवर्त्तिना । नरनामापि नाप्नोति दारत्यागीस दुर्मतिः ॥ २७ ॥
विहाय सह सत्त्वेन स निःसत्त्वः सधर्मिणीम् । तिष्ठन् कथमपि क्वापि जीवन्नपि मृतोपमः ॥ २८ ॥
किं तस्य जीवितव्येन नष्टनाम्नो दुरात्मनः । दमयन्त्यां विपन्नायां देव्यां विरहवह्निना ॥ २९ ॥
किं दुर्वहमभूत् तस्य कुतो वाप्यभवद् भयम् । यदेवं स परित्यज्य प्रनष्टः परमोपित्रत् ॥ ३० ॥
यदि गन्ता भवेत् तत् किं तामापृच्छ्य न गच्छति । इति निर्दिष्टदेशस्थः कथं देवीमतापयत् ॥ ३१ ॥
राजाऽभविष्यद् भूयोऽपि प्राप्तः श्वसुरवेश्मनि । उभयोः प्राणसन्देहस्तेनेत्थं गच्छता कृतः ॥ ३२ ॥
वञ्चयित्वा प्रियां पत्नीं वनेऽपि स्वस्तशायिनीम् । चातुर्यं दर्शितं तेन सामर्थ्यमपि चात्मनः ॥ ३३ ॥
राज्यभ्रष्टस्य चेत् तस्य त्रपा श्वसुरवेश्मनि । न लज्जा तस्य लज्जालोस्तदित्थं त्यजति प्रियाम् ॥ ३४ ॥
दारत्यागमयं तस्य सामर्थ्याख्यं महद् यशः । आवां चित्रपटारूढां स्फुटं सर्वत्र कुर्वहे ॥ ३५ ॥
राज्ञां सभासु सर्वासु धिक्कारकलुषीकृतः । वीरसेनसुतः स्नातु न विद्मः केन वारिणा ॥ ३६ ॥
तदद्य ऋतुपर्णेऽपि तद् वृत्तं चित्रगोचरम् । शृण्वत्यस्मन्मुखोद्गीर्णं शृणोतु स भवानपि ॥ ३७ ॥
यतस्त्वमसि वै साक्षात् कुब्जरूपः परो नलः । सम्बन्धस्योपचारेण राजा राजपुमानपि ॥ ३८ ॥
इति श्रुत्वा कथां ताभ्यां कथ्यमानां प्रियाश्रयाम् । निषधाधिपतिर्भावैर्बहुभिर्व्याकुलोऽभवत् ॥ ३९ ॥
दिष्ट्या जीवति मे कान्ता तिष्ठन्ती मम चिन्तया । तद् दुःखदायिनं दुष्टं धिग् धिग् मां गूढचेष्टितम् ॥ ४० ॥

अहो ! पुनः कथं तस्या दर्शयिष्याम्यहं मुखम् । किं नाम तद् दिनं भावि यत्र सा मे मिलिष्यति ॥ ४१ ॥
नूनं चेत् सुगमा देवी तद्बन्धुभ्यस्त्रपा पुनः । मयि तत्र गते खिन्नाः किं वक्ष्यन्ति दमादयः ? ॥ ४२ ॥
अधुनैव निजं वृत्तं कथयाम्यनयोः पुरः । नष्टराज्योऽथवाद्यापि स्पष्टीभूय करोमि किम् ? ॥ ४३ ॥
यद् वा तदेव मे राज्यं यद् देव्या सह सङ्गमः । केन संभाविता ह्यासीत् जीवन्ती प्राणवल्लभा ॥ ४४ ॥
तद् गत्वा दुःखदीनां तां कान्तां संभावयाम्यहम् । अनित्ये जीवलोकेऽस्मिन् दुर्लभः खलु सङ्गमः ॥ ४५ ॥
तां विहाय वियुक्तोऽहं जीविष्यामि चिरं कियत् । परित्यज्य नदीं नीतो महामत्स्य इव स्थले ॥ ४६ ॥
स्पष्टीभूतस्य मे सर्वं वशवर्त्ति महीतलम् । किमशक्तिर्ममाद्यापि जेतुं सर्वान् महीभुजः ॥ ४७ ॥
ततस्त्यागात् परं वृत्तं तस्याः श्रुत्वाऽनयोर्मुखात् । चिह्नैर्विदितमात्मानं करिष्यामि तदाशये ॥ ४८ ॥

उच्चैस्तरां स्वमथ कुब्जमयोऽपि मेने नीचैस्तरां विहरति स तयोः समीपे ।
भूयस्तरां विततराज्य इवाजनिष्ट प्राणेश्वरीकुशलजीवितवार्त्तया सः ॥ ४९ ॥
सायन्तनावसरसीमनि तौ च तेने भूमीभुजः सदसि दर्शनमानपूर्वम् ।
आज्ञापितं तदतुलं नलभीमपुत्र्योश्चित्रस्थितं चरितमुच्चरतः स सम्यक् ॥ ५० ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने षष्ठे स्कन्धे पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

षष्ठे स्कन्धे षष्ठः सर्गः ।

ततः प्रववृते तत्र तदपूर्वं नलायनम् । मूर्छन्निव जनो जज्ञे यदाकर्ण्य विलोक्य च ॥ १ ॥
द्यूतहारितसर्वस्वं घोरघर्माकुले पथि । यतश्चरणचारेण वैदर्भी नलमन्वगात् ॥ २ ॥
अस्तोकशोकसंतप्तां तटाकतटसंस्थिताम् । यथा च ललितैर्वाक्यैस्तां समाश्वासयन्नलः ॥ ३ ॥
प्रियामेकाकिनीं सुप्तां निशि विश्वस्तशायिनीम् । स खड्गखण्डितक्षौमः परित्यज्य यथा ययौ ॥ ४ ॥
तत् तत् सर्वं सुदेवोक्तं श्रृण्वन्तश्चित्रगोचरम् । हाहारावमुखाः सर्वे शोपं प्रापुः सभासदः ॥ ५ ॥
भो भो भूपालशार्दूल ! नल ! युक्तमिदं तव । मा मैवमिति तं धर्त्तुं ऋतुपर्णोऽपि तत्त्वरे ॥ ६ ॥
प्रातर्नलमनालोक्य विलपन्तीं विसंस्थुलाम् । तां वीक्ष्य पतितां भूमौ जनः सर्वोऽप्यभापत ॥ ७ ॥
निहतः किं न दिक्पालैः किं न वज्रेण ताडितः । किं न कालाहिना दष्टः किं न दग्धो दवाग्निना ॥ ८ ॥
न किं कवलितः पृथ्व्या विपन्नः किं न वा स्वयम् । स्त्रीघातपातकं कृत्वा जिजीव स कथं नलः ॥९॥ युग्मम् ॥
इति लोकापवादाग्निज्वालापटलपीडितः । कर्कोटकविपार्त्तोऽपि नलः कुब्जः सुखं ययौ ॥१०॥
असावजगरेणात्र ग्रस्यते नलवल्लभा । अहो कश्चिदपि त्राता वर्त्तते साहसी नरः ॥११॥
इति जल्पति शाण्डिल्ये भूत्वा पात्रावतारवत् । निजं विस्मृतकुब्जत्वं जजल्प निपधाधिपः ॥१२॥

मम भर्त्तुर्नलस्य त्वं व्यलीकेन च यत् पुनः । हा प्राप्तासि कथं देवि ! दमयन्ति ! दशामिमाम् ॥ १३ ॥
त्यज त्यज भयं भीरु ! भृत्ये संनिहिते मयि । अतः परं हि संब्रूहि भूयः किं करवाणि ते ? ॥ १४ ॥
मार्जयामि दृशोर्बाष्पं वपुः प्रक्षालयामि ते । प्रसीद मृदुभिर्वृत्तिं विधेहि विविधैः फलैः ॥ १५ ॥
इति तास्तस्य निःशङ्काः प्रत्यासन्नभ्रमा गिरः । परैरप्रत्यभिज्ञाता विप्राभ्यामभिजज्ञिरे ॥ १६ ॥
किरातकृतवैदर्भीकेशामर्शक्षणे पुनः । शोकेनैव परे रुद्धा ह्रीरोपाभ्यां स केवलम् ॥ १७ ॥
व्यतीतवृत्तचित्रेऽस्मिन् कुब्ज ! कोऽयं भ्रमस्तव ? । इति जग्राह तं राजा विनिर्क्रूतासिमुद्यतम् ॥ १८ ॥
गिरिगह्वरमध्यस्थां दुस्तरे तपसि स्थिताम् । सहसा स प्रियां प्रेक्ष्य रुरोद सदसि स्थितः ॥ १९ ॥
गृहे मातृष्वसुर्दास्यं दमयन्त्या दधानया । नलस्य विदधे चित्ते कुब्जत्वं युक्तमात्मनः ॥ २० ॥
पुनः पितृगृहे देवीं सुस्थितां तस्य पश्यतः । इन्द्रसेनगतं प्रेम सहस्रगुणतां दधे ॥ २१ ॥
इत्थं सुदेवशाण्डिल्यौ तत्रोद्दीर्णप्रघट्टकौ । दत्तप्रसाधनौ राज्ञा निन्ये कुब्जः पुनर्गृहम् ॥ २२ ॥
स्वयं स्थालीषु निक्षिप्य भक्ष्जातं चतुर्विधम् । चक्रे रसवतीं रम्यां सूर्यपाकां तयोः कृते ॥ २३ ॥
न धूमश्यामले दृष्टी न मषीमलिनौ करौ । न श्रमाम्बुजडं गात्रं न फूत्कारक्रमक्लमः ॥ २४ ॥
स्फारत्वं सुकुमारत्वं शुचितातिसुगन्धता । विच्छित्तिरविलम्बश्च देशकालादिरूपता ॥ २५ ॥
इत्यलौकिकमुद्दामं सूपकारस्य तस्य तौ । विप्रौ रसवतीकर्म तदपूर्वमपश्यताम् ॥ २६ ॥ युग्मम् ॥

बुभुजाते यथाशक्ति भक्त्या तत्परिवेषिणम् । न सेहे तद्रसज्ञा तु कर्त्तुं तद्रसनिर्णयम्
ततः सरस्वतीपूजा नैवेद्यास्वादनादिना । नलोऽयमिति निःशङ्कं प्रतीतिरभवत् तयोः ॥ २७ ॥
ऊचतुश्च यथा कुब्ज ! त्वं महात्मा महीतले । नूनं स नलभूपालस्त्वयि जीवति जीवति ॥ २८ ॥
भोजनादमृतास्वादस्तीर्थयात्रा च दर्शनात् । अदारिद्र्यं महादानात् त्वया नौ प्रतिपादितम् ॥ २९ ॥
किं न प्रयोजनं सिद्धमावयोस्तव दर्शनात् । केवलं नलभूभर्त्तुर्वार्त्ता लब्धा नहि क्वचित् ॥ ३० ॥
तदस्तु स्वस्ति ते कुब्ज ! व्रजामो वत साम्प्रतम् । कुण्डिनस्य हि मुक्तस्य बहवो वासरा गताः ॥ ३१ ॥
इतो गताभ्यामावाभ्यां विज्ञप्ता भीमनन्दिनी । अप्राप्तनलवृत्तान्ता न विद्मः किं करिष्यति ॥ ३२ ॥
तयोस्तद् वचनं श्रुत्वा बभाषे कुब्जनैषधः । विप्रौ ! यदि हि गन्तव्यं प्रेषयिष्याम्यहं ततः ॥ ३३ ॥
दिष्ट्या युष्मत्प्रसङ्गेन जीवन्ती भीमजा श्रुता । दिष्ट्या तस्य च भूभर्त्तुर्भीमस्य कुशलं श्रुतम् ॥ ३४ ॥
तत् तस्याः प्रणतिर्वाच्या दमयन्त्याश्च मामकी । सर्वस्वं च शरीरं च देव्या एवैतदिष्यताम् ॥ ३५ ॥
तस्यां हि किल जीवन्त्यां क्वापि राजापि संभवेत् । इन्द्रसेनोऽथवा राज्यं निजं नेतुं भवेत् प्रभुः ॥ ३६ ॥
ममापि भवति स्थानं विदेशपतितस्य च । न विना निषधां क्वापि मुहूर्त्तमपि मे रतिः ॥ ३७ ॥
तद् गच्छतं द्विजवरौ पुनरागमाय कल्याणमस्तु युवयोर्विषमेऽपि मार्गे । ॥ ३८ ॥
सर्त्तव्य एष निजदेशमपि प्रपन्नैः स्वल्पोऽपि हि व्यतिकरः कथनं किमन्यत् ॥ ३९ ॥

अयमेव नलः इति दूतयोः प्रतीतिः ॥

इत्युक्त्वा तरलतुरङ्गयानदानप्रीतौ तौ विततवितीर्णचित्तवस्त्रौ ।
विप्रेन्द्रौ कृतदयितामनः प्रवेशः स्वं देशं प्रति विससर्ज भूमिपालः ॥ ४० ॥
तत्र निर्गतवति द्विजयुग्मे तिग्मभानुरिव दुःसहदीप्तिः ।
किं किलात्र भवितेति नितान्तं भूभृतां पतिरचिन्तयदन्तः ॥ ४१ ॥
नगरगिरिसरिद्द्रुमौघसर्गं कथमपि मार्गमतीत्य दाक्षिणात्यम् ।
पुनरधिगतकुण्डिनौ द्विजौ तौ नृपतिगृहं प्रतिजग्मतुः क्षणेन ॥ ४२ ॥
तत्रासङ्ख्यविदेशदेशसरसं कुब्जस्य योगं तथा तास्तास्तस्य कथाः स विभ्रमभरस्तत् तत् कलाकौशलम् ।
तद् दानं तमुदन्तमन्यतिकरं भीमस्य राज्ञः पुरो देव्याश्चापि दमस्वसुः क्रमगतं ताभ्यां बभाषे रहः ॥ ४३ ॥

इतिश्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने षष्ठे स्कन्धे षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

षष्ठे स्कन्धे सप्तमः सर्गः ।

तमथाकर्ण्य वृत्तान्तमद्भुतं भीमभूपतिः । इदमेतदिति ज्ञातुं प्राज्ञोऽपि हि न चक्षमे ॥ १ ॥
उवाच दमयन्ती च देवी विस्मितमानसा । पूर्वं न नाम नो राज्ये कुब्जोऽभूत् कोऽपि तादृशः ॥ २ ॥

न च मुक्त्वा नरेन्द्रं तममुष्मिन् पृथिवीतले । कश्चिद् रसवतीं वेत्ति सूर्यपाकां नरः परः ॥ ३ ॥
दारिद्र्यघातकं दानं बलं गजविजित्वरम् । मयि चात्यन्तिकी प्रीतिस्तस्येति किमसंस्तुतम् ॥ ४ ॥
पश्य राजा नलः श्रीमान् पुण्यश्लोकः स धीनिधिः । कथं परगृहे सेव्यं कुर्वाणो घटते क्वचित् ॥ ५ ॥
तत् तादृग् द्विविधं शोच्यं प्रायः स्वपरविप्रियम् । निर्निमित्तं समुत्पन्नं कुब्जत्वं तस्य वा कुतः ? ॥ ६ ॥
तथा च त्वां परित्यज्य निर्जने यो विनिर्ययौ । स त्वां संभावयन् भूयः कथं गुणिनि गण्यते ? ॥ ७ ॥
तत् सर्वथा च स नलः कुब्जकोऽपि स निश्चितम् । नलेनैव च सा विद्या तस्य दत्ता भविष्यति ॥ ८ ॥
भवन्ति हि नरेन्द्राणां स्वयमक्लेशकारिणाम् । केचिद् विश्वासपात्राणि येषु सर्वं निधीयते ॥ ९ ॥
दानिनो बलवन्तश्च किं न स्युर्नृपसेवकाः । स्वामिभक्ततया प्रीतिस्त्वयि तस्य च नान्यथा ॥ १० ॥
तदित्थं कथमस्माकं योग्यः संभावनाय सः । स्वार्थमेव पुरस्कृत्य महत्त्वं न विमुच्यते ॥ ११ ॥
तद् मुञ्च विभ्रमं वत्से ! माभूद् लोकस्य हास्यता । यदि जीवति रक्तो वा तदायातु नलो नवा ॥ १२ ॥
अत्र तिष्ठ सुखं पुत्रि ! सर्वं राज्यमिदं तव । आनेष्यते नलः सम्यग् यदि स ज्ञास्यते क्वचित् ॥ १३ ॥
इति श्रुत्वा पितुर्वाचं व्याकुलापि नलप्रिया । तथेति शिरसा नत्वा जगाम निजमन्दिरम् ॥ १४ ॥
न जजल्प न सुष्वाप न ममज्ज ववल्ग न । न जहास न चिक्रीड न बभ्राम भ्रमेण सा ॥ १५ ॥
ततः प्रियङ्गुमञ्जर्या मातुः संप्राप्य सन्निधिम् । रुरोद गद्गदं तन्वी बाष्पक्लिन्नपयोधरा ॥ १६ ॥

परिरभ्य तया गाढं सा समाश्वासिता सती । जगाद मृदुभिर्वाक्यैर्दुःखदग्धेन चेतसा ॥ १७ ॥
कस्मादहमिह प्राप्ता किं मे पितृगृहेण वा ? । कार्यं किमिन्द्रसेनेन किं पुत्र्या किं सुखेन वा ? ॥ १८ ॥
वरं न रहितारण्ये वरं हिंस्रैर्न भक्षिता । वरं न विहितो मृत्युस्तपसानशनेन वा ॥ १९ ॥
राज्यभ्रष्टस्य मूढस्य छलितस्य वियोगिनः । कुलीनस्य महाबाहोर्बलिनो बहुमानिनः ॥ २० ॥
दूरदेशान्तरस्थस्य गुप्तरूपस्य कारणात् । ज्ञात्वापि निजया बुद्ध्या भर्तुश्चिन्तां करोमि न ॥ २१ ॥ युग्मम् ।
अहमद्यापि जीवामि जल्पामि निरपत्रपा । धिग् धिग् मामसतीं पापां निःसत्त्वां भर्तृवैरिणीम् ॥ २२ ॥
अस्ति नूनं विनीतायां कुब्जरूपेण मे प्रियः । ददानो मयि संदेशान् लज्जाविनयनिर्भरान् ॥ २३ ॥
यदि मे कश्चिदत्र स्यात् पिता माता परोऽपि वा । तत् किमित्थमिदं कार्यं मदीयं खिलतां व्रजेत् ॥ २४ ॥
आकाशात् पतिता साहं धरित्र्या स्वीकृताऽथवा । विलपामि वने शून्ये को मे दुःखेन गृह्यताम् ॥ २५ ॥
कुब्जः परगृहे दास्यं करोति स कथं नलः ? । इत्यसौ पूर्वपक्षा मे बन्धूनां कुधियामिव ॥ २६ ॥
अस्मिन् महति संसारे नानाश्चर्यसमाकुले । प्राणिनामत्यसंभाव्यमपि संभाव्यते न किम् ? ॥ २७ ॥
ययातिर्जरठो जज्ञे नहुषः सर्पतां ययौ । कुष्ठी सनत्कुमारोऽभूत् स्त्रीर्बभूव नरायणः ॥ २८ ॥
गर्दभास्योऽभवद् ब्रह्मा पण्ढश्चासीद् महेश्वरः । इन्द्रः सहस्रनेत्रोऽभूदेकाक्षोऽजनि भार्गवः ॥ २९ ॥

विश्वामित्रवशिष्ठौ च वकाडी समजायताम् । कोऽयं नलस्य कुब्जत्वे मतिमोहो महात्मनाम् ॥ ३० ॥
तारलोचनया चैतत् कथं ज्ञानमभूत् क्वचित् । राज्यभ्रष्टः पतिर्यद् मे म्लेच्छदास्यं करिष्यति ॥ ३१ ॥
पूर्वं दुर्वाससः शापात् निःश्रीकोऽभूद् न वासवः । नासन् कति तथा दुःस्थाः पार्थिवाः सुरथादयः ॥ ३२ ॥
कस्येयं किल कल्लोलसहस्रंवासवर्द्धिता । श्रान्तापि तनया वार्धेर्दधाति निलये पदम् ॥ ३३ ॥
अद्यापि स तु मे भर्त्ता राज्ञो मित्रतया स्थितः । दाता भोक्ता शुचिः श्रीमान् धर्मात्मा वत्सलो बली ॥ ३४ ॥
तेन कारणगर्भो न विविधव्यङ्ग्यभङ्गिभिः । प्रकाशीकृत एवात्मा न परं लोकवर्त्मना ॥ ३५ ॥
मम जन्मनि तद् वाक्यं सा च स्तम्भेऽक्षरावली । ते ते च शकुनाः स्वमास्तास्ताश्च ज्ञानिनां गिरः ॥ ३६ ॥
प्रतीतिमिव कुर्वन्त्यो नित्यं पार्श्वस्थिता इव । कथयन्त्येव मे भर्त्तुर्भरतार्द्धस्य संपदम् ॥ ३७ ॥ युग्मम् ॥
पत्रमुख्यफलोपेतमुत्तुङ्गं कलकोकिलम् । अद्य स्वप्ने समारूढा सहकारमहं किल ॥ ३८ ॥
तत् संप्रति विनीतायां जानन्त्यपि निजप्रियम्। किं करोमि ? क्व गच्छामि ? कस्य वा कथयाम्यहम् ॥ ३९ ॥
इति तां रुदतीं पुत्रीं बाष्पाविलविलोचनाम् । आश्वासयितुमारेभे जननी वननीतिवत् ॥ ४० ॥
वत्से ! विभृहि गाम्भीर्यं दैन्यं त्यज धृतिं भज । त्वामित्थं वीक्ष्य वक्षो मे दलतीव हि भामिनि ! ॥ ४१ ॥
श्रुत्वापि कुब्जवृत्तान्तं यत्त्वं तातेन वारिता । तदत्र कारणं वत्से ! विदत्यपि न वेत्सि किम् ? ॥ ४२ ॥

कुब्जरूपस्य नलस्य संदेशान् ज्ञात्वा विलपन्ती दमयन्ती ॥

ईदृक् सांशयिकं कार्यं बाह्योऽप्यारभते कथम् ? । किं पुनर्जगतीमुख्या महात्मानो महाभुजाः ॥ ४३ ॥
ममाप्यनुमतं चैतद् वक्तुं कर्तुं च सर्वथा । तथापि तव वात्सल्याद् मन्त्रोऽयं क्रियते मया ॥ ४४ ॥
सूर्यपाकादभिज्ञानात् कुब्जः किल नलः स चेत् । तत्र तत् प्रेक्षतां दूतो नृपतेः शासनादिव ॥ ४५ ॥
स वक्ष्यति मृषावादी कृतकामन्त्रणोद्यतः । ऋतुपर्णं सभासीनं राजानमिति यत् किल ॥ ४६ ॥
विमुक्तनलशोकाया दमयन्त्याः पितुर्गिरा । प्रातः स्वयम्वरः सम्यग् भूयोऽपि हि भविष्यति ॥ ४७ ॥
इति श्रुत्वा स कुब्जोऽपि धाविष्यति नलो यदि । निपतन्ति प्रियाच्चर्या हि व्योम्नः पारापता अपि ॥ ४८ ॥
एकेन्द्रियोऽपि यां यान्तीमनुधावति पारदः । तामन्वेष्टुं समीहन्ते पक्षौ कर्तुं हि मानवाः ॥ ४९ ॥
ततोऽश्वहृदयज्ञत्वाद् दूरदेशान्तरादिह । यद् यायास्यति वेगेन तद् नूनं नल एव सः ॥ ५० ॥

तदनु तमिति मातुर्मन्त्रमाकर्ण्य सम्यक् गलितहृदयदुःखा तत्क्षणं राजपुत्री ।
अतिकितवमुदारं चारुवेषं विशेषात् कुरुबकमिति नाम्ना प्रेषयामास दूतम् ॥ ५१ ॥

साकेताधिपतेर्निमन्त्रणमिषादामन्त्रितो नैषधः स्वार्थेनात्र स नैषधेन नृपतिर्नूनं समानेष्यते ।
नामाप्यत्र न च स्वयम्वरविधिर्मिथ्याभियोगावुभौ प्राप्तस्त्वत्र कथं भविष्यति हहा ! मार्गश्रमोनिष्फलः ॥ ५२ ॥

भव्यं भवं जगति मानवमङ्गलब्धा मा कश्चिदस्तु विरही यदहं तथापि ।
एवंविधानि कपटानि करोमि मोहादित्यात्मनैव सुचिरं हृदि सा ललज्ज ॥ ५३ ॥

एतत् किमप्यनवमं नवमङ्गलाङ्कं यद् निर्ममे कितवचक्रशिरोऽवतंसः ।
तस्यार्यकर्णनलिनस्य नलायनस्य स्कन्धो जगाम गुहमस्तकसङ्ख्य एषः ॥ ५४ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने षष्ठे स्कन्धे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

समाप्तोऽयं षष्ठः स्कन्धः ।

सप्तमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ।

ततः प्रहित्य तं दूतं वैदर्भी कूटगर्भितम् । आत्मानं मनसा मेने मनाग् दुर्ललितामिव ॥ १ ॥
सोऽपि संप्राप्य साकेतं कितवः कृत्यविद्वरः । नत्वा धर्मासनासीनं ऋतुपर्णं व्यजिज्ञपत् ॥ २ ॥
स्वामिन् ! भीमनृपः पुत्र्या दमयन्त्याः स्वयम्वरे । आमन्त्रयति हृष्टस्त्वां शीघ्रमागम्यतामिति ॥ ३ ॥
किन्तु गन्तुमितो राजन् ! अद्यैव प्रगुणो भव । प्रातरेव शचीपूजा यतस्तत्र भविष्यति ॥ ४ ॥
प्रहितस्य ममाभूवन् बहवो देव ! वासराः । वर्त्मनि ज्वरवैकल्याद् विलम्बोऽयमभूत् पुनः ॥ ५ ॥
अद्यापि हि समागत्य राजकार्यं मया कृतम् । कालक्षेपापराधं मे वैधुर्यात् क्षन्तुमर्हसि ॥ ६ ॥
मा स्म भूद् विस्मयोऽयं यद् भैमी भूयः पतिम्वरा । या परित्यज्य दिक्पालान् नलं वृतवती किल ॥ ७ ॥

नले मृते पितुर्वाचा कल्याणी नवयौवना । कथं मा स्म करोद् देवी भर्त्तारमितरं किल ॥ ८ ॥
यदि पूर्वपतिर्दैवाद् भाग्यहीनो विपद्यते । तत् कथं राजकन्यानां विफलं यातु यौवनम् ॥ ९ ॥
इति तद्वाग्विषावेगबद्धरोमाञ्चकञ्चुका । बभूव विस्मयौत्सुक्यक्षोभमूढेव सा सभा ॥ १० ॥
अहो ! कालस्य माहात्म्यं हन्त भोः किं न दृश्यते । कष्टं न कश्चिदप्युच्चैर्धिग् धिग् दुर्बोधतां विधेः ॥ ११ ॥
इति जल्पत्सु लोकेषु विस्मयस्थगिते नृपे । मूकेषु वन्दिवृन्देषु गायनेष्वपि मौनिषु ॥ १२ ॥
लीनासु वारनारीषु हास्येषु निभृतेषु च । स्थितेषु कार्यवादेषु दूते वदति निस्तुषम् ॥ १३ ॥
तदपूर्वमसंभाव्यमत्यासन्नमरुन्तुदम् । शृण्वन् निरुद्धनिःश्वासनिष्पन्दोऽजनि नैषधः ॥ १४ ॥
विससर्ज सभां राजा यियासा तरलाशयः । कारयन् तस्य दूतस्य सदृशं पारितोषिकम् ॥ १५ ॥
कुब्जेनापि स्वयं गत्वा स पृष्टः क्लिष्टचेतसा । उवाच कितवो वाक्यं धुन्वन् कुरुवकः शिरः ॥ १६ ॥
भूत एव स वैदर्भ्या निःसन्देहं स्वयम्वरः । इयता तत्र संप्राप्ताः कोटयः पृथिवीभुजाम् ॥ १७ ॥
यो न याति स निर्भाग्यो यो गच्छति स भाग्यवान् । कथं मुखमपि द्रष्टुं वैदर्भ्या लभ्यते क्वचित् ॥ १८ ॥
पाशं मनोभवस्येव सत्यङ्कारमिवात्मनः । न विद्मः कस्य कण्ठे सा वरमालां निधास्यति ॥ १९ ॥
इति जल्पितवाग्वात्या स मूलोन्मूलितोऽपि सन् । चकम्पे वृक्षवत् कुब्जः स्थैर्याद् यदि पपात न ॥ २० ॥
तस्य चिन्तयतः सम्यग् दमयन्त्या विपर्ययम् । क्रोधशोकस्मरोन्मादकिर्मीरितमभूद् मनः ॥ २१ ॥

अद्याप्युदेति घर्मांशुरद्याप्युदयते शशी । अद्यापि वाति वातोऽपि ज्वलत्यद्यापि पावकः ॥ २२ ॥
अद्यापि वारिदो वर्षत्यद्याप्युप्तं प्ररोहति । अद्यापि जलधिः स्थाने स्थिराद्यापि वसुन्धरा ॥ २३ ॥ युग्मम् ॥
तत् कथं नाम विश्वेऽस्मिन् यथास्थानस्थितोऽपि हि । श्रूयते भीमजाताया देव्याश्चित्तविपर्ययः ॥ २४ ॥
सुरासुरसमक्षं मां वृत्वा पूर्वं स्वयम्वरे । इदं संप्रति कुर्वन्त्या भैम्या वज्रमयं वपुः ॥ २५ ॥
कष्टं हृदय ! हा कष्टं यन्मन्मथदवानलः । ददाह सलिलं शीतं गङ्गाया भीमजन्मनः ॥ २६ ॥
अहो ! मृत इति व्यक्तं मां विज्ञाय दुरात्मना । भीमेन श्रेयसे चक्रे सत्राकारः स्वयम्वरः ॥ २७ ॥
नूनं मयि स्थिते तेन काकानामिव भूभुजाम् । विपलिप्तमिदं भक्ष्यं दमयन्तीति कल्पितम् ॥ २८ ॥
श्मश्रुकेसरभाराग्रैरश्रुधाराभिघातिभिः । संप्रत्येव करोम्यद्य मुखाब्जैः पूजनं भुवः ॥ २९ ॥
नृसिंहस्य सटाभारं तक्षकस्य फणामणिम् । प्रियां च मे सत्त्ववतो जीवतः को जिघृक्षति ? ॥ ३० ॥
इति ध्यायन् स भूयोऽपि जगाम नृपमन्दिरम् । अत्यन्तकार्यतप्तानां कुतः शुद्धिं विना रतिः ॥ ३१ ॥
तमुवाच स्वयं राजा वयस्य ! स्वागतं तव । तद् योजय कथञ्चिद् मे भग्नमेकं मनोरथम् ॥ ३२ ॥
ब्रूहि भ्रातः पुरे तस्मिन् दमयन्त्याः स्वयम्वरे । एकेनापि रथेनाशु कथं कथय गम्यते ॥ ३३ ॥
अनुगच्छतु सैन्यं नस्तावत्कालान्तरेऽपि हि । स्वयम्वरक्षणे तस्मिन् तत्र गन्तुं मम स्पृहा ॥ ३४ ॥
इह तावत् कथं कापि नलो नाविर्भविष्यति । इति मे कौतुकावेशः स्थातुमत्र ददाति न ॥ ३५ ॥

कुब्जोऽप्युवाच राजेन्द्र ! यदात्थ न तदन्यथा । दमयन्तीकृते मूर्खा मृषा ताम्यन्ति भूभुजः ॥ ३६ ॥
एकाकी कृपणः क्लीबः कुणिः कुब्जोऽथवापि सन् । न दास्यति नलो जीवन् ग्रहीतुं निजवल्लभाम् ॥ ३७ ॥
यस्तदर्थे मृतोऽप्येति भस्मीभूतोऽपि जीवति । परहस्तगतां पत्नीं नलः किं स तितिक्षते ॥ ३८ ॥
ततो यदि तवोत्कण्ठा द्रष्टुमेतत् प्रघट्टकम् । तत् त्वरस्व महीपाल ! कालक्षेपो विमुच्यताम् ॥ ३९ ॥
ममाश्वहृदयज्ञस्य तिष्ठतो नलसारथेः । योग्ययुग्ययुगप्राप्त्या किञ्चिद् दूरं न भूतले ॥ ४० ॥
अनभ्युदितवत्यर्के वाद्यमानासु भेरिषु । ममारोप्यरथेन त्वां नेतुं शक्तिः स्वयम्वरे ॥ ४१ ॥
इति श्रुत्वा स्वयं राजा कुब्जं कुर्वन् स्वयं करे । मन्दुरासु दुरासाद्यान् दर्शयामास वाजिनः ॥ ४२ ॥
नानाक्षेत्राः पृथग्वर्णाः सुरक्षितसुशिक्षिताः । न ते रुरुचिरे तस्मै तुरङ्गास्तरुणा अपि ॥ ४३ ॥
किमर्कशलभप्रायैर्यवकक्षदवाग्निभिः । अमीभिर्नाथहारिभिर्हरिभिः पशुभिर्भवेत् ॥ ४४ ॥
इति ब्रुवन् स सर्वत्र पश्यन् सर्वान् विशारदः । स्वीचक्रे नैकमप्यश्वं हयानामपि कोटिषु ॥ ४५ ॥
ततो हेपारवैः शूचां कुर्वन्तौ दूरतोऽपि हि । प्रतिपदे नलः कौचित् सामान्यावेव वाजिनौ ॥ ४६ ॥
आश्चर्यपरिपूर्णस्य ऋतुपर्णस्य पश्यतः । युयोज स रथं ताभ्यां पाणौ प्रवयणं दधत् ॥ ४७ ॥
उभे चामरधारिण्यौ छत्रभृत् स्थगिकाधरः । राजा कुब्ज इति स्वैरं निषेदुस्तत्र पट् रथे ॥ ४८ ॥
भग्ने भानौ जलनिधिजले सान्द्रसन्ध्याङ्गरागं दिङ्नारीषु स्फुटतमतमो लोचकप्रावृतासु ।

पश्यत्युच्चैर्नलविलसितं व्योम्नि नक्षत्रनेत्रैर्मन्दं मन्दं पुरपरिसरं प्राप सस्यन्दनोऽपि ॥ ४९ ॥

निःशङ्करङ्कुषु निरङ्कुशकौशिकेषु निःकूजपक्षिषु निरन्तरपादपेषु ।

निस्तन्द्रचन्द्रकिघनेषु वनेषु तेषां मिथ्या रथोदरजुषामजनिष्ट गोष्ठी ॥ ५० ॥

अद्याप्यस्ति प्रथमरजनीयातमेकं मुहूर्त्तं वर्त्तन्तेऽमी शिरसि बहलाः सान्द्रचन्द्रातपा भूः ।

शीतो वायुः सुरभिरभितो धेनवः पिङ्गलानां यातुः श्रेष्ठं तदिति जगदुस्ते मिथः स्यन्दनस्थाः ॥ ५१ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने सप्तमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥



सप्तमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ।

अथोवाच नृपः कुब्जं नोदयाश्वान् द्रुतं द्रुतम् । न गम्यं लीलया सार्द्धं योजनानां शतद्वयम् ॥ १ ॥

कुब्जोऽप्युवाच मा राजन् ! विषीद मयि यन्तरि । मम प्रेरयतो वाहानसौ करतलं मही ॥ २ ॥

कियत् तत् कुण्डिनं नाम यत्र यामेन गम्यते । अनास्थ्यमूल एवायं प्रमादः प्रेरणे मम ॥ ३ ॥

तदाश्व ! प्रगुणीभूय पूरयामि रतिं तव । इति स प्राजनोत्क्षेपं मुक्तरश्मिरनोदयत् ॥ ४ ॥

तलो न गिरयो गर्त्ता न कम्पो न च वालुका । न नद्यो न नदोदेशा न तृणानि न वीरुधः ॥ ५ ॥

दूतमुखात् भीमजायाः स्वयम्वरं ज्ञात्वा चलितः कुब्जः ॥

सर्वथा रथः ॥ ६ ॥ युग्मम् ॥
न स्थलं न जलं किञ्चिद् न किञ्चिद् विषमं समम् । वातस्थ इव पर्जन्यः स ययौ ॥ ७ ॥
भ्रमतीह महीचक्रमायान्तीव पुरो दिशः । व्योम विस्तरतीव द्राक् संक्षिप्यन्त इवाद्रयः ॥ ८ ॥
न पोतः स्थलसञ्चारी न वाणा यान्ति दूरतः । न निर्दिष्टगतिर्वायुर्न सुस्थितरलं मनः ॥ ९ ॥
अपूर्वः कश्चिदेतस्य स्यन्दनस्य पुनर्जवः । दृष्टः श्रुतोऽथवास्माभिर्नियन्ता कश्चिदीदृशः ॥ १० ॥
इति चिन्तयतो राज्ञस्तीव्रवेगापकर्षितम् । पपात सहसा मूर्ध्नश्चिन्तया सह वेष्टनम् ॥ ११ ॥
तदर्थं राज्ञि रुन्धाने स्मित्वा कुब्जोऽप्यभाषत । योजनैः पञ्चविंशत्या पश्चात् तन्मूर्द्धवेष्टनम् ॥ १२ ॥
वाञ्छिता यदि वाहाः स्युस्ततोऽपि द्विगुणं भवेत् । तद् विमुञ्च तदा क्षेपं विदर्भाः पुरतोऽधुना ॥ १३ ॥
तदुपश्रुत्य राजापि सस्मितं विस्मितोऽवदत् । तवापि वलतः किञ्चिद् दर्शयिष्यामि कौतुकम् ॥ १४ ॥
अहं सर्वपदार्थानां सङ्ख्यां जानामि लीलया । अधुना तत्परीक्षायां कालक्षेपो भवेत् पुनः ॥ १५ ॥
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा विद्यार्थी तत् क्षणं नलः । कालक्षेपभयं मुक्त्वा सत्वरोऽभूत् परीक्षितुम् ॥ १६ ॥
ततस्तत्प्रेरितो राजाप्यक्षवृक्षस्य कस्यचित् । एकषष्टिसहस्राणि फलसङ्ख्यां समादिशत् ॥ १७ ॥
रथादुत्तीर्य कुब्जोऽपि पादघातेन पादपम् । ताडयन् पातयामास फलानि सकलान्यपि ॥ १८ ॥
तदा तद्देहमध्याच्च कश्चिद् घोराकृतिर्नरः । प्रादुरास दुरालोक्यो दुर्गन्धो दुर्भगः कृशः ॥ १९ ॥
स पूर्वं दीर्घकायोऽपि ह्रस्वह्रस्वतरीभवन् । स्थित्वा रत्निप्रमाणाङ्कः प्राञ्जलिस्तत्पुरोऽभवत्

अहो कस्त्वमिति क्रोधात् स पृष्टो वैरसेनिना । कथञ्चिद् विनमद् मूर्द्धा प्रत्युवाचस गद्गदम् ॥ २० ॥
देव ! दीनोऽस्मि मा कोपं कृपापर ! कुरुष्व तत् । पुण्यश्लोक ! सशोकं मां सौम्यदृष्ट्या विलोकय ॥ २१ ॥
येन तेऽपहृतं राज्यं येन द्यूते मतिः कृता । यः प्रियात्यागहेतुस्ते येनेत्थं त्वं विडम्बितः ॥ २२ ॥
स दुरात्मा दुराचारः करालः कलिरस्म्यहम् । समक्षं सर्वदेवानां प्राप्तोऽभूवं भवद्वधे ॥ २३ ॥
त्वदीयं देहमास्थाय तस्थुषापि चिरं मया । दूरेऽस्तु प्राणनाशस्ते न धैर्यमपि नाशितम् ॥ २४ ॥
सत्यमेव सतां धैर्यं दुर्जनैर्न विहन्यते । ज्वलन्नप्यनिशं कुर्यात् किमब्धौ वडवानलः ॥ २५ ॥
राज्यभ्रंशमपि प्राप्य व्यामूढेनापि हि त्वया । न क्वचिद् भाषितं दैन्यं न लुप्तश्च विधिः क्वचित् ॥ २६ ॥
तितिक्षात्यागशीलेन सत्यसन्तोषवृत्तिना । परद्रव्यनिरीहेण वाहिता दिवसास्त्वया ॥ २७ ॥
अनाकाङ्क्षमनीर्ष्यालुमहिंसकमनिन्दकम् । समर्थमपि दुःखेषु नाद्राक्षं त्वामिवापरम् ॥ २८ ॥
यद् दहन्ति न मार्त्तण्डा न क्षुभ्यन्ति यदब्धयः । यच्च शक्त्या तितिक्षन्ते तेनेदं वर्त्तते जगत् ॥ २९ ॥
न शक्तं सर्वथा राजन् ! कर्त्तुं किञ्चिद् मया त्वयि । केवलं देव ! दग्धोऽस्मि वैदर्भीशापवह्निना ॥ ३० ॥
तदित्थं यातनालक्षैः प्रापितः प्राणसंशयम् । एष त्यक्त्वा भवद्गात्रं निर्गतोऽस्मि जिजीविषुः ॥ ३१ ॥
क्षमस्व मे महाराज ! दुर्विनीतस्य दुष्कृतम् । अगोचरचरित्रस्त्वं वीरसेनकुलोद्वह ! ॥ ३२ ॥
नास्ति भग्नप्रतिज्ञस्य दिवि देवेषु मे स्थितिः । तद्बिभीतक एवायं शरणं सर्वथा मम ॥ ३३ ॥

कुब्जरूपात् नलदेहात् निर्गतः कलिः ॥

य: कश्चिदक्षवृक्षस्य छायामस्य श्रयिष्यति । श्रेयस्तस्य हरिष्यामि मुक्त्वा त्वन्नामवादिनः ॥ ३३ ॥
किमन्यद् यत्र कुत्रापि तव नाम भविष्यति । तस्मात् स्थानात् व्रजिष्यामि शार्दूलः पावकादिव ॥ ३५ ॥
इति ब्रुवाण एव द्राक् स तत्रान्तरधीयत । राजास्ये हृदये गाढं तस्थौ मुदितविस्मितः ॥ ३६ ॥
तत्क्षणादेव चोत्पन्नप्रज्ञापौरुषपाटवः । मुक्तभारमिवात्मीयं मेने लघुतरं वपुः ॥ ३७ ॥
तदा स निजहस्ताभ्यामभ्यासरभसा भृशम् । फलानि गणयन् सद्यः प्राप सङ्ख्यां यथोदिताम् ॥ ३८ ॥
तमक्षहृदयं मन्त्रं ऋतुपर्णादयाचत । सोऽप्यश्वहृदयं तस्य पणीकृत्य प्रदत्तवान् ॥ ३९ ॥
मिथः साधितमन्त्रौ तौ सद्यः प्रत्ययविस्मितौ । जवेन प्रापतुः प्रातः कुण्डिनस्यातिसन्निधिम् ॥ ४० ॥

नृपतियुगलमेतत् स्यन्दनस्थं तदुच्चैरतिविरचितचित्रं वीक्ष्य तं विश्वचक्षुः ।
निजरथमधिरुह्य स्वेच्छयैव प्रपेदे भिदुरतमतमिश्राद् दुर्दिनं व्योममार्गम् ॥ ४१ ॥

उत्सवव्यतिकरप्रतिकूलं वीक्ष्य तत्परिसरं तु समन्तात् ।
व्याकुलो भृशमभूदृतुपर्णो वैरसेनिरजनिष्ट च हृष्टः ॥ ४२ ॥

नहि परिसरभूमौ पार्थिवानां निवेशा नगरमपि मृदङ्गध्वानधीरं न तावत् ।
न किमपि रमणीयं नैव किञ्चिद् विरूपं पुरमिदमविकारं वर्त्तते तु प्रकृत्या ॥ ४३ ॥
तदिह सकथमुच्चैरुत्सवो जातपूर्वः कथमथ भविता वा दूरकालान्तरेण ।

कितवजनवचोभिर्विप्रलब्धा वयं वा बत समजनि कोऽयं हास्यकारी प्रयासः ॥ ४४ ॥
किमिह ननु विधेयं दुःपरिच्छेद्यमेतद् जनमितरमिहार्थे लज्जते प्रष्टुकामः ।
किमपरमिह साक्षादागतैर्भूयते वा भवतु सपदि राजद्वारमेवाश्रयावः ॥ ४५ ॥
इति वदति नरेन्द्रे नैषधः कुब्जरूपः स्फुटविघटितकेतुः प्राक्प्रतोलीं प्रविश्य ।
सरभसमुपसर्पन् बोधयामास सद्यः तमतिरथमुपेतं कोशलानामधीशम् ॥ ४६ ॥

इति श्री माणिक्यदेवसूरिकृते नलायने सप्तमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

सप्तमे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ।

आकर्ण्यैकरथेनैव तमतर्कितमागतम् । किमेतदिति वैदर्भः सहसा विस्मितोऽभवत् ॥ १ ॥
उद्दाममहिमाम्भोधिः स्वभावसरलाशयः । न सम्यक् तमसम्भाव्यं स्त्रीप्रपञ्चं विवेद सः ॥ २ ॥
कथं रिपुभिरुत्क्षिप्तः किं वादिविजयोद्यतः ? । अनामन्त्रित एवायं न महानुपतिष्ठति ॥ ३ ॥
भवतु ज्ञास्यते तावदिति चित्तेऽवधार्य सः । दिदेश तत्प्रवेशाय दमनं सपुरोधसम् ॥ ४ ॥
यथावद् विहितातिथ्यं प्रविशन्तं विशांपतिम् । प्रत्युज्जगाम तं भीमः श्रीमान् मानप्रदः सताम् ॥ ५ ॥

प्रणमन्तं तमाश्लिष्य युक्तिसंपादितासनम् । कुशलप्रश्नपूर्वेण विधिना पर्युपाचरत् ॥ ६ ॥
क्षणाद् भीमविसृष्टोऽसौ निर्दिष्टं तन्नियोगिभिः । अध्युवास विशामीशः प्रशस्यामुपकारिकाम् ॥ ७ ॥
तं तत्र कृतविश्रामं सावहित्थमकद्वदम् । समागत्य महामात्यः सप्रणामं व्यजिज्ञपत् ॥ ८ ॥
दिष्ट्या सुचरितार्थाः स्म दिष्ट्या धन्यमिदं दिनम् । सूर्यवंशावतंसस्त्वं नरेन्द्रो यदुपस्थितः ॥ ९ ॥
त्वत्समागमनेनाद्य विदर्भाणामधीश्वरः । न केवलं प्रहृष्टोऽभूद् जातः सुकृतवानपि ॥ १० ॥
न कस्य कुरुते चित्रं चिह्नमात्रपरिच्छदः । रात्रियात्रानिमित्तोऽयं तव प्रातः समागमः ॥ ११ ॥
न चास्ति दैवदुर्योगदौर्मनस्य कथापि हि । तद् वदत्येव ते लक्ष्मीलताकाननमाननम् ॥ १२ ॥
तत् किञ्चिदपरं कार्यं येनासि स्वयमागतः । दूतसाध्येषु कृत्येषु न राज्ञां स्वयमुद्यमः ॥ १३ ॥
तत् समादिश निःशङ्कं सूर्यवंश्याय भूभुजे । अभीष्टातिथये तुभ्यं किमातिथ्यं विधीयताम् ॥ १४ ॥
ततः कुब्जमुखं पश्यन् स नृपः प्रत्युवाच तम् । अहो सर्वं प्रकृत्यापि परायत्तं महात्मनाम् ॥ १५ ॥
अमात्य ! कुरु सन्तोषं न किञ्चिद् न्यूनमस्ति मे । महाराजस्य चैवायं प्रसादो मम मूर्द्धनि ॥ १६ ॥
आधिव्याधिविमुक्तोऽहमुत्कण्ठातरलाशयः । प्रणन्तुमेव संप्राप्तः केवलं कुण्डिनेश्वरम् ॥ १७ ॥
इयं विजयतां दिष्ट्या द्वयोर्वा पृथिवीभुजोः । अविसंवादिनी प्रीतिर्धनदेश्वरयोरिव ॥ १८ ॥
नूनमादक्षिणाम्भोधेराहिमाद्रिमियं मही । एकशृङ्खलितेवास्तु गतायातैः परस्परम् ॥ १९ ॥

इत्युक्त्वा लब्धताम्बूलः प्रणम्य स विनिर्ययौ । प्रपेदे तेन विततां प्रीतिं भीमरथोऽपि हि ॥ २० ॥
तं तथागतमाकर्ण्य सकुब्जं नृपमागतम् । दमयन्ती दधौ चित्ते जनन्या सह विस्मयम् ॥ २१ ॥
जामातैव ध्रुवं चाम्ब ! निर्विलम्बमयं तव । दूतोक्तदिवसादूर्ध्वं रात्रिरेवान्तरे गता ॥ २२ ॥
न कश्चिद् वेत्ति तं मुक्त्वा खेचरस्वामिनं विना । तुरङ्गहृदयं मन्त्रं ऋतुपर्णः परोऽपि वा ॥ २३ ॥
वत्से ! वदसि तत् सत्यं प्राप्तो मे दुहितुः पतिः । तथापि कुब्जरूपस्य निर्णयोऽस्य विधीयताम् ॥ २४ ॥
तमद्य हस्तसंप्राप्तमृतुपर्णस्य सेवकम् । प्रविश्य विविधोपायैर्वितर्कयतु केशिनी ॥ २५ ॥
इति ताभ्यां समादिष्टा केशिनी मर्मवेदिनी । ययौ कारणदासी सा तत्र विद्याधराङ्गना ॥ २६ ॥
स्फुरत्पक्ष्मपुटद्वन्द्वं तच्चक्षुर्दक्षिणेतरम् । लोलत्वेऽपि नलप्राप्तौ चकार स्थिरनिश्चयम् ॥ २७ ॥
सहितामिन्द्रसेनेन कराङ्गुलिविलम्बिना । तां ददर्श समायान्तीं साभिप्रायतया नलः ॥ २८ ॥
नूनं सुदेवतः श्रुत्वा सूदं मां सूपपाकिनम् । छद्मस्वयम्वरोदन्तो दमयन्त्या प्रपञ्चितः ॥ २९ ॥
छलितो राजपुत्र्याहं ऋतुपर्णश्च पार्थिवः । ममाश्वहृदयज्ञत्वं प्रियया प्रकटीकृतम् ॥ ३० ॥
ऋतुपर्णो वृथोत्कण्ठो वृथारोपः स्थितोऽस्म्यहम् । तस्या हास्यावुभौ जातौ शाखाभ्रष्टौ कपी इव ॥ ३१ ॥
इयं च प्रहिता देव्या नूनमायाति केशिनी । इन्द्रसेनं च दृष्ट्वा मे जाते बाष्पाकुले दृशौ ॥ ३२ ॥
धिग् वज्रहृदयं घोरं दुर्भेद्यं मां नराधमम् । पुत्रदर्शनयोगेऽपि यस्य न स्निग्धता हृदि ॥ ३३ ॥

कुब्जरूपधारिणे नले विभ्रमः ॥

इति चिन्तयतस्तस्य समुपागत्य केशिनी । ऋतुपर्णप्रणामं द्राक् इन्द्रसेनमकारयत् ॥ ३४ ॥
कस्यायमिति ? तेनोक्ता केशिनी वाक्यमब्रवीत् । राजन् ! पितास्य भूपालः शत्रुकालानलो नलः ॥ ३५ ॥
ऋतुपर्णस्ततः प्रेम्णा बालमालिङ्ग्य निर्भरम् । उत्तार्य निजगात्रेभ्यो भूपणैस्तमभूषयत् ॥ ३६ ॥
अयं हि स्वामिनः सूनुरिति कुब्जोऽपि हि ब्रुवन् । आश्लिष्य वक्षसा बालं दृढं मूर्ध्नि चुचुम्ब च ॥ ३७ ॥
ततः शस्यानि शाकानि दुग्धानि च दधीनि च । ते तेषामेव मुख्याश्च वेसवाराः पृथग्विधाः ॥ ३८ ॥
रसवत्या व्यतिकरा ऋतुपर्णस्य भूभुजः । भीमपौरोगवैस्तत्र प्रगुणीचक्रिरे तदा ॥ ३९ ॥
कः कोऽत्र सूपकारोऽस्तीत्युक्तैस्तैः स्वयमेव सः । दर्शयन् सूदतां कुब्जः पाकाय प्रगुणोऽभवत् ॥ ४० ॥
केशिन्या सञ्ज्ञया शीघ्रं वारिते निखिले जने । जलाग्निसमिधस्तस्मै न तु कश्चिदढौकयत् ॥ ४१ ॥
त्वं हि देव्या सुदेवोक्त्या नलः कुब्ज इति श्रुतः । विदिता तव साप्यत्र सूर्यपाकप्रवीणता ॥ ४२ ॥
कथं न कुरुषे कुब्ज ! तथा रसवतीमिह ? । ननु त्वद्दर्शनोत्कण्ठा चिरादस्माकमप्यभूत् ॥ ४३ ॥
कोशलाधिपते ! प्राप्तप्रसङ्गादिह संप्रति । कथयिष्याम्यहं देव्यास्त्वामप्यत्र समागतम् ॥ ४४ ॥
इति स्वजनसंबन्धबुद्धिपूर्वं विदग्धया । केशिन्याभिहितः कुब्जः प्रारेभे दिव्यसूदताम् ॥ ४५ ॥
स वारुणवरानीतैर्वारिभिर्विहितद्रवः । घर्मांशुरश्मिसङ्क्रान्तकृशानुः पाकमादधे ॥ ४६ ॥
इदं त्वत्पितुरन्यस्य न कस्याप्यभवत् पुरा । इन्द्रसेन ! ततः किञ्चिद् भुङ्क्ष्वेत्यूचेऽथ केशिनी ॥ ४७ ॥

इत्युक्ते पत्रपात्र्यां तत् कुब्जेन परिवेषितम् । अन्नं तत् किञ्चिदादाय देव्याः पार्श्वं जगाम सा ॥ ४८ ॥
पुत्रीवात्सल्यमुख्यं तत् कुब्जवृत्तं निवेद्य सा । तदन्नं पुरतो देव्याः सविस्मयमदर्शयत् ॥ ४९ ॥
ततोऽनुभूतपूर्वं तत् भोज्यमास्वाद्य सावदत् । अनेन कर्मणा नूनं सर्वथा नल एव सः ॥ ५० ॥
द्वितीयो यदि मेरुः स्यात् तृतीयः पक्ष एव वा । हव्यवाहश्चतुर्थो वा वेदो वा यदि पञ्चमः ॥ ५१ ॥
षष्ठस्त्रिदशवृक्षो वा ऋतुर्वा यदि सप्तमः । स्वरः स्यादष्टमो यद् वा नवमो वा कुलाचलः ॥ ५२ ॥
रसो वा दशमोऽप्यत्रैकादशो वा दिगीश्वरः । द्वादशो यदि वा रुद्रः सूर्यो वापि त्रयोदशः ॥ ५३ ॥
चतुर्दशो यक्षराजः पूर्वाणि दशपञ्च च । निधिः षोडशसंख्यां का परमा धार्मिकाथवा ॥ ५४ ॥
कला सप्तदशा वा स्यात् सुवर्णकाधिकं च चेत् । अष्टादशविधं भक्षजा वा एकोनविंशति ॥ ५५ ॥
नलवर्जं परः पृथ्व्यां तद् भवेत् सूर्यपाकवित् । वैरसेनिरयं नूनं किमुक्तैर्बहुभिर्मम ॥५६॥ चतुर्भिः कलापकं ।
तमित्युक्तवतीं पुत्रीं माता सोत्साहमब्रवीत् । वत्से ! नलोऽयमित्युच्चैः कुब्जे चेत् तव निश्चयः ॥ ५७ ॥
तदयं त्वत्समीपेऽपि तावदानेष्यतेऽधुना । पश्चाद् यथा तथा वा त्वं तद् व्यक्तिं कर्तुमर्हसि ॥ ५८ ॥ युग्मम् ॥

इति पटुतरमुक्त्वा भोजनानन्तरं सा विपुलमतिरनुज्ञां भीमराज्ञो गृहीत्वा ।
नरपतिमुपनेतुं कुब्जरूपं नलं तं विनयनयसुशीलान् सौविदल्लान् दिदेश ॥ ५९ ॥
भर्तुर्नलस्य ननु कुब्जमिमं प्रपन्नं वात्सल्यतः किल दिदृक्षति राजपुत्री ।

तत्प्रेष्यतामिति च कोशलभर्तुरग्रे विज्ञप्य तं सपदि कञ्चुकिनोऽपि निन्युः ॥ ६० ॥

अपरमपरमस्वरूपधारी वपुरिव चारु निजं नियन्त्रितारिः ।
अविशदविशदारविन्दनेत्रः प्रमदयिता दयितागृहं स वीरः ॥ ६१ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने सप्तमे स्कन्धे तृतीय सर्गः ॥ ३ ॥

सप्तमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ।

रत्नसिंहासनासीनां चलच्चामरवीजिताम् । ददर्श सहसा देवीं दमयन्तीं प्रियां नलः ॥ १ ॥
तां समाकलयन् देवीं नलः प्रचलसंभ्रमः । न सेहे सहसा रोद्धुं प्रेम पारिप्लवङ्गमम् ॥ २ ॥
ददर्श कुब्जमपि तं महाभक्त्या दमस्वसा । स्वयमासनदानादि प्रतिपत्तिं वितन्वती ॥ ३ ॥
आस्तामलमलं देवि ! संभ्रमेण महीयसा । आस्यतामुपविष्टोऽस्मि कच्चिद् गात्रमनामयम् ? ॥ ४ ॥
दिष्ट्याद्य सुप्रभातं मे यद् दृष्टासि विदर्भजे ! । त्वं हि प्राणप्रिया देवि ! नलस्य स्वामिनो मम ॥ ५ ॥
तस्यापि यदि सा राज्ञः संप्राप्ता तादृशी दशा । कः परेषां वराकाणां तद् दैवं प्रति विक्रमः ॥ ६ ॥
त्वयि वैदर्भि ! जीवन्त्यां साक्षाद् राजा स जीवति । त्वदीयो महिमा नूनं मनुष्याणामगोचरः ॥ ७ ॥
श्रुतमेव मया वृत्तं त्वदीयं च सविस्तरम् । यथा त्वमसि निस्तीर्णा दुस्तरं कष्टसागरम् ॥ ८ ॥

जजल्प सा चिराद् वाचं प्राचीकृतविलोचना । मनोहरपदन्यासस्पष्टप्रणयपूर्वकम् ॥ ९ ॥
अद्यापि मम भाग्यानि मन्ये सन्ति कियन्त्यपि । यदेतावदपि प्रेम त्वदीयं मयि वर्त्तते ॥ १० ॥
इत्थं गुप्तशरीरोऽपि दूरस्थोऽपि नरेश्वरः । परिज्ञातो मयासि त्वं समाकृष्टश्च वर्त्तसे ॥ ११ ॥
न संप्रत्यपि मुक्तास्मि न चात्रापि हि तद् वनम् । कुरुष्व गमनोपायं कथं यास्यसि नैषध ! ॥ १२ ॥
अकुलीनां विरूपां वा विप्रियां वापि चेतसि । स्वामिन् ! दासीत्वमात्रेण मामङ्गीकर्त्तुमर्हसि ॥ १३ ॥
कुरुष्व नाथ ! कारुण्यं त्यज काठिन्यमीदृशम् । स्फुटीकुरु निजं रूपं मुञ्च कुब्जत्वमात्मनः ॥ १४ ॥
क ते मन्मथजिद्रूपं ! क च कुब्जत्वमीदृशम् ? । क चान्यगृहभृत्यत्वं ? क सम्राट् शतसेव्यता ? ॥ १५ ॥
त्वयि प्रकटरूपेऽद्य सनाथो भूभृतां वरः । स्वयमेवेन्द्रसेनोऽपि कर्त्ता दिग्विजयश्रमम् ॥ १६ ॥
इयं चरणयोर्देव ! प्रणतास्मि त्वदीययोः । प्रसीद पालय स्वामिन् ! विषीदन्तमिमं जनम् ॥ १७ ॥
इति निर्भत्सना पूर्वं प्रेमकारुण्यनिर्भरम् । तां समाकर्ण्य जल्पन्तीं कुब्जः पुनरभाषत ॥ १८ ॥
देवि ! कोऽयं महामोहः कोऽहमित्यवधारय । मयि कुब्जे निजे भृत्ये युक्तमुक्तं न हि त्वया ॥ १९ ॥
क सूर्यः क च खद्योतः ? क मेरुः क च सर्षपः ? । क शृगालः क शार्दूलः ? क पयोधिः क गोष्पदम् ? ॥ २० ॥
क कल्पद्रुः क किंपाकः ? क लोष्ठः क च काञ्चनम् ? । क गरुत्मान् क मशकः ? क दुकूलं क कम्बलः ? ॥ २१ ॥
क मे दृष्टिविषं रूपं क च मूर्त्तः स्मरो नलः ? । मम तस्य च राजर्षेर्वैदर्भि ! महदन्तरम् ॥ २२ ॥ त्रिभिर्विशेषकम्

राज्यभ्रंशेऽपि मोहेऽपि न स्यात् किं क्वचिदीदृशः । न भग्नपतितो वापि हारो विपधरायते ॥ २३ ॥
तद् मुञ्च दुरभिप्रायं प्रसीद भज सौम्यताम् । वैदर्भि ! तव भृत्योऽस्मि मा मयि भ्रान्ति मा कृथाः ॥ २४ ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा वैदर्भी दम्भगर्भितम् । प्रत्यभापत पीयूपकल्लोलकलया गिरा ॥ २५ ॥
यदि त्वं कुब्जमात्रोऽसि न नलः परमार्थतः । तत् कुतः सूर्यपाकस्ते क्रियतां किञ्चिदुत्तरम् ॥ २६ ॥
कृष्णः काणः कुणिः कुष्ठी कुब्जो वा भव नैपध ! । यादृशस्तादृशो वापि मया ज्ञातोऽसि सर्वथा ॥ २७ ॥
एप लब्धोऽसि किं भूम्ना न यासि पुरतो मम । ननु सिंह इवात्र त्वं पतितः खड्गपञ्जरे ॥ २८ ॥
प्रसीद कुरु कारुण्यं किं करोपि कदर्थनाम् ? । पुनः प्रकटमात्मानं तनुष्व निपधेश्वर ! ॥ २९ ॥

इति कलिकलिताभिः प्रेमकर्मीरिताभिर्विनयविचुलिताभिर्वाग्भिरिन्दीवराक्ष्याः
निपधनृपतिरन्तर्भिद्यमानोऽपि भेजे गिरिरिव दृढभावं सिन्धुवेलावयस्यः ॥ ३० ॥
अविरलकलिकोपक्रीडितव्रीडितस्य प्रवलितपुनरुत्थप्रीतिनीतिक्रमस्य ।
मनसि निपधभर्त्तुर्भाववैचित्र्यरूपं कविभिरपि न सेहे वर्णितुं तत्त्ववृत्त्या ॥ ३१ ॥
निर्व्याजमद्भुतमनर्गलमत्युदारं जानन्नपि प्रणयमात्मनि राजपुत्र्याः ।
पूर्वापराधपरमत्रपया न सेहे सद्यः स दर्शयितुमात्ममुखं सुमुख्याः ॥ ३२ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने सप्तमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

सप्तमे स्कन्धे पञ्चमः सर्गः ।

इति देव्याः वचः श्रुत्वा देवराजद्युतिर्नलः । प्रत्युवाच पुनर्वाचं वैचित्र्यचतुरान्तरः ॥ १ ॥
अयं ते विभ्रमो भैमि ! भूमिवाग्देवते ! वृथा । यदश्वहृदयादिभ्यो मयि कुब्जे नलभ्रमः ॥ २ ॥
नन्वहं तस्य राजर्षेर्महद्विश्वासभाजनम् । मयि न्यासीकृतास्तेन प्रीतेन सकलाः कलाः ॥ ३ ॥
दृष्टश्चास्मि त्वया पूर्वं ननु स्मरसि संप्रति । कियती प्राकृती लोके प्रभूणां भवति स्मृतिः ॥ ४ ॥
त्वामत्र सुस्थितां ज्ञात्वा स्वामिभक्तिवशंवदः । अहं देवि ! समायातः तव सेवाविधित्सया ॥ ५ ॥
ऋतुपर्णमनुज्ञाप्य स्वस्वामिन्या मनस्विनि ! । अहं तव करिष्यामि सेवां सर्वाङ्गसुन्दरि ! ॥ ६ ॥
इत्थं वदति राजर्षौ देवी दुर्वारविभ्रमा । विलोक्य केशिनीमुख्याः सखीः साश्रुरभाषत ॥ ७ ॥
यदि च स्वकुटुम्बेन तव नास्ति प्रयोजनम् । कण्ठशोषफलस्तर्हि को विवादस्त्वया सह ? ॥ ८ ॥
एष सम्यग् गृहीतोऽपि हस्ताग्रात् किं वियुज्यसे ? । कुतो वा मन्दभाग्यानां गृहे चिन्तामणिः स्थिरः ॥ ९ ॥
त्वयि वज्रमये राजन्नसत्यं मयि तन्वति । उपायाः सकला जाता मदीयाः सर्वथा वृथा ॥ १० ॥
इयन्तमवधिं यावज्जीवितास्मि त्वदाशया । अधुना जीवितव्येन मम नास्ति प्रयोजनम् ॥ ११ ॥
यदि न त्वं नलो राजा कुब्जोऽसि परमार्थतः । न तद् विद्वन् मदीयेन हत्यापापेन लिप्यसे ॥ १२ ॥

एषा चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं करोम्यहम् । अपि जीवितसत्तायां पर्याप्तोऽयं भवो मम ॥ १३ ॥
इत्युक्त्वा नियमं कर्तुं प्रगुणत्वं बभार सा । चक्रन्द सहसा शोकव्याकुलस्तत्सखीजनः ॥ १४ ॥
तत् पश्यन् विधुराद्वैतं बालस्तत्कालमुन्मुखः । इन्द्रसेनः सह स्वस्रा रुरोद करुणस्वरम् ॥ १५ ॥
तत्यजुः शिरसः पुष्पं ताम्बूलं मुखपङ्कजात् । विभूषणानि गात्रेभ्यस्तदा तत्परिचारिकाः ॥ १६ ॥
इति तद् व्याकुलीभूतं दृष्ट्वा राजकुलं द्रुतम् । ऊचे ससाध्वसावेशा केशिनी पेशलोक्तिभिः ॥ १७ ॥
हा हा धिक् ! देवि ! दुर्दैवं किं ब्रूमः किमु कुर्महे । ईदृग् निर्याणभागस्ते किं तवापि तनूदरि ! ॥ १८ ॥
धिक् शीलं धिक् कुलोत्पत्तिं धिग् रूपं धिग् यशो महत् । यदित्थमभिसंप्राप्ता भीमपुत्री विपद्यते ॥ १९ ॥
अद्य लक्ष्म्या जगच्छून्यमद्य भूयः स्मरो मृतः । अद्याशा मन्दभाग्यानां मादृशीनां क्षयं गता ॥ २० ॥
कष्टं भोः ! कष्टमुद्दामं त्रिलोकीविदितं च यत् । दमयन्तीमयं तेजस्तदिदं हा प्रलीयते ॥ २१ ॥
सदाफला सदाच्छाया न कृता यदि वेधसा । किं संसारालवालेऽसौ प्ररूढामृतकन्दली ॥ २२ ॥
जीवितेशः स्फुरं देव्या दमयन्त्या नलो नृपः । प्रथमं प्रियरूपेण यमरूपेण संप्रति ॥ २३ ॥
महाभाग ! भवान् प्राप्तः सह कोशलभूभुजा । सूर्यपाकादिकास्तास्ताः कलाश्च सकलास्त्वयि ॥ २४ ॥
त्वं च नैषध इत्युक्तिं ब्रुवाणैरपि लज्यते । तथापि विकलीभूतैः किं किं नहि वितर्क्यते ॥ २५ ॥
यश्च कश्चिदभिव्यक्तस्तत्त्वमेवाधिगच्छसि । तथापि वाक्यमाकर्ण्य मदीयं सदयो भव ॥ २६ ॥

नल इत्येव यः सम्यक् त्वां प्रसादयितुं मतिः । प्रसीद गर्भदासी ते तद् विलङ्घ्या न केशिनी ॥ २७ ॥
पर्यन्तावसरः सोऽयं न विलम्बः क्षमोऽधुना । इयमद्य भवन्मूला विपत्तिर्भीमजन्मनः ॥ २८ ॥
पश्चादपि प्रियाशोकं हृदयेन करिष्यसि । तद् भज प्रकटीभावं राजासि स नलो यदि ॥ २९ ॥
एवमुक्तः स केशिन्या दयितामृत्युशङ्कितः । निर्व्यलीकमिवात्मानं कर्तुं नलतयावदत् ॥ ३० ॥
भर्त्तारमपरं भैमी भूयोऽपि हि भजिष्यति । इति देशान्तरे वार्त्ताप्रकाशोऽभूद् गृहे गृहे ॥ ३१ ॥
किमन्यदिदमाकर्ण्य मनसा विस्मयाकुलः । इह स्वयमयं दैवादयोध्यापतिरागतः ॥ ३२ ॥
इदं मत्कारणेनैव कृतं वा स्वेच्छयानया । इति न ज्ञायते सम्यक् विश्वासः स्त्रीषु कीदृशः ॥ ३३ ॥
एकाकिनी सुरूपा च युवतिर्विगतत्रपा । केन नाक्रम्यते पुंसा कं वा न भजते स्वयम् ॥ ३४ ॥
भजतां ऋतुपर्णं वा कुरुतां वा स्वयम्वरम् । ममानुमतमेतस्याः कामवृत्तिरतः परम् ॥ ३५ ॥
इति भीमसुवा देव्या श्रूयमाणा सबाष्पया । गिरं वदति भूपाले व्योम्नि वागभवद् द्रुतम् ॥ ३६ ॥
राजन् राजन् ! नलमलमिदं युज्यते नैव वक्तुं पुण्यश्लोकस्त्वमसि भुवने सत्त्वदुग्धाम्बुराशिः ।
वैदर्भीयं युवतिषु सतीचक्रचूडामणिश्च त्रैलोक्येऽस्मिन् क इव युवयोर्वेत्ति माहात्म्यपारम् ॥ ३७ ॥
राज्यभ्रंशं विरहविपदं दौर्मनस्यं समन्तादेतत्पापः सकलमकरोत् क्रूरकर्मा कलिर्वाम् ।
युष्मत्पुण्यैः पुनरपि जितः स प्रनष्टो दुरात्मा श्रेयः कालः पुनरुपनवः साम्प्रतं क्षेममस्तु ॥ ३८ ॥

एते व्योम्नि स्थगितवपुषो लोकपाला वदन्ति प्रीतश्च त्वां क्षितिप ! भगवानादिशत्येष शक्रः ।
लोकातीतेऽप्यशिवसमये शीललीलाविशेषैर्दीर्घोत्तीर्णं कनकमिव हि स्वीकुरु स्वं कलत्रम् ॥ ३९ ॥
सुरपतिवचनेन निःकलङ्का मम दयितेति तुतोष भूमिपालः। कलिकृतमिति च प्रियव्यलीकं नृपतिसुतापरिहारजं विषेहे॥४०॥
ततः क्लेशप्राप्तप्रियविरहकालासहतया सखीभिर्वैदर्भ्याश्चरणपतिताभिस्तरलितः ।
स्वयं विल्वद्वन्द्वं तदथ विघटय्य क्षितिपतिर्दधौ वेषं कर्कोटकभुजगदत्तं दृढभुजः ॥ ४१ ॥
राजा राजा स खलु विजयी नैषधो नैषधोऽयं दिष्ट्या दिष्ट्या बत जितमहो मङ्गलं मङ्गलं नः ।
इत्यानन्दव्यतिकरजुषां लोककोलाहलेन व्याप्तं सद्यः सकलमभवद् व्याकुलं राजवेश्म ॥ ४२ ॥
तदनु जय जयेति प्रस्तुतोच्चारपूर्वं सुरभिकुसुमवर्षानन्तरं दत्तहर्षाः ।
जलमुच इव लक्षा दध्वनुर्दुन्दुभीनां दिवि भुवि च समन्ताद् निर्जराणां नृणां च ॥ ४३ ॥
आनन्दाश्रुप्रकररचितस्फारमुक्ताफलौघक्लृप्तातिथ्यः सह सहचरी कोटिभिर्भीमपुत्र्याः
भेजे राजा कनकरचितं रत्नवद् भद्रपीठं देवः साक्षादिव सुरगिरेः शृङ्गमम्भोजिनीशः ॥ ४४ ॥
भर्त्तुर्वेषं नयनविषयं केशिनी वीक्ष्य रेमे स्वं भर्त्तारं करतलगतं प्राप्य भैमी मुमोद ।
क्रोडीचक्रे पितरमचिरादिन्द्रसेनः सजामिर्नत्वा तस्थौ परिवृतिपरः पार्श्वतो भृत्यवर्गः ॥ ४५ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने सप्तमे स्कन्धे पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

सप्तमे स्कन्धे षष्ठः सर्गः ।

ततश्चरणचारेण तत्र त्वरितमागतः । प्रणिपत्य प्रतीहारपदं भेजे विदर्भराट् ॥ १ ॥
दमो दमनदान्तौ च बद्धरोमाञ्चकञ्चुकाः । त्रयोऽपि हि कुमारास्तं प्रणम्य परिरेभिरे ॥ २ ॥
समागत्य लुठन् भूमौ भीमेनोत्थापितः स्वयम् । ऋतुपर्णनरेन्द्रस्तं प्रणणाम कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥
ततो द्रविडचोडादिदेशानां पृथिवीभुजः । मौलिभिर्नमितोत्तंसैर्दूरात्तमुपतस्थिरे ॥ ४ ॥
सामन्तशतसङ्कीर्णं पौरजानपदाकुलम् । आकीर्णमभवत् सर्वं तदङ्गणमुपायनैः ॥ ५ ॥
दधानश्चारुशृङ्गारं गारुत्मतमतन्द्रितः । बभूव भुवनस्यापि नैषधो दग्विषापहः ॥ ६ ॥
दधार दमनश्छत्रं दमदान्तौ च चामरे । ऋतुपर्णो नृपस्तस्य बभूव स्थगिकाधरः ॥ ७ ॥
अशोभत सभामध्ये स नृपैः परिवारितः । काञ्चनश्रियमातन्वन् मेरुः कल्पद्रुमैरिव ॥ ८ ॥
दातरि त्रातरि स्वीये पितरि भ्रातरीव वा । तस्मिन् चक्रमिरे पौराः कर्तुं प्राणैरपि प्रियम् ॥ ९ ॥
तस्मै वीराय सर्वाङ्गसमर्पणविधित्सया । महीव दमयन्ती च सोच्छ्वासमवहद् वपुः ॥ १० ॥
अमिलन् तद्गुणाकृष्टास्तस्य सेवाविधित्सया । दिने दिने दिगन्तेभ्यः स्वागतज्ञा महीभुजः ॥ ११ ॥
अप्यल्पपरिवारेण तस्य सेवां वितन्वता । परेभ्योऽधिकसन्मानं लेभे कोशलभूभुजा ॥ १२ ॥

सर्वसाधारणत्वेन तस्य विस्मयकारिणः । उवाह महदाश्चर्यं ऋतुपर्णस्तथापि हि ॥ १३ ॥
पार्थिवैः प्रेरितः सर्वैर्निजभक्त्या च शुद्धया । व्यजिज्ञपत् कदाचित् तं भार्गसूरिरधीश्वरम् ॥ १४ ॥
देव ! दिष्टया जगद्भाग्यैर्दृक्सुधादानदायिभिः । हत्वा कलितमःस्तोमं त्वमिन्दुरुदितः पुनः ॥ १५ ॥
समानेष्वपि सर्वेषां त्वत्प्रसादेषु पार्थिव ! । सर्वशेषमिवात्मानं मन्ये सुकृतिनं पुनः ॥ १६ ॥
रसातलं बलिर्नीतो वामनत्वेऽनुरागिणा । त्वयाहं कुब्जरूपेण विश्वस्योपरि दर्शितः ॥ १७ ॥
दत्से यथा तथा वा त्वं भृत्येभ्यो देव ! गौरवम् । सर्वत्र ललिता वृत्तिरचिन्त्यचरितस्य ते ॥ १८ ॥
प्रायः प्राकाम्यशक्त्या त्वमित्थं क्रीडसि निर्भरम् । दर्शयन् सर्वभावेषु सर्वत्र त्वमिवात्मनः ॥ १९ ॥
नास्त्येव तव विद्वेषो विरुद्धेष्वपि केषुचित् । स्वतन्त्रैकपात्रेषु स्ववयस्येषु किं पुनः ॥ २० ॥
नूनमज्ञानभावेन न दोषः कोऽपि कस्यचित् । स्वामिन्ननुनयत्येष तथापि त्वामयं जनः ॥ २१ ॥
प्रसीद कुरु वेगेन देव ! दिग्विजयश्रमम् । नृपा विज्ञपयन्ति त्वामहं च त्वत्पुरःसरः ॥ २२ ॥
वहन्तु त्वद्बलाश्वीयखुरक्षुभितपांशुभिः । अकालफाल्गुनक्रीडाविभ्रमं दिक्पुरन्ध्रयः ॥ २३ ॥
सन्तु त्वद्दर्शनानन्दबाष्पनिष्पन्दवृष्टिभिः । आर्यावर्त्तस्य लोकानां प्रदेशा देवमातृकाः ॥ २४ ॥
इति विज्ञापितस्तेन स्तनयित्नुजिता गिरा । गिरिवद् विदधे धीरं प्रतिशब्दं धराधिपः ॥ २५ ॥
अयोध्याधिपते ! सर्वमिदं कर्त्तव्यमेव मे । श्रुतशीलः समागच्छन् केवलं प्रतिपाल्यते ॥ २६ ॥

तस्यागतवतः शीघ्रं सचिवस्य महात्मनः । संपत्स्यते समग्रोऽयं सुहृदो मे मनोरथः ॥ २७ ॥
इत्युक्त्वा स विनीतात्मा विनीताधिपतिं प्रति । प्रविवेश विशामीशश्वतुःशालं दमस्वसुः ॥ २८ ॥
भूरिभूतभवद्भाविवार्त्ताव्यतिकरो तदा । भैमी नलाय वृत्तान्तं केशिन्यास्तमचीकथत् ॥ २९ ॥
तेन श्रुतेन राजर्षिर्विस्मितः स्मितपूर्वकम् । ऊचे परोपकारैकव्यापारपरया धिया ॥ ३० ॥
अहो! मे साध्वभूद् द्यूतं राज्यभ्रंशोऽपि साध्वभूत् । वने ससंभ्रमं भ्राम्यन् साधु दष्टोऽस्मि भोगिना ॥ ३१ ॥
नो चेत् किमन्यथा सर्पविषज्वालाजलाञ्जलिः । अभविष्यदयं दिव्यो वेषः करगतो मम ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥
तदयं दीयते तस्यै शृङ्गारो गारुडो मया । युज्यतां स महाबाहुर्भूयः स्वबलसंपदा ॥ ३३ ॥
इति जल्पन् प्रियां प्राप्य केशिन्याः सन्निधौ नृपः । तं यथावस्थितं वेषं ददौ विलसमुद्गकम् ॥ ३४ ॥
केशिनी साञ्जलिर्नम्रा शिरसा प्रतिगृह्यताम् । जजल्पाश्रुकणक्लिन्नकण्ठाध्वस्फुरदक्षरम् ॥ ३५ ॥
स्वामी भर्त्ता पिता माता भ्राता वा कोऽपि कस्यचित् । सर्वस्थाने युवामेव केवलं मम भूतले ॥ ३६ ॥
दयितस्य व्यथां हर्त्तुं वैताढ्यं प्रति संप्रति । सत्वरौ चरणौ गन्तुं मनः पुनरिह स्थितम् ॥ ३७ ॥
आश्रितान् पूरयेच्छक्त्या वियुक्तान् योजयेद् मिथः । बद्धान् विमोचयेद् जन्तून् एष धर्मः सनातनः ॥ ३८ ॥
तत् किमत्र बहूक्तेन न मे जिह्वाशतं मुखे । मन एव हि जानाति मदीयं युवयोः कृतम् ॥ ३९ ॥
तदियं याति वैताढ्यं प्रयोक्तुं युवयोर्यशः । विद्याधरपरित्राणात् स्वस्ति वामभयप्रदौ ॥ ४० ॥

इह मे मुख्यदासीत्वं न तावत् कश्चिदर्हति । युष्मद्दासेन संसक्ता यावदार्यांम्यहं पुनः ॥ ४१ ॥
केशिन्यथ स्वयं दत्त्वा दम्पत्योर्विजयाशिषम् । उत्पपात वलद्ग्रीवं पश्यन्ती केशिनी भुवम् ॥ ४२ ॥
क्षणेन प्राप्य वैताढ्यं वेगेन जितवायुना । ददर्श स्वजनान् सर्वान् पितृश्वसुरवर्गयोः ॥ ४३ ॥
सर्वेषां पश्यतां तेषां हर्षाश्रुकणवर्षिणाम् । दत्त्वा गारुत्मतं वेषं निर्विषं विदधे पतिम् ॥ ४४ ॥
विषोपरागनिर्मुक्ते तस्मिन् शीतद्युताविव । उत्सवः कोऽप्यभूदुच्चैरन्तर्नगरमद्भुतः ॥ ४५ ॥
पृच्छ्यमाना च सा पत्या भृङ्गारप्राप्तिविस्तरम् । सर्वेषां शृण्वतां सर्वं यथातथमचीकथत् ॥ ४६ ॥
विद्याधरसुतः श्रीमान् सुकृतज्ञो महाबलः । वीरश्चचाल तत्कालं नलसेवासमुत्सुकः ॥ ४७ ॥
पिता च श्वसुरश्चैव ज्ञातयः स्वस्य चापरे । वीरसेनसुतं द्रष्टुं सौहृदाय प्रतस्थिरे ॥ ४८ ॥

विकसितकनकारविन्दवृन्दद्युतिजितचण्डमरीचिभिर्विमानैः ।
द्रुततरमपि कुण्डिनं प्रपेदे तदथ नभश्चरराजचक्रवालम् ॥ ४९ ॥
विद्याधरेश्वरसमूहसमागमं द्राक् तं केशिनी स्वयमुपेत्य शशंस पूर्वम् ।
उत्कण्ठितः सकलराजकमध्यवर्ती तस्थौ नलोऽपि हि सभाजयितुं सभायाम् ॥ ५० ॥
तत्राययौ सपदि सोऽपि सपत्नहन्ता मन्त्रीश्वरः श्रुतनिधिः श्रुतशीलनामा ।
शक्तित्रयेण कलितो नृपतिर्विरेजे वीरः स तक्षक इव स्वफणात्रयेण ॥ ५१ ॥

प्रातः कुबेरनवमङ्गलयुक् दिनं ते यात्राक्षमं मिथुनराशितिथिप्रपन्नम् ।
इत्थं महागणकदत्तमुहुर्त्तकालः सज्जीबभूव भुवनैकजयाय वीरः ॥ ५२ ॥
एतत् किमप्यनवमं नवमङ्गलाङ्कं यद् निर्ममेऽनुभवसारविधिर्विधिज्ञः ।
तस्यार्यकर्णनलिनस्य नलायनस्य स्कन्धः समाप्त इह सप्तमसङ्ख्ययायम् ॥ ५३ ॥
इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने सप्तमे स्कन्धे षष्ठः स्कन्धः ॥ ६ ॥

समाप्तोऽयं सप्तमः स्कन्धः ।

अष्टमः स्कन्धः ।

अष्टमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ।

श्रूयते स्म ततः सर्वदिक्निकुञ्जोदरम्भरिः । प्रतिध्वनितविन्ध्याद्रिप्रस्थः प्रस्थानडिण्डिमः ॥ १ ॥
तं यात्राभिमुखं वीरं विजयश्रीवधूवरम् । कृतनीराजनं लाजावकीर्णं तुष्टुवुः स्त्रियः ॥ २ ॥
ततस्तत्कालमुत्तालतुरङ्गलहरीमये । तस्य सैन्यमहाम्भोधौ निममज्ज महीतलम् ॥ ३ ॥
चतुरङ्गचलच्चण्डचमूचरणरेणुना । प्रतापेनेव शूरोऽपि रेणुना पिदधे रविः ॥ ४ ॥

नासीरसीम्नि काकुत्स्थः पृष्ठतो भीमनन्दनः । व्योम्नि विद्याधराधीशाः प्रतापः सर्वतोऽप्यभूत् ॥ ५ ॥
दिव्यास्त्रैकमहायोद्धा पुरापि निषधेश्वरः । किं पुनः सहितः शूरैर्विद्याधरनरेश्वरैः ॥ ६ ॥
यथा कवचितः सिंहः सपक्षः पन्नगो यथा । यथा वायुसखो वह्निर्यथा ज्येष्ठायुतो रविः ॥ ७ ॥
तथा विद्याधराधीशैरधिष्ठितमहाबलम् । असह्यं मेनिरे वीरं वीरसेनसुतं नृपः ॥ ८ ॥ युग्मम् ॥
प्रभुः सप्ततिलक्षाणां दक्षिणापथनायकः । यस्य भीमः स्वयं वेत्री स किं जयति दक्षिणाम् ? ॥ ९ ॥
अतः सिंहलभूपालप्रमुखैः सहितो नृपैः । प्रतस्थे पश्चिमां जेतुं स मायामिव संयमी ॥ १० ॥
सेनानीभिरपि प्रायस्तस्य साध्या महीभुजः । चचाल केवलं देशान् विलोकयितुमेव सः ॥ ११ ॥
न भग्ना नरसम्बन्धा न च्छिन्ना वनराजयः । न पातितानि चैत्यानि न लूनाः सस्यसंपदः ॥ १२ ॥
गोकुलानि न नीतानि ज्वालितानि पुराणि न । मूषितः कोऽपि न क्वापि धृतः कोऽपि न कुत्रचित् ॥ १३ ॥
तथापि दुर्गदेशस्था बलिनो मानिनोऽपि हि । निःशेषविश्वविख्याताः क्षितिपालाः क्षतारयः ॥ १४ ॥
सुवर्णैर्मणिभिः क्षौमैः कन्याभिस्तुरगैर्गजैः । तैस्तैरनुपमै रम्यैरनुरूपैरुपायनैः ॥ १५ ॥
सानुरोधाः सशङ्काश्च सान्तःपुरपरिच्छदाः । शान्ताः साञ्जलयः सम्यक् सविशेषं सिषेविरे ॥ १६ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥
कुर्वद्भिश्च क्रमोपास्तिं तस्य सुनृतवादिनः । सत्संसर्गवशादात्मा कृतार्थस्तैरमन्यत ॥ १७ ॥
जित्वा स पश्चिमां प्राप नृपतिर्दिशमुत्तराम् । अतीत्य शैशवावस्थां नरस्तरुणतामिव ॥ १८ ॥

आकर्ण्य तच्चमूभूरिभेरीभाङ्कारनिःस्वनम् । द्रुतमुत्कर्णतां प्रापुः कर्णप्रावरणा अपि ॥ १९ ॥
स्कन्धे कुमारमाधाय तत्सेवार्थं समाययौ । न रोमकम्बलश्चक्रे कम्बलस्य परिग्रहम् ॥ २० ॥
निन्येऽश्वमुखमुख्यानां किन्नराणां न किञ्चन । तेभ्यः स एव तद्गीतः प्रीतः प्रत्युत दत्तवान् ॥ २१ ॥
ततः सोऽनुययौ गङ्गां पूर्वसागरगामिनीम् । अभिषेणयितुं पूर्वां पुरस्ताद् विहितामिव ॥ २२ ॥
अत्र नीतिविदः सर्वे नृपाश्वम्पाधिपादयः । नलं गुरुमिवायातं विनयेनोपतस्थिरे ॥ २३ ॥
इति दिग्विजयं कृत्वा पुरन्दरपराक्रमः । आर्यावर्त्तजनं प्रापदार्यावर्तक्रमेण सः ॥ २४ ॥

जय नृपवर ! वीरसेनसूनो ! जय जनरञ्जन ! मन्मथावतार ! ।
जय जय कलिकालकाल ! नित्यं जय जय दुर्जय ! देव देवदूत ! ॥ २५ ॥

अक्षनिग्रहवशेन लीलया विश्वविश्वविजयं वितन्वतः ।
द्यूतकार ! तव कौतुकवादा कापि वृत्तिरपरैर्न गम्यते ॥ २६ ॥

क्रीडाकुब्जः क्रौञ्चकर्णान्तकारी पुण्यश्लोको नैषधो देवदूतः ।
भैमीभर्त्ता वैरसेनिः कलिघ्नः स्तम्भोन्माथी केशिनीदुःखहर्त्ता ॥ २७ ॥

श्रेयस्कारी वाजिचित्तैकवेत्ता काकुत्स्थश्रीवर्द्धनो द्यूतकारी ।
सम्राट्मुख्यः सूर्यपाकप्रवीणः कस्याः कीर्त्तेर्नासि पात्रं नल ! त्वं ॥ २८ ॥

जय जय जय शत्रून् मङ्गलं मङ्गलं ते पुनरपि निजदेशे सुप्रवेशस्तवास्तु ।
इति कलकलवृन्दैर्बन्दिनां सूचितोऽभूत् पृथुकटकनिवेशस्तस्य गङ्गातटेषु ॥ २९ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने अष्टमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

अष्टमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ।

तमागतमुपश्रुत्य कृतदिग्विजयं नृपम् । न पुष्करनृपस्यासीत् मनःक्षोभो मनागपि ॥ १ ॥
समर्थोऽपि नलस्तस्मिन् न च दण्डमधारयत् । क नु संवधनद्धानां ग्रहत्तुं प्रगुणाः कराः ॥ २ ॥
प्रजिघाय ततो दूतं नलस्तस्मै वचोहरम् । परचित्तमहाकूपे स हि प्रथमसङ्क्रमः ॥ ३ ॥
स तत्त्वकलया वाचा सदाचारविदाम्वरः । अभापत सभासीनमदीनं पुष्करं प्रति ॥ ४ ॥
दिष्ट्या त्वं वर्द्धसे राजन् ! जयेन विजयेन च । दशदिग्विजयं कृत्वा न च भ्राता समागतः ॥ ५ ॥
अद्य भूमिभृतः सर्वान् नले कुर्वति किङ्करान् । वीरसेनकुलं कान्त्या जित्वा मेरुमपि स्थितम् ॥ ६ ॥
सर्वे शिरसि सानन्दं वहन्ति नलशासनम् । अग्रजत्वेन ते पूज्यः स तु राजा विशेषतः ॥ ७ ॥
तस्मिन्निह समायाते जिगीषौ ज्येष्ठबान्धवे । स्वागताचारवन्ध्यस्त्वं किं मूढ इव ८ ॥

अकार्पण्येन सर्वाङ्गसमर्पणपरो भव ॥ ९ ॥
विहाय कारणं सर्वं तस्मिन् विमलया धिया । तवैव तस्य साम्राज्यं युवयोः का विभिन्नता ॥ १० ॥
तत्प्रसादेन ते किञ्चिद् न हि न्यूनं भविष्यति । किमन्यत् पूजनीयेन शत्रुकालानलो नलः ॥ ११ ॥
पुष्करोऽप्यवदद् विद्वन्निदं साधु त्वयेरितम् । धन्यता महती तस्मिन् मम भक्तिं वितन्वतः ॥ १२ ॥
यत् सत्यं स मम ज्येष्ठः कुलस्य च विभूषणम् । यस्य सैन्यरजःपुञ्जे निमज्जन्ति महीभुजः ॥ १३ ॥
कस्तेन सह वीरेण विरोधं कर्त्तुमिच्छति ? । नलभृत्य इति त्वं मे विश्वासस्यापि भाजनम् ॥ १४ ॥
किन्तु वक्तव्यमस्त्येकं तदाकर्णय मन्मुखात् । प्राप्तं द्यूतप्रसादेन दैवस्यैव प्रभावतः ॥ १५ ॥
न राज्यं पितृदत्तं मे न च दीर्घार्जितं मया । क इव द्यूतकाराणां रणेन सह वैभवः ॥ १६ ॥
तत् कथं स स्वयं राजा राज्यं मे हर्त्तुमर्हति । यथा दत्तं तथा ग्राह्यं नीतिरेषा महात्मनाम् ॥ १७ ॥
द्यूतेन स जितं राज्यं पुनर्गृह्णातु मत्करात् । यदि वाञ्छति जेतुं मां किं न लब्धं तदा मया ॥ १८ ॥
शक्त्या भक्तिपरं राजा भ्रातरं न्यायवादिनम् । स्वयमेव ततो राजा यथौचित्यं करोतु सः ॥ १९ ॥
मम वाक्यानुसारेण गत्वा त्वं ब्रूहि सत्वरम् । विससर्ज गुणस्यूतं नलदूतं महामतिः ॥ २० ॥
इत्युक्त्वा बहुसन्मानदानशृङ्गारपूर्वकम् । चकार चतुरो मन्त्रं सह तैस्तैर्विशेषिभिः ॥ २१ ॥
तन्मुखेन नृपः श्रुत्वा पुष्करस्य मनीषितम् । पुष्करं हन्तुमिच्छन्तो युद्धमेवानुमेनिरे ॥ २२ ॥
तत्र भीमकुमारास्ते विद्याधरनृपाश्च ते ।

श्रुतशीलः पुनस्तस्मै देशार्द्धस्य प्रदानतः । गृहीतुं कूलराज्यं तत् निर्दोपमतिरन्वशात् ॥ २३ ॥
ऋतुपर्णस्ततस्तस्मिन् बान्धवे जितकासिनि । द्वयोर्मन्त्रं निराचक्रे निर्व्याजं व्याजहार च ॥ २४ ॥
देव ! आमरिकं युद्धं विभागः कितवे च कः ? । तदुरोदरमेवैकं प्रतीकारोऽत्र युज्यते ॥ २५ ॥
अहं ते कथयिष्यामि तत् किञ्चिद् द्यूतमुत्तमम् । पुष्करं येन जित्वा त्वं राज्यं प्रत्याहरिष्यसि ॥ २६ ॥
पूर्वं सर्वाङ्गशालिन्या मालिन्या सह कान्तया । प्राप्तोऽभूवमहं राजन् ! प्रणन्तुं परमेष्ठिनम् ॥ २७ ॥
तदीयभुवनद्वारि रक्तचन्दनचर्चितः । अदृश्यत ज्वलन्नेत्रः क्षेत्रपालो भयङ्करः ॥ २८ ॥
तं रक्तकणवीरसक्शृङ्गारस्फारवक्षसम् । कटीतटनटद्वीरवीरघण्टाविराजितम् ॥ २९ ॥
रभसोच्चालवेतालनृत्यन्मृत्युकुशीलवम् । खङ्गखेटकखाट्कारक्षुभितक्षुद्रखेचरम् ॥ ३० ॥
वीक्ष्य विक्षिप्तचित्ता सा समासादितसंभ्रमा । सुभ्रूरुवाच सावज्ञं विनिद्रकमलानना ॥ ३१ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥
अहो दिगम्बरः खेटशिरोहस्तः श्ववाहनः । क्षेत्रपालः त्रपालस्य घृणासौभाग्यवर्जितः ॥ ३२ ॥
असावपि हि देवेषु प्राप्नोति गणनापदम् । महावृक्षोऽपि वा याति जात्या किं न द्रुमक्रमम् ॥ ३३ ॥
इति तस्याः प्रजल्पन्त्याः सद्यस्तन्मूर्त्तिमध्यतः । निर्जगाम स्फुटा वाणी सिंहनादसहोदरा ॥ ३४ ॥
आः पापे ! यन्महामोहादुपहासं करोसि मे । तदागामिचतुर्दश्यां करिष्यामि वधं तव ॥ ३५ ॥
दुःश्रवं तद् वचः श्रुत्वा मालिनी सहिता मया । प्रसादयितुमारेभे भैरवं भक्तितत्परा ॥ ३६ ॥

रक्ष रक्ष महावीर ! गतास्मि शरणं तव । तवास्मि किङ्करी स्वामिन् ! देहि मे देव ! जीवितम् ॥ ३७ ॥
इति स्तुतिजुषस्तस्यास्त्रासक्षुभितचेतसः । बभूव वचनं भूयो भैरवप्रतिमोद्भवम् ॥ ३८ ॥
न हन्मि शतबद्धानां चणकानां क्रमेण चेत् । एकद्वित्रिचतुर्वृद्ध्या दत्से मुष्ट्ययुतं मम ॥ ३९ ॥
न च तान् गणयेत् कश्चित् देयाश्च स्वयमेव मे । चतुर्यामावधिस्तेषां कालो दानस्य कर्मणि ॥ ४० ॥
सङ्ख्याकालक्रमातीतं यदि किञ्चिद् भविष्यति । तद् न शङ्कां करिष्यामि मारयिष्यामि निश्चितम् ॥ ४१ ॥
स्वीचक्रे सापि तद् वाक्यं भीता जीवितकाङ्क्षिणी । दुष्करेष्वपि कार्येषु कालक्षेपो महान् गुणः ॥ ४२ ॥
ततः प्रणम्य देवेशं विशेषात् परमेष्ठिनम् । प्राप्तः सौधमहं राजन् ! जातस्तद्दुःखदुःखितः ॥ ४३ ॥
कथं किल भवेदेतद् मुष्टिदानं सुदुष्करम् । अहो निरनुरोधित्वं भैरवस्य धिगीदृशम् ॥ ४४ ॥
हा कष्टं मयि नाथेऽपि प्रिया मम विपत्स्यते । इति मूढाय मे वेत्री शशंस मुनिमागतम् ॥ ४५ ॥
स नाम्ना शङ्करः श्रीमानाचार्यः कार्यविद्वरः । कृतातिथ्यो ममापृच्छत् विच्छायत्वस्य कारणम् ॥ ४६ ॥
मयापि कथितं तस्मै निजदुःखं तदुल्बणम् । सोऽप्यवोचदनूचानः कृपणं मां कृपापरः ॥ ४७ ॥
अहं पूर्वधरो राजन् ! प्रणीतं पूर्वसूरिभिः । पूजयाम्यक्षपूजं यद् विश्वसङ्ख्याविचक्षणः ॥ ४८ ॥
समानद्रव्यरूपाणां मुष्टिसंस्थानयोग्यया । सङ्ख्या सहृदयैर्ज्ञातुं शक्यते लीलया यतः ॥ ४९ ॥
तमक्षहृदयं मन्त्रं वदतः शृणु मन्मुखात् । इत्युक्त्वा रहसि श्रीमान् सूरिर्मामुपदिष्टवान् ॥ ५० ॥

सापि कान्ता मया दिष्टा तेन मन्त्रेण तत्क्षणम्। मुष्टिदानं कलत्रस्य क्षेत्रपालः सुनिर्ममे ॥ ५१ ॥
कर्मणा तेन सुप्रीतः कलत्रभैरवोऽभवत्। गणप्रस्तारभङ्गेन् गरुत्मानिव पिङ्गले ॥ ५२ ॥
स च मन्त्रस्त्वया नीतः कुण्डिनाध्वनि मन्मुखात्। कृत्वा तद् विपयं द्यूतं देव! दिव्यदिवानिशम् ॥ ५३ ॥
मुष्टितत्त्वं जवाद् जानन् राजन्! स्वस्य परस्य च। केनापि जेष्यसे तत्त्वं सर्वदानविशारदः ॥ ५४ ॥
पुष्करं लीलया जित्वा निःकलङ्केन वर्त्मना। भज दिग्विजयश्रान्तः कुलराज्यं कुलोद्वहम् ॥ ५५ ॥

इति तत्ककुत्स्थकुलजस्य वाङ्मयं नृपतिर्निपीय परमामृतं रहः।
उदतिष्ठदष्टकुलशैलपीठिकाकुरलीखलैकतममल्लपुङ्गवः ॥ ५६ ॥
तस्याज्ञया नवदुरोदरमल्लयुद्धक्रीडारसव्यसनिनः शशिशुभ्रकीर्त्तेः।
मन्था बभूवुरभितः क्षुभितं सृजन्त श्चित्तं जनस्य रचनागुणगौरवेण ॥ ५७ ॥
सिंहासनस्थितनिरन्तरभूमिपाल व्यालोलमौलिमणितारकितान्तरीक्षा।
दूरं दुरोदरसभा शुशुभे शुभाभिः संभाविता विततवीतकलाकथाभिः ॥ ५८ ॥
अविरलवरवन्दिवृन्दविद्धं कविकुलकेलिकलाकलापलिप्तम्।
सदसदशिवकृत्तदाशु भेजे भुजविजितारिवलो नलो नरेन्द्रः ॥ ५९ ॥
उच्चारुचारुभिरभङ्गुरशीललीलैरामन्त्रितः सपदि वासवदूतदूतैः।

तत्रायथौ युग्मसहस्रयुजा रथेन श्रीमान् स पुष्करनृपोऽपि हि पुष्कराक्षः ॥ ६० ॥
त्वं देव ! धूर्त्तः कितवाधिराजः प्रस्तूयसे पुष्कर ! पार्थिवोऽपि ।
द्रष्टुं द्वयोर्द्यूतमतिस्पृहा नस्तत्रेत्यवोचन्नृतुपर्णमुख्याः ॥ ६१ ॥
इतिश्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने अष्टमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

अष्टमे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ।

ततः प्रववृते तत्र द्यूतमक्षमयं महत् । एकद्वित्रिचतुर्मुख्यैश्चतुर्भिर्दायकैः समम् ॥ १ ॥
स्वदायको जयं कुर्यात् हानिकृत्परदायकः । हानिर्जयोऽपि वा भूयादुपढौकनसङ्ख्यया ॥ २ ॥
आकृष्टिमुष्टिसङ्ख्यायाश्चतुर्भिर्भागमाहरेत् । शेषे न दायकव्यक्तिरेकद्वित्रिचतुर्मयी ॥ ३ ॥
नन्वेकेन द्विको द्वाभ्यां त्रिकस्त्रिभिरुदाहृतः । चतुर्भिर्जायते पूर्णो दायकव्यक्तिरीदृशी ॥ ४ ॥
यत् किञ्चिद् लभ्यते वस्तु तद् विद्यादक्षसङ्ख्यया । शतलक्षगुणं वापि तद् भूयो भापितं भवेत् ॥ ५ ॥
तत्र द्वित्रिचतुर्वर्जं द्यूतकारो न वर्त्तते । उपर्युपरि दिव्यन्ति बहवोऽपि हि तद् गताः ॥ ६ ॥
तेन द्यूतेन रम्येण रेमाते नलकूबरौ । साक्षिणामिव सर्वेषां पश्यतां पृथिवीभुजाम् ॥ ७ ॥

जानन्नपि नलो मुष्टिं क्रीडारसविवृद्धये । परदायकमारेभे किञ्चिदप्यन्तरान्तरा ॥ ८ ॥
जयः पराजयश्चासीद् यावदल्पोऽभवत् पणः । महाद्यूतभरे लेभे स्वदायं नैव कूबरः ॥ ९ ॥
ततः पराजयक्षोभात् प्रभूतमुपढौकयन् । क्षेमेणापि नलेनोचे मुष्टिः सङ्क्षिप्यतामिति ॥ १० ॥
जीयमानेऽमुना तस्मिन् भुम्भारवपरायणान् । दृशैव क्रौञ्चकर्णारिर्दमनादीनवारयत् ॥ ११ ॥
हस्त्यश्वरथदुर्गाणि ग्रामाकरपुराणि च । हेलया हारयामास नले पुष्करपार्थिवः ॥ १२ ॥
मुद्रया सहिते कोशे कोष्ठागारे च हारिते । अपि शृङ्गारमात्मीयमुपढौकयति स सः ॥ १३ ॥
किमत्र बहुना राज्ञा नलेन स तथा जितः । यथा तेन पुरा राजा नल एव जितोऽभवत् ॥ १४ ॥
केन हि स्वीकृतं द्रव्यं कस्य द्यूतं वशंवदम् । कस्मिन् पण्याङ्गना रक्ता कं लक्ष्मीर्न विमुञ्चति ॥ १५ ॥
यस्मिन् पुत्रः कलत्रं च नासाकर्णं च हार्यते । न हि द्यूतस्य तस्यास्ति तुलया व्यसनं परम् ॥ १६ ॥
अस्ति पापात्मकं सौख्यं व्यसनेष्वपि केषुचित् । हानौ निःशेषसौख्यानां द्यूतमेकं व्यवस्थितम् ॥ १७ ॥
अकारानिलयं बन्धं प्रजागरमनुत्सवम् । विभवभ्रंशमस्तेनं अपङ्गु करघर्षणम् ॥ १८ ॥
व्यामोहमसुरापाणं विपयत्यागमव्रतम् । वितनोति मनुष्याणां दुरन्तं हि दुरोदरम् ॥ १९ ॥ युग्मम् ॥
जितमर्थमनिर्गम्य कितवस्य कुतः सुखम् । न स्वस्था स्यादसृक् पीतमवान्त्वा जलसर्पिणी ॥ २० ॥
प्रविवेश समं सर्वैः पार्थिवैर्निषधो नृपः । उत्तुङ्गतोरणस्तम्भां राजधानीं निजां नलः ॥ २१ ॥

पुण्यपुण्यजनाकीर्णा सकर्णहृदयङ्गमा । विमानैर्व्योम्नि सञ्जाता जङ्गमेवापरा पुरी ॥ २२ ॥
अयं गुरुः पिता माता भर्त्ता मित्रं च भूपतिः । यद्‌ वा सर्वस्वमस्माकं वीरसेनसुतो नलः ॥ २३ ॥
इत्यानन्दस्खलत्कण्ठैः प्रवदद्भिः परस्परम् । दृश्यमानः पुरीलोकैः प्राप राजपथं नृपः ॥ २४ ॥ युग्मम् ॥
अस्तूयत स सानन्दं वन्दिवृन्दैरमन्दधीः । उत्तंसितभुजस्तम्भैरम्भोजासनसन्निभः ॥ २५ ॥
जय द्विजनिषेवित ! द्विजनिरस्तमुक्ताफलद्विरेफसुमनःस्रजां द्विरसनाधिनाथोपम ! ।
द्विपाधिपसमभ्रम ! द्विजपतिस्वरूपानन ! द्विपत्कटककाननक्षयदवानल ! त्वं नल ! ॥ २६ ॥
अर्कतप्ततरुमूलवारिभिर्लङ्घनेन गिरिकन्दरीजुषाम् । निह्नुतस्तनुषु सर्ववैरिणां वैरसेनिभिषजा मदज्वरः ॥ २७ ॥
अलिरिव कमलिन्यां नर्मदायामिवेभः सर इव ललनायां धिष्ण्यपङ्क्त्यामिवेन्दुः ।
रस इव कवितायां मन्त्रशक्त्यामिवार्थः प्रविश निजनगर्यां सुप्रवेशस्तवास्तु ॥ २८ ॥
इत्थं पठद्विविधमागधवर्णनाढ्यं प्रीतः प्रविश्य कुलराजगृहं स राजा ।
आस्थानसीमनि सुवर्णमयेऽधितस्थौ सिंहासने समदसिंहसमानसत्त्वः ॥ २९ ॥
तत्र प्रणीतघनरत्नसुवर्णवर्षा हर्षाकुलाः सकलभूमिभुजः प्रणेमुः ।
तं स्वोचितेन विधिना भुवनाधिनाथं तत्प्रीणिताः प्रकृतयोऽपि यथाक्रमेण ॥ ३० ॥
ननृतुरननृताभिर्भङ्गिभिर्वारवध्वो जगदुरगदमुख्यं मङ्गलं गोत्रवृद्धाः ।

सपदि भरतभर्त्तुस्तस्य राज्याभिषेके जहृपुरपि पितॄणां देवतानां च सङ्घाः ॥ ३१ ॥

इतिश्री माणिक्यदेवसूरिकृते नलायने अष्टमे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

अष्टमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ।

ततः प्रववृते पृथ्व्यामखण्डं नलशासनम् । अखिलक्ष्माभृतां मूर्द्धनि रवेरिव महन्महः ॥ १ ॥
तांश्च विद्याधराधीशान् वैताढ्याचलवासिनः । स विश्वविजयी राजा विससर्ज कथञ्चन ॥ २ ॥
महाबलस्तु तत्रैव तस्थौ तद्भक्तिवाञ्छया । भीमजादेशवर्त्तिन्या केशिन्या सह सर्वदा ॥ ३ ॥
निर्जितः पुष्करो राजा निर्ययौ न निजालयात् । तस्मिन् स वैकृतं पूर्वं तस्मिन् मनसि लज्जितः ॥ ४ ॥
ईदृशे क्रौञ्चकर्णारिर्देवी च दमनस्वसा । अभिगम्य गृहं संभावयामासतुराशु तम् ॥ ५ ॥
वत्स ! किं हृदये दुःखं दधासि बहुधा मुधा । त्वयि ह्येवंविधे बन्धौ मम सौस्थ्येन को गुणः ? ॥ ६ ॥
अहं च त्वं च मेदिन्यां वीरसेनसुतावुभौ । एकस्त्वं देवरो देव्या दमयन्त्या ममानुजः ॥ ७ ॥
व्यवसायः समग्रोऽयं कुटुम्बस्य कृते नृणाम् । तदेव यस्य नात्मीयं तस्य क्लेशो निरर्थकः ॥ ८ ॥
येषां कुलजने दुःस्थे परेषु धनपोषणम् । बहिःसारा हि ते लोका विशालाः फलसन्निभाः ॥ ९ ॥

धन्याः स्वदोषवक्तारो धन्याः स्वगुणलज्जिताः । धन्याः स्वकार्यनिश्चिन्ता धन्याः स्वजातिपोषकाः ॥ १० ॥
तद् विमुञ्च मनःखेदमावाभ्यां सांप्रतं जितम् । विभिन्नं सूतवद्भूयः कुटुम्बं मिलितं हि नः ॥ ११ ॥
इत्युक्त्वा गाढमालिङ्ग्य समाघ्राय च मूर्द्धनि । अर्द्धराज्यधरं चक्रे पुष्करं कलिनाशनः ॥ १२ ॥
त्रिखण्डभरतैश्वर्यं तस्यैवं कुर्वतः सतः । जज्ञे नहुषनाभागमुख्यानां जर्जरं यशः ॥ १३ ॥
पुण्यहानिकृतः स्वर्गात् पुण्यक्षेत्रे महीतले । तस्य सौराज्यतः पुंसां सविशेषस्पृहाभवत् ॥ १४ ॥
श्रुतशीलमहामात्यं कृत्वा राज्यधुरन्धरम् । सिषेवे केवलं नित्यं धर्मकामौ स पार्थिवः ॥ १५ ॥
कदाचिदपि केशिन्या विरहोद्वेगवर्णनैः । कदाचिदृतुपर्णेन समं कुब्जत्ववार्त्तया ॥ १६ ॥
इत्थमन्यैरपि क्रीडाविनोदैर्नन्दयन् जगत् । समयं गमयामास सदासुखमयं नलः ॥ १७ ॥ युग्मम् ॥
अन्यदा सहितो देव्या कल्याणिकमहोत्सवे । ययौ तमोपहे तीर्थे प्रणन्तुं परमेष्ठिनम् ॥ १८ ॥
तत्र तद्भुवनं दृष्ट्वा कुर्वन् चरणचारिताम् । भेजे वैनयिकं वेषं सावधानेन चेतसा ॥ १९ ॥
ततो धर्मद्रुमस्यास्य दृढभक्त्यावनीपतिः । प्रदक्षिणक्रमव्याजादालवालमचीकरत् ॥ २० ॥
सालङ्कारैश्च शब्दार्थैः स्तुत्वा स परमेष्ठिनम् । तद्भक्तौ विदधे भूमिं सकलां दृष्टिगोचराम् ॥ २१ ॥
सहर्षेण महर्षीणां कृत्वा चरणपूजनम् । कृतार्थो नृपतिर्मेने मनसा निजसंपदम् ॥ २२ ॥
इत्थमक्लिष्टमष्टाहमाराध्य परमेष्ठिनम् । सभार्यो निषधः स्कन्धात् सम्राडवततार सः ॥ २३ ॥

पुष्करराय राज्यार्द्धं ददाति नलः ॥

तस्याचलस्थलीसीम्नि वहतः सह सेनया । ससरसिर्नभोमार्गमुल्लङ्घ्य जलधिं ययौ ॥ २४ ॥
ततः प्रादोपिकध्वान्तं सान्द्रं कर्तुमिवोद्यताः । रभसा धूतधूलीकाः प्रचण्डा मरुतो ववुः ॥ २५ ॥
पिण्डीकृत्य दिशः सर्वाः सरेणौ वाति मारुते । एकवर्णं जगच्चक्रे रुद्धदृष्टिपथं तमः ॥ २६ ॥
अनुच्चनीचविज्ञाना दिग्मूढा रुद्धदृक्पथा । अवलम्ब्य ययौ सेना सा सकामेव कामिनी ॥ २७ ॥
तस्थौ च तत्क्षणं खिन्नः सेनया सह पार्थिवः । भूपालाः कालवेत्तारो विशेषेण च तादृशः ॥ २८ ॥
अत्रान्तरे रजःक्लेशात् विरते पृतनारवे । लिखितेष्विव सर्वेषु सीदत्सु नृगजादिषु ॥ २९ ॥
गहने तत्र कान्तारे निषधस्कन्धसन्निधौ । भूरिभ्रमरझङ्कारं शुश्राव कलिनाशनः ॥ ३० ॥
किमत्र कमलं पुष्पं ? करटी कीचकोऽपि वा ? । तिष्ठतीति महान् तस्य हृदये संशयोऽभवत् ॥ ३१ ॥
ततस्तद् वीक्षितुं राजा कौतुकोत्तरलाशयः । ऊचे जवनिकामध्ये नरयानस्थितां प्रियाम् ॥ ३२ ॥
प्रकटीभव वैदर्भि ! प्रतिसीरामपावृणु । त्वद्भालतिलकज्योत्स्ना तिमिरं हर्तुमर्हतु ॥ ३३ ॥
एवमुक्त्वा प्रकाशाभूत् सहसा दमनस्वसा । जज्ञे च गहने कस्मिन् प्रदेशे जर्जरं तमः ॥ ३४ ॥
शीघ्रं तमः पुरःस्थित्या विविक्ते विहिते जनैः । ददतुर्भृङ्गझङ्कारानुसारं प्रति तौ दृशः ॥ ३५ ॥

तत्राद्भुतासमसमाधिसमृद्धिमुद्रानिस्पन्दमीशमिव लेप्यमयं मुनीन्द्रम् ।
तौ पश्यतः स करिराजकपोलकापसङ्क्रान्तदानमिलितालिकुलायमानम् ॥ ३६ ॥

तं वीक्ष्य विक्षिप्तमना मुनीन्द्रं महीमहेन्द्रः सहितः सुदत्या ।
अहो ! तपः कष्टमहो दृढत्वमहो ! मुमुक्षेति भृशं शशंस ॥ ३७ ॥
पार्श्वस्थया च परिचारिकयेव देव्या सज्जीकृतोपकरणः करणं तदीयम् ।
भक्त्या स्वयं च समवाहयदाशु यत्नादुत्कीलितभ्रमरकण्टककोटिभागः ॥ ३८ ॥
मुनिवरवरिवस्यावश्यवृत्तिं वितन्वन् नृपतिरपि तदानीमात्मना सौख्यमाप ।
स च सपदि समन्ताच्चण्डवातः शशाम प्रकटितरुचिरुच्चैरिन्दुरप्युज्जगाम ॥ ३९ ॥
दृढतरमपि जित्वा दुष्टसत्त्वोपसर्गं स्वयमपि मुनिसिंहः संहृतध्यानमुद्रः ।
पदमिव मुदितायां भव्यसत्त्वे विधातुं प्रशमपुलकिताभ्यां लोचनाभ्यामपश्यत् ॥ ४० ॥
अनुसृतानव मङ्गलमस्तु ते जय मुनीश ! निशाकरनिर्मल ! ।
अभिननन्द तमिन्दुमुखः स्वयं नृपतिरित्थमुतथ्यसमानधीः ॥ ४१ ॥
एतत् किमप्यनवमङ्गलमङ्गलाङ्कं यत् कौतुकैकरसिकः सुकविश्चकार ।
तस्यार्यकर्णनलिनस्य नलायनस्य स्कन्धो महाभरतयाभवदष्टमोऽयम् ॥ ४२ ॥
इति श्री माणिक्यदेवसूरिकृते नलायने अष्टमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

समाप्तोऽयं अष्टमः स्कन्धः ।

नवमः स्कन्धः ।

नवमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ।

अथ नत्वा सपत्नीके नृपतौ पुरतः स्थिते । उवाच विशदां वाचं वाचंयमशिरोमणिः ॥ १ ॥
राजन् ! स्वभावभव्यस्य भवतो धर्मदेशनाः । दीयमाना विराजन्ते कर्पूरे पुष्पवासवत् ॥ २ ॥
राज्यं विभवसंपूर्णं भार्या भक्तिपरायणा । धर्मश्रद्धाचितं चेतश्चिन्त्यते किमतः परम् ॥ ३ ॥
राजन् ! दमनकस्याहं सतीर्थ्यस्तथ्यवाग् मुनिः । अर्थानुगामिना नाम्ना विश्रुतः श्रुतसागरः ॥ ४ ॥
तत् किमत्र बहूक्तेन ममाशीर्युवयोरियम् । त्वमिवान्योऽपि सर्वोऽस्तु नृपतिर्धर्मतत्परः ॥ ५ ॥
तमेवं वादिनं विद्वान् शत्रुकालानलो नलः । व्याजहार हरन् चित्तं साञ्जलिर्जलजाननः ॥ ६ ॥
भगवन् ! धन्य एवास्मि सर्वथापि जितं मया । यमेवमनुरुध्यन्ते निर्ममास्त्वादृशा अपि ॥ ७ ॥
कलिर्जितः श्रिया प्राप्ता साधिता भरतावनी । करोति न तथा हर्षं यथा युष्मत्कृपा मयि ॥ ८ ॥
भगवन् ! सर्वसामान्ये मानुष्येऽपि हि तिष्ठति । अलौकिकमिदं देव्या ललाटतिलकं कुतः ? ॥ ९ ॥
कथं च विरहो देव्याः कश्चित् कालमभूद् मम ? । त्रिखण्डभरतैश्वर्यं कथं वाधिगतं मया ? ॥ १० ॥

तं वीक्ष्य विक्षिप्तमना मुनीन्द्रं महीमहेन्द्रः सहितः सुदत्या ।
अहो ! तपः कष्टमहो दृढत्वमहो ! मुमुक्षेति भृशं शशंस ॥ ३७ ॥
पार्श्वस्थया च परिचारिकयेव देव्या सज्जीकृतोपकरणः करणं तदीयम् ।
भक्त्या स्वयं च समवाहयदाशु यत्नादुत्कीलितभ्रमरकण्टककोटिभागः ॥ ३८ ॥
मुनिवरवरिवस्यावश्यवृत्तिं वितन्वन् नृपतिरपि तदानीमात्मना सौख्यमाप ।
स च सपदि समन्ताच्चण्डवातः शशाम प्रकटितरुचिरुच्चैरिन्दुरप्युज्जगाम ॥ ३९ ॥
दृढतरमपि जित्वा दुष्टसत्त्वोपसर्गं स्वयमपि मुनिसिंहः संहृतध्यानमुद्रः ।
पदमिव मुदितायां भव्यसत्त्वे विधातुं प्रशमपुलकिताभ्यां लोचनाभ्यामपश्यत् ॥ ४० ॥
अनुसृतानव मङ्गलमस्तु ते जय मुनीश ! निशाकरनिर्मल ! ।
अभिननन्द तमिन्दुमुखः स्वयं नृपतिरित्थमुतथ्यसमानधीः ॥ ४१ ॥
एतत् किमप्यनवमङ्गलमङ्गलाङ्कं यत् कौतुकैकरसिकः सुकविश्चकार ।
तस्यार्यकर्णनलिनस्य नलायनस्य स्कन्धो महाभरतयाभवदष्टमोऽयम् ॥ ४२ ॥

इति श्री माणिक्यदेवसूरिकृते नलायने अष्टमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

समाप्तोऽयं अष्टमः स्कन्धः ।

नवमः स्कन्धः ।

नवमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ।

अथ नत्वा सपत्नीके नृपतौ पुरतः स्थिते । उवाच विशदां वाचं वाचंयमशिरोमणिः ॥ १ ॥
राजन् ! स्वभावभव्यस्य भवतो धर्मदेशनाः । दीयमाना विराजन्ते कर्पूरे पुष्पवासवत् ॥ २ ॥
राज्यं विभवसंपूर्णं भार्या भक्तिपरायणा । धर्मश्रद्धाचितं चेतश्चिन्त्यते किमतः परम् ॥ ३ ॥
राजन् ! दमनकस्याहं सतीर्थ्यस्तथ्यवाग् मुनिः । अर्थानुगामिना नाम्ना विश्रुतः श्रुतसागरः ॥ ४ ॥
तत् किमत्र बहूक्तेन ममाशीर्युवयोरियम् । त्वमिवान्योऽपि सर्वोऽस्तु नृपतिर्धर्मतत्परः ॥ ५ ॥
तमेवं वादिनं विद्वान् शत्रुकालानलो नलः । व्याजहार हरन् चित्तं साञ्जलिर्जलजाननः ॥ ६ ॥
भगवन् ! धन्य एवास्मि सर्वथापि जितं मया । यमेवमनुरुध्यन्ते निर्ममास्त्वादृशा अपि ॥ ७ ॥
कलिर्जितः प्रिया प्राप्ता साधिता भरतावनी । करोति न तथा हर्षं यथा युष्मत्कृपा मयि ॥ ८ ॥
भगवन् ! सर्वसामान्ये मानुष्येऽपि हि तिष्ठति । अलौकिकमिदं देव्या ललाटतिलकं कुतः ? ॥ ९ ॥
कथं च विरहो देव्याः कश्चित् कालमभूद् मम ? । त्रिखण्डभरतैश्वर्यं कथं वाधिगतं मया ? ॥ १० ॥

इति पृच्छन्तमुर्वीशं समुवाच महामुनिः । शृणु ते कथयिष्यामि सर्वमेतद् यथातथम् ॥ ११ ॥
परमावधिभेदेन केवलज्ञानरूपिणा । मम नाविदितं किञ्चिद् लोकालोकेऽपि वर्त्तते ॥ १२ ॥
पुराभूद् मम्मणो राजा नाम्ना भुवमधीश्वरः । प्रचण्डचरितः श्रीमान् वीरो वीरमतीप्रियः ॥ १३ ॥
केवलं बलवान् दाता युवा धीरोद्धतश्च सः । अनार्यदेशजातत्वात् सम्यग् धर्मं विवेद न ॥ १४ ॥
कदापि स हयारूढः कण्ठार्पितशरासनः । पापर्द्धिरसिकः स्वैरं बभ्राम वनभूमिषु ॥ १५ ॥
इत्युग्रमृगयाभूतग्रहव्यग्रे महीपतौ । अवदत् तीर्थयात्रार्थी सार्थोऽष्टापदवर्त्मनि ॥ १६ ॥
तत्र चित्रपरीधाना नानायानस्थिता नराः । अभूवन् बहवो भव्याः स्तोतव्या राजवन्दिनाम् ॥ १७ ॥
तान् दानदायिनो मुक्त्वा तेषां मध्ये स्थितं मुनिम् । अनीतितटिनीग्राहः स जग्राह महामुनिम् ॥ १८ ॥
न कश्चिदपि तत्रासीत् तस्य रक्षाक्षमो जनः । शक्तिरुक्ता समानेषु को बली बलवत्तरे ? ॥ १९ ॥
बलाद् निर्वास्य तं सार्थं सामर्थ्येन महीभुजा । चिरं स ददृशे क्रुद्धदृशा विषदशाकृतिः ॥ २० ॥
तस्य पश्यन् महीशय्या विरुक्षपरुषं वपुः । अहो ! बीभत्स इत्युक्त्वा मुमोच नृपतिः शुनः ॥ २१ ॥
स दन्तैः सारमेयाणां वज्रसारमयैरिव । मुनिं विभेत्तुमारेभे कुठारैरिव पादपम् ॥ २२ ॥
स वज्रर्षभनाराचदृढसंहननो मुनिः । विषेहे तद् यथा वेगं शान्तिशीतेन चेतसा ॥ २३ ॥
शापे हतिं हतौ मृत्युं मृत्यौ संयमरक्षणम् । गणयन्तस्तितिक्षन्ते लाभमेव हि साधकाः ॥ २४ ॥

सोऽपि मुक्त्वा शुनस्तस्मिन् मुनौ मनुजवन्दिते । राजा तरुतलासन्नमध्यास्त पटमण्डपम् ॥ २५ ॥
तदा तत्र प्रिया तस्य राज्ञी वीरमती स्वयम् । अनेकलक्ष्यहस्ताभिः समं भेरीभिराययौ ॥ २६ ॥
ततो भूभुजि भुञ्जाने खञ्जनाक्षी निषेदुषी । ददर्श तदवस्थं तं मुनिं नयनयोः पुरः ॥ २७ ॥

तं वीक्ष्य मङ्क्षु मुषितेव विभिन्नचित्ता सा शीघ्रमुत्थितवती शुनकानपास्य ।
गाढं शुशोच सुचिरं शुचिशीललीलाकीलालमालितसमस्ततनुं मुनिं तम् ॥ २८ ॥
केयं मनुष्यमृगया धिगहो प्रमादं हा देव ! कोऽयमतिदुष्टमतिप्रपञ्चः ।
कल्पद्रुमः परशुभिः शकलीकृतोऽयं चिन्तामणिर्विदलितः कठिनोपलेन ॥ २९ ॥
शापं कदापि कुपितस्तव चेददास्यत् तत् का गतिः समभविष्यदिह क्षणेन ? ।
एहि क्षमापरममुं भगवन्तमन्तर्वन्दस्व विश्वजनवन्द्यमनिन्द्यकीर्त्तिम् ॥ ३० ॥
इति हिमगिरिराजा बोधितो वीरमत्या तमनु मुनिवरेन्द्रं भूयसा भक्तियुक्तः ।
भपणगणकृतानां तस्य दन्तव्रणानां रुजमुरुमपहर्त्तुं सप्रयत्नो बभूव ॥ ३१ ॥

इति श्री माणिक्यदेवसूरिकृते नलायने नवमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥



नवमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ।

अथ नत्वा नृपं शान्तं विदधे लब्धिलीलया । निजनिष्ठीवनेनैव यथावस्थं वपुर्मुनेः ॥ १ ॥
तमालोक्य तदाश्चर्यं विस्मितो मनसा नृपः । शुशोच मूढमात्मानं मम्मणः स्वेन कर्मणा ॥ २ ॥
ऊचे स विलपन्नुच्चैर्निर्मोहेन महात्मना । मा विषीद महाराज ! निराबाधोऽस्मि पश्य माम् ॥ ३ ॥
यत् पुनस्त्वादृशो राजा फलं मानुष्यशाखिनः । सम्यग् धर्मं न जानाति केवलं तद् दुनोति माम् ॥ ४ ॥
धर्मावाप्तिर्महर्षिभ्यः सर्वेषामपि जायते । कष्टं स्वकर्मणानेन मत्तः पापं त्वयार्जितम् ॥ ५ ॥
अन्तःपुरं पुरं चापि किं राज्ञां स्वपदैः कृतम् । विनापराधं तत् तेषां बाधामाधाय का गतिः ? ॥ ६ ॥
दन्तैस्तृणानि गृह्णन्तं न घ्नन्ति रिपुमप्यहो ! । तृणाशिनः कथं जीवा हन्यन्ते विविधायुधैः ॥ ७ ॥
अराजकमहो विश्वं ही नो निःशरणं जगत् । दुर्बलो बलिभिः कस्मात् हन्यते बालिशैः पशुः ॥ ८ ॥
कलावतीप्रभृतिभिर्मित्रानन्दादिभिस्तथा । अल्पया हिंसया प्राप्तं दुःखं सागरदुस्तरम् ॥ ९ ॥
कपालपुटके भिक्षां कुर्वन् दीनो दिगम्बरः । चिरं ब्रह्मशिरच्छेदहत्यया नटितो हरः ॥ १० ॥
किं न सन्त्यन्यभक्ष्याणि कथं वार्तैर्न जीव्यते ? । जीवद्रोहेण विषयान् गृह्णतो जीवितेन किम् ? ॥ ११ ॥
लब्ध्वा मानुष्यकं रम्यं दुर्लभं भवकोटिभिः । न यस्य विषयत्यागो नौ निषण्णः स मज्जति ॥ १२ ॥

इत्येवमादिभिर्वाक्यैर्व्यक्तनाम्नो महामुनेः । मम्मणो मोहमुत्सृज्य सम्यग् धर्मममन्यत ॥ १३ ॥
प्रतिपद्य सभार्योऽपि गृहिधर्मं स शुद्धधीः । प्रणम्य चरणौ पश्चात् कृताञ्जलिरभाषत ॥ १४ ॥
क्षमस्व भगवन्नेषु दुर्बुद्धिषु दुरात्मसु । अनार्यदेशजातेषु मादृशेषु कुजन्तुषु ॥ १५ ॥
तद् ब्रूहि भगवन् ! कुत्र यात्रां कुर्वन् वनान्तरात् । चिरं खिलीकृतोऽसि त्वं मयका मूढबुद्धिना ॥ १६ ॥
मुनिरप्युक्तवान् वाक्यं महाभाग ! निशम्यताम् । गिरिमष्टापदं नाम्ना जानासि विदितं भुवि ॥ १७ ॥
तस्यास्ति शिखरे रम्ये भरतेश्वरकारितम् । चैत्यं सिंहनिषद्याख्यं मूर्त्तिभिर्युक्तमर्हताम् ॥ १८ ॥
अशक्यः स मनुष्याणामारोढुं सांप्रतं गिरिः । प्रत्येकं योजनोच्छ्रायैः सोपानैः सहितोऽष्टभिः ॥ १९ ॥
नृणामैदंयुगीनानां केवलं कालयोगतः । तत्तटस्पर्शमात्रेण तीर्थयात्राफलं भवेत् ॥ २० ॥
यः पुनर्वन्दते गत्वा प्रतिमाः श्रीमदर्हताम् । अन्तर्भवाष्टकं सम्यक् स प्राप्नोति परं पदम् ॥ २१ ॥
तच्च शासनदेवीनां विरलस्य हि कस्यचित् । आराधनप्रसन्नानां सान्निध्येनोपपद्यते ॥ २२ ॥
तदहं गन्तुमिच्छामि राजन् ! तं पर्वतं प्रति । न प्रारब्धमनिर्वाह्य सन्तुष्यति हि मानसम् ॥ २३ ॥
एष यात्रान्तरायोऽपि सफलो मेऽभवत् पुनः । यत् तव प्रतिबोधेन महान् धर्मो मयार्जितः ॥ २४ ॥
इत्युक्त्वा तीर्थयात्रार्थं ज्ञात्वा जिगमिषुं मुनिम् । पुरः सार्थविलम्बार्थं स प्रैषीद् निजमानुषान् ॥ २५ ॥
स्वयं च तमनुव्रज्य महाभक्त्या महीपतिः । सार्थेन सह संयोज्य नत्वा च विनिवृत्तवान् ॥ २६ ॥

तदादि सहितो देव्या गीतार्थान् परिशीलयन् । मम्मणो धर्मकर्माणि चक्रे चक्रधरोपमः ॥ २७ ॥
देवीव वीचिभिरभीक्ष्णमनुव्रतादि धर्माम्भसां हि मितवान्मनसाङ्गभागा ।
अष्टापदाद्रिशिखरस्थितचैत्यमूर्वी सुश्रद्धधे किमपि वीरमती प्रणन्तुम् ॥ २८ ॥
विज्ञाय च व्यतिकरं हृदि सा तदर्थसामर्थ्यवाहनसहायवतामसाध्यम् ।
सान्निध्यतः किमपि शासनदेवतायाः पूर्णं मनीषितमियेष निजं विधातुम् ॥ २९ ॥
तदा तदाराधनसाधनाय तदीयमूर्त्तिं विधिवद् विधाय ।
अपूजयत् प्राज्यसमाधिबन्धा हिमाद्रिभूपालचमूस्त्रिसन्ध्यम् ॥ ३० ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने नवमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

नवमे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ।

इति तस्या वितन्वत्याः प्रीतां शासनदेवताम् । कुशस्रस्तरशायिन्या दिनानि कतिचिद् ययुः ॥ १ ॥
सा जागरणमष्टम्यां पूर्णिमायां च कुर्वती । निनाय कलगीताढ्यैरात्रीराराात्रिकादिभिः ॥ २ ॥

धर्म-देशनान्तरे नलस्य पूर्वभव-कथनम्।

सहस्रशः कुमारीणां वस्त्रालङ्करणैः समम् । महर्पिदानमुख्यानि भक्तपानानि सा ददौ ॥ ३ ॥
स्वयं विखण्डितक्लेशा पड्भागोनामखण्डधीः । चक्रे मासोपवासानां प्रयता पञ्चविंशतिम् ॥ ४ ॥
ततस्तत्तपसा तेन प्रीता प्रत्यक्षतां गता । उवाच विशदं वाक्यं स्वयं शासनदेवता ॥ ५ ॥
वत्से ! कमलपत्रेण लोहभारः समुद्धृतः । तपसः क्षमतां नीतं वपुर्यदिदमीदृशम् ॥ ६ ॥
वशीकृतास्मि साहं ते तन्वङ्गि ! तपसामुना । चन्दनद्रुमकन्दल्याः सौरम्येणेव पन्नगी ॥ ७ ॥
इदं ते पूर्यते शीघ्रं कमलाक्षि ! मनीषितम् । कृतं कालविलम्बेन सज्जीभव कृशोदरि ! ॥ ८ ॥
इति तां प्रगुणीभूतां शंसन्ती शासनामरी । विमाने स्वयमारोप्य निनायाष्टापदे गिरौ ॥ ९ ॥
तमष्टयोजनोच्छ्रायमष्टदिग्भागविश्रुतम् । सा वन्दते स्म साष्टाङ्गमष्टापदमहागिरिम् ॥ १० ॥
नूनं स भरतो राजा मनुष्य इति नेष्यते । दिव्यं यस्येदमद्यापि कीर्त्तनं भुवि वर्त्तते ॥ ११ ॥
इत्यन्तश्चिन्तयन्ती सा प्रासादे तत्र सुन्दरे । प्रविवेश विशालाक्षी देव्याः सान्निध्ययोगतः ॥ १२ ॥
द्विदशाष्टचतुर्भेदविभक्तान् भक्तितत्परा । स्तम्भस्थितान् ववन्दे सा चतुर्विंशतिमर्हतः ॥ १३ ॥
तेषां च विधिवत् पुष्पैः पूजां विदधती सती । सफलं सा निजं मेने जीवितव्यं च जन्म च ॥ १४ ॥
प्रत्येकमपि मूर्त्तीनां नानारत्नमयानि सा । तिलकानि ललाटेषु रचयामास भाविनी ॥ १५ ॥
स्थित्वा च जानुयुग्मेन मुक्ताशुक्तिकमुद्रया । ततः स्तुतिमिमां चक्रे महार्थां मोहवर्जिताम् ॥ १६ ॥

नमः परेभ्योऽपि परापरेभ्योऽपि नमो नमः । परापरपरेभ्योऽपि सर्वविद्भ्यो नमो नमः ॥ १७ ॥
इति नत्वा च नुत्वा च मासं पूर्णमनोरथा । अमुच्यत द्रुतं देव्या समानीय स्वमन्दिरे ॥ १८ ॥
सापि तत्र विचित्राङ्गी देवयात्रासमाश्रयम् । शशंस सकलं वृत्तं प्रीता प्रातः पतिं प्रति ॥ १९ ॥

अजनि तदनु रम्यं देवयात्रागमार्थं जनपदजनभोज्यं वर्षमेकं महीयः ।
अविरलकलगीतिस्फीतिमन्तः समन्तादनिशमपि नितान्तं दध्वनुर्वाद्यभेदाः ॥ २० ॥
धर्मप्रतीतिप्रतिपन्नचित्तौ जायापती तौ धनदत्तवित्तौ ।
वर्षाणि शेषाण्यपि पुण्यकृत्यैरुल्लङ्घयामासतुरप्रमत्तौ ॥ २१ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने नवमे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

नवमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ।

भूयो भवे तृतीयेऽस्मिन् नगरे पोतनाभिधे । तौ धन्यो धूसरी चेति दम्पती समजायताम् ॥ १ ॥
पाशुपाल्यसमृद्धौ तौ भद्रकौ च स्वभावतः । अभूतां परमप्रेमप्रतिबद्धौ परस्परम् ॥ २ ॥
न कोऽपि व्यथितो वाचा न किञ्चित् कस्यचिद् हृतम् । न कापि खण्डितं शीलं ताभ्यामात्मीयजन्मनि ॥ ३ ॥

क्षुधितस्य क्षुधा भग्ना तृपितस्य तृपा हृता । श्रान्तस्य च श्रमश्छिन्नः स्वशक्त्या प्रतिवासरम् ॥ ४ ॥
अन्यदा प्रथमप्रावृट्समये समुपागते । सजीवधनमात्मीयं द्रष्टुं धन्यो बहिर्ययौ ॥ ५ ॥
वर्णावयवसम्बद्धैर्दूरादाहूय नामभिः । अलालयद् यथौचित्यं स धेनुमहिषीर्निजाः ॥ ६ ॥
तदा च कश्चिदप्येकः कायोत्सर्गस्थितो मुनिः । तत्र त्रपापरित्राणमात्रवस्त्रावृतोऽभवत् ॥ ७ ॥
स वृष्टिसकलक्लिष्टशरीरस्य महामुनेः । तस्य मूर्द्धनि धन्यः स्वं तत्र च्छत्रमधारयत् ॥ ८ ॥
मुनिस्तस्येत्थमासन्ध्यमवन्ध्यपरिचर्यया । वायुवृष्टिव्यथावेगं निस्ततार सुदुस्तरम् ॥ ९ ॥
अपृच्छच्च मुनिं धन्यो नत्वा मधुरया गिरा । कुतः क्व गन्तुकामोऽसि ? कथ्यतां भगवन्निति ॥ १० ॥
मुनिरप्यूचिवान् पाण्ड्यदेशात् लङ्कापुरीं प्रति । नतये गुरुपादानां एष गच्छन् किलाभवम् ॥ ११ ॥
इमं तु सांप्रतं वीक्ष्य वर्षासमयमागतम् । इहैव स्थातुकामोऽस्मि जन्तुबाहुल्यतो भुवः ॥ १२ ॥
इदमाकर्ण्य धन्योऽपि तं नेतुं निजमन्दिरे । ददौ महिषमारोढुं पङ्कसङ्करशङ्कया ॥ १३ ॥
योग्यं न यानमस्माकमित्युक्त्वा श्रमणाग्रणीः । पद्भ्यामेव पुरस्यान्तः समं तेन समाययौ ॥ १४ ॥
तत्र पीयूषतुल्येन पयसा भक्तितत्परः । अकारयद् मुनिं धन्यः पारणं पुण्यकारणम् ॥ १५ ॥
सोऽपि तस्मै सभार्याय कुर्वन् धर्मानुशासनम् । प्रतिपाल्य मुनिः कल्पं जगाम गुरुसन्निधौ ॥ १६ ॥
तदादि धर्मसंपत्त्या धूसरीधन्ययोस्तयोः । वहतोश्चारु गार्हस्थ्यं जज्ञे परिणतं वयः ॥ १७ ॥

सर्वसङ्गपरित्यागं प्रान्तकाले विधाय तौ । महाव्रतधरौ धीरौ शरीरं विससर्जतुः ॥ १८ ॥
ततः सततसौख्याढ्ये स्वर्गे साधर्म्यवाहिनि । उभौ हैमवते क्षेत्रे जातौ मिथुनधर्मिणौ ॥ १९ ॥
यत्र हेममयी भूमिः पक्षिणो मधुरस्वराः । अच्छशीतानि तोयानि वायवोऽतिसुखावहाः ॥ २० ॥
पर्यन्ते युग्ममेवैकं तदपत्यं प्रजायते । एकोनाशीत्यहः पश्चात् तद् मुक्त्वा यान्ति ते दिवम् ॥ २१ ॥
वस्त्रपात्रनिकेतस्रक्शय्याभोज्यासनादिकम् । तेषां कल्पद्रुमा एव सर्वं यच्छन्ति वाञ्छितम् ॥ २२ ॥
इति वर्षमयीं चर्यां संपूर्णामनुभूय तौ । महेन्द्रत्रिदिवेऽभूतां देवौ दाम्पत्यशालिनौ ॥ २३ ॥
क्षीरडिण्डीरनामानौ वहन्तौ तैजसं वपुः । परस्परमपि प्रेम प्रकामं भजतः स्म तौ ॥ २४ ॥
तत्र पल्याधिकं स्थित्वा सागरोपमसप्तकम् । च्युत्वा च नलभैम्याख्यौ सञ्जातौ दम्पती युवाम् ॥ २५ ॥
तदित्थं यत् त्वया पूर्वं मुनिः सार्थाद् वियोजितः । तवापि प्रियया सार्कं तद्वियोग इहाभवत् ॥ २६ ॥
क्षमितः स त्वया तर्हि नाभविष्यद् मुनिर्यदि । व्यरमिष्यत् तदद्यापि तव किं विरहानलः ? ॥ २७ ॥
यच्च धन्यभवे दध्रे छत्रं मुनिवरोपरि । एकच्छत्रमिदं राज्यं तव राजन् ! ततोऽभवत् ॥ २८ ॥
यदर्हद्बिम्बभालेषु तिलकानि ततान च । सञ्जाता तेन देवीयं भास्वत्तिलकलाञ्छिता ॥ २९ ॥
यच्च पञ्चभवान् यावद् दाम्पत्यमजनिष्ट वाम् । तद्भवान्तरसंस्काराद् युवयोः प्रीतिरद्भुता ॥ ३० ॥
तद् वाक्यमिति शृण्वन्तावन्तश्चिन्तापरायणौ । उपपन्नवपुःकम्पौ दम्पती तौ मुमूर्च्छतुः ॥ ३१ ॥

धर्मदेशनान्तरे नलस्य पूर्वभवकथनम् ॥

प्रतिबिम्बमिवादर्शे स्वप्ने वीक्ष्य भवान्तरान् । मूर्च्छानिद्रां परित्यज्य पुनः स्वस्थौ बभूवतुः ॥ ३२ ॥

अनुभवरमणीयं ज्ञानिनस्तस्य वाक्यं, त्रिभुवनजनलीलासाक्षिणः संस्तुवन्तौ ।
तदधिकपरिचर्याविर्ययातीत्य रात्रिं, दिवसवदनसीम्नि स्वं गृहं प्रापतुस्तौ ॥ ३३ ॥

पुष्पावचायजलकेलिकलाविलासैर्दोलाधिरोहशशिवर्णनसंप्रयोगैः ।
सङ्गीतकैश्च समयं गमयाम्बभूव तत् सर्वथा मिथुनमभ्यर्थितार्थधर्मः ॥ ३४ ॥

विरहजानवमं गललश्रया हृदयदुःखचयान् सुतनु ! त्वया ।
इति परं परिरभ्य सुनिर्भरं रहसि भीमसुतामवदद् नलः ॥ ३५ ॥

एतत् किमप्यनवमं नवमङ्गलाङ्कं यत् पञ्चनाटककविर्वितताननव्यम् ।
तस्यार्यकर्णनलिनस्य नलायनस्य स्कन्धो जगाम नवमो रमणीय एषः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने नवमे स्कन्धे चतुर्थः स्कन्धः ॥ ४ ॥

समाप्तोऽयं नवमः स्कन्धः ।



दशमः स्कन्धः

दशमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ।

तयोर्निविडसंसारक्रीडासरणिसारणिः । अनवस्थितसन्ताना न क्वापि तुष्टिमाययौ ॥ १ ॥
सुरूपं प्रियकान्तत्वं साम्राज्यं रोगहीनता । इत्यमी हेतवः सर्वे स्मराग्निसमिधः स्मृताः ॥ २ ॥
सातिरेकाणि वर्षाणां लक्षणि नवतिर्ययुः । नित्यं नवनवस्तस्य तथापि मदनोत्सवः ॥ ३ ॥
सौन्दर्यविजितेन्द्रस्य साधर्मिकतया तनोः । आनुगुण्यमिव प्राप नैषधस्य मनोभवः ॥ ४ ॥
तमन्यदा सभासीनं प्रतिहारनिवेदितः । ऊचे कुशीलवाचार्यः कश्चित् प्रेक्षाणकक्षणे ॥ ५ ॥
वहवोऽपि त्वया दृष्टाः पृथिव्यां देव ! नर्त्तकाः । पुनर्नर्त्तकमेकं मे नृत्यन्तमवधारय ॥ ६ ॥
इति प्रश्रावितं तेन क्षिप्त्वा जवनिकां जवात् । प्रविवेश भ्रमन् रङ्गमण्डपे ग्रामशूकरः ॥ ७ ॥
धीरमञ्जीरझात्कारं हारकेयूरमालिनम् । सुकण्टमुकुटाटोपं वल्गत्कनककुण्डलम् ॥ ८ ॥
विचित्रकरणोपेतैरङ्गहारैर्मनोहरैः । नृत्यन्तं वीक्ष्य तं भेजे विस्मयं सकला सभा ॥ युग्मम् ॥ ९ ॥
तालमानलयैस्तस्य घण्टालीनादिभिः शुभैः । चित्राचित्रतरैश्चित्तं चक्रुपे विदुषामपि ॥ १० ॥

नैपधोऽपि विशेषज्ञः स्तुवन् शिक्षासमर्थताम् । प्रसन्नस्तदुपाध्यायं हेमलक्षैरयोजयत् ॥ ११ ॥
तं च नृत्यस्य विरतौ प्रस्विन्नं ग्रामशूकरम् । चन्दनागरुकर्पूरैर्लिप्तगात्रमकारयत् ॥ १२ ॥
तथा सुगन्धिलिप्तोऽपि राज्ञः पश्यत एव सः । स्नानप्रणालकुल्याया विश्रं पङ्कमगाहत ॥ १३ ॥
अहो ! कष्टमहो ! कष्टं कलावानयमीदृशः । इदं च कुत्सितं कर्म किमप्येतस्य दृश्यते ॥ १४ ॥
इत्युक्त्वा वैरसेनिस्तं पुनः पूतमकारयत् । लुलोठ तत्क्षणं गत्वा स भूयस्तत्र कर्दमे ॥ १५ ॥
ततस्तं कुत्सितासक्तं निःशूकं ग्रामशूकरम् । निनिन्द निर्भरं राजा कुर्वन् मुखविकूणिकाम् ॥ १६ ॥
तदानीं तदुपाध्यायः स्मित्वा साक्षेपमब्रवीत् । राजन् ! जनाः स्वभावेन परदोषैकदर्शिनः ॥ १७ ॥
तथाहि त्वमिमं पङ्के हससि ग्रामशूकरम् । किन्तु निन्दसि नात्मानं मग्नं मदनकर्दमे ॥ १८ ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे शीघ्रं सह प्रेक्षणकेन सः । अश्रूयत च सुव्यक्ता व्योम्नि वागशरीरिणी ॥ १९ ॥
वीरसेनः पिताहं ते त्वां बोधयितुमागतः । त्यज वत्स ! महामोहं भज निर्वाणपद्धतिम् ॥ २० ॥
तदाकर्ण्य नलो राजा सहसैव चमत्कृतः । सुप्तोत्थित इवाकाले निनिन्द स्वं प्रमादिनम् ॥ २१ ॥
अहो ! मम विमूढस्य विषयान्धस्य दुर्धियः । यदेव कृत्यमात्मीयं तदेव किल विस्मृतम् ॥ २२ ॥
अनादिभवसंस्कारः कारणं तत्र मन्यते । भूयो भूयोऽनुभूतेषु विषयेष्वेव यद् भ्रमः ॥ २३ ॥
अहो ! मोहबलं याता निर्वृत्तिर्यत् प्रवृत्तितः । अनित्यं जीवितं मत्वा यद् जना विषयार्थिनः ॥ २४ ॥

कष्टं वैदग्ध्यमप्यत्र मत्तानां मोहवृत्तये । न तथा पशवो दक्षा मनुष्या मैथुने यथा ॥ २५ ॥
सन्ध्यादिवारात्रिघटीसमेते जनायुरम्भःपरिशोषणाय ।
आदित्यचन्द्रौ वृषभौ बलिष्ठौ कालारघट्टे परिवर्त्तयेताम् ॥ २६ ॥
यौवनं जलतरङ्गचञ्चलं जीवितं जलदजालसन्निभम् ।
सङ्गमाः कपटनाटकोपमा हन्त दुस्तरतरो भवोदधिः ॥ २७ ॥
निगृह्य केशेषु निपात्य दन्तान् बाधिर्यमाधाय विधाय चान्ध्यम् ।
कामान् बलादेव जरा हिनस्ति स्वेनैव नो मुञ्चति पूर्वमेव ॥ २८ ॥
तारुण्यरत्नं पतितं क्व तद् मे हतोऽस्मि हा दैव ! कथं करोमि ?
इतीव नम्रः किल मन्दमन्दं पश्यन् प्रयाति स्थविरो वराकः ॥ २९ ॥
करौ शिरो वापि मुहुर्धुनानं मृत्योर्भयात् कम्पितसर्वगात्रम् ।
निषेधचेष्टाविधुरोऽपि वृद्धं गृह्णाति हा हन्त ततः कृतान्तः ॥ ३० ॥
अतः परित्यज्य जवेन राज्यं तपोवने यामि विनीतमोहः ।
न पूर्वजैर्मे जरठस्वभावे सौधेषु पर्यङ्कयुतैः प्रसुप्तम् ॥ ३१ ॥
पूर्वकर्मनिपुणा दिवानिशं भीमजापि तपसेऽनुशास्ति माम् ।

दुर्भरस्य हि ममैव केवलं दुस्त्यजो विषयवासनाभरः ॥ ३२ ॥

इति मनसि तदीये चारुचारित्ररत्नग्रहणमतिरतीव स्थैर्यभावं गता च ।
मुनिरपि हि सुदामा नाम धाम श्रुतीनां वनभुवि वनपालस्याननेन श्रुतश्च ॥ ३३ ॥

इति माणिक्यदेवसूरिकृते नलायने दशमे स्कन्धे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

दशमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ।



अथ श्रुत्वा भवभ्रान्तिं शान्तिमान् मुनिसेवया । पवित्रयितुमात्मानं ययौ भैम्या समं नलः ॥ १ ॥
नत्वा स विधितस्तस्य मुनिकेसरिणः पुरः । विवेश विवशीकुर्वन् महामोहामतङ्गजम् ॥ २ ॥
तस्य मुक्तिलतामूलं वैराग्यं वाक्यवृष्टिभिः । सिषेच हृदयवापव्यापकं मुनिवारिदः ॥ ३ ॥
राजन् ! विश्वैकवीराणां पथि प्रस्थितवानसि । यद् विनिर्जित्य बाह्यारीनन्तरङ्गान् जिगीषसि ॥ ४ ॥
लीलया दुर्जया ह्येते विनिर्जितसुरासुराः । अनात्मवत्तया पुंसां सकृदुद्यममात्रतः ॥ ५ ॥
क्षणिकं खलु वैराग्यं रागान्धमनसां नृणाम् । तद् दुःखं मोहगर्भं च सञ्जातमपि निष्फलम् ॥ ६ ॥
ज्ञानगर्भं तु वैराग्यं यत् किञ्चिदविनश्वरम् । तत्कार्यकरमत्रैकं क्वापि कुत्रापि कस्यचित् ॥ ७ ॥

न कथञ्चिद् विरज्यन्ते जन्तवः सिद्धसाध्वसाः । मधुबिन्दुनरप्रायाः प्रायः कृपणवृत्तयः ॥ ८ ॥

धर्मादग्निर्ज्वलति जलदो वर्त्तते वाति वातः । चन्द्रादित्यौ भृशमुदयतः सागरः पाति सीमाम् ।
त्राता दाता शरणमचलो धर्म एकः किमन्यत् । निर्धर्माणां नरककुहरक्रोडवासः सदैव ॥ ९ ॥

ज्ञात्वापि धर्मं मुनिभिः प्रणीतं क्रियापरो युक्तिमुपैति नान्यः ।
मासाहसप्रायगिरो वराका हस्तस्थदीपाः प्रपतन्ति कूपे ॥ १० ॥

प्रपित्सुना मुक्तिपदं भवाब्धेः सदैव भव्येन गुरुर्निपेव्यः ।
दवाग्निरुद्धेऽध्वनि पङ्गुमन्धः स्कन्धेन धत्ते नहि निर्गमाय ॥ ११ ॥

इति निरुपमरम्यैर्निर्मलैः सूरिभर्त्तुर्वचनरसतरङ्गैर्धौतमिथ्यात्वपङ्कः ।
सपदि सपरिवारो वैरसेनिर्विरक्तः कृतमतिरुदतिष्ठद् विष्टपव्यापिकीर्त्तिः ॥ १२ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने दशमे स्कन्धे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

दशमे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ।

अथ प्राप्य पुरं श्रीमान् मनीषी निषधेश्वरः । राज्याभिषेकसंस्कारमिन्द्रसेनस्य निर्ममे ॥ १ ॥
नलं दीक्षोन्मुखं ज्ञात्वा तत्सुतं च पदस्थितम् । समहर्षविषादानां जनानां काप्यभूद् दशा ॥ २ ॥

यथा पाणिग्रहारम्भो यथा दिग्विजयोद्यमः । तथा तस्याभवत् कोऽपि संयमग्रहणोत्सवः ॥ ३ ॥
अर्चयन् सर्वचैत्यानि प्रयच्छन् दानमर्थिनाम् । अन्वितः स पुरीलोकैर्निर्ययौ नगराद् बहिः ॥ ४ ॥
अनुज्ञाप्य जनं सर्वं तत्र विश्लेपकातरम् । प्रविवेश महारण्यं सभार्यो भूभुजां वरः ॥ ५ ॥
श्रुतशीलो महामन्त्री बाहुकश्च महाबलः । महाबलो महाबाहुः केशिनी च कुशाग्रधीः ॥ ६ ॥
ऋतुपर्णश्च भूपालः पुष्कराद्याश्च पार्थिवाः । तदा विहाय गार्हस्थ्यं वनवासं प्रपेदिरे ॥ ७ ॥ युग्मम् ॥
मध्ये गीतार्थसार्थानां तत्त्वं ज्ञात्वा गुरोर्मुखात् । महाव्रतधरो धीरः स चकार महत् तपः ॥ ८ ॥
अथ क्रमादनातङ्कमकलङ्कमसङ्करम् । अनागाधमनाबाधमनूर्मिपरिवारितम् ॥ ९ ॥
असंहननसंस्थानमलिङ्गमगुणत्रयम् । विवेश विशदं राजा सद्यः स ब्रह्मसागरम् ॥ १० ॥ युग्मम् ॥
तपस्तपस्यतस्तस्य तथ्यमित्थं तपोवने । स्वराज्यहरणाशङ्की शक्रोऽपि हृदि चुक्षुभे ॥ ११ ॥
ततस्तस्य तपोविघ्नं कर्त्तुं कीर्त्तिपयोनिधेः । आययुर्वासवादिष्टा भुवमप्सरसो दिवः ॥ १२ ॥
न सेहिरे समाधिस्थैर्मुनिभिर्निर्भृतैरपि । बलात् पुलकदायिन्यो मलयाचलवीचयः ॥ १३ ॥
चक्रे कर्णकुरङ्गाणां बन्धनं गुणबन्धुरा । देवगानमयी काचिद् वागुरा दूरविस्तृता ॥ १४ ॥
तथापि हि तमक्षोभ्यं राजर्षिमपकर्षितुम् । न कथञ्चित् सुरस्त्रीणां स्वीचक्रे साहसं मम ॥ १५ ॥
ततः किमपि केशिन्या सम्यक् साम्यं दधानया । बभूव छद्मवैदर्भी रम्भा मेनकया सह ॥ १६ ॥
ददर्श क्रियमाणां तां नलः कलविलापिनीम् । घोरराक्षसवेषेण चित्रं चित्ररथेन खे ॥ १७ ॥

महाराज ! महाराज ! परित्रायस्व मामितः । क्रौञ्चकर्णानुजेनाहं नीये किर्मीरमालिना ॥ १८ ॥
अरण्येऽपि हृता पूर्वं न त्वत्पादप्रसादतः । पश्यतोऽपि तवेदानीं हाहा ! हरति राक्षसः ॥ १९ ॥
क तत् ते सहजं तेजः ? क तद् दिव्यास्त्रवैभवम् ? । त्रातुमार्त्तां प्रियां साध्वीं प्रसीद सदयो भव ॥ २० ॥
प्रियापहरणेऽप्युच्चैरुदासीनं नरेश्वरम् । धिग् धिक् कुर्वन्ति हन्त त्वां पश्य पश्य दिवौकसः ॥ २१ ॥
माभूत् तव मयि स्नेहो माभूद् द्वेषोऽपि विद्विषि । तथाप्यार्त्तपरित्राणं विधातुं न विरुध्यसे ॥ २२ ॥
तव राजन् ! विरोधेन ह्रियमाणा विरोधिना । कमन्यमधुना याचे शरणं त्वयि तिष्ठति ॥ २३ ॥
इति शृण्वन् तदाक्रन्दान् अट्टहासांश्च रक्षसः । आशु चुक्षोभ राजर्षिर्विस्मृतात्मलयो नलः ॥ २४ ॥
उत्पाद्य निकटस्थं द्राक् द्रुमं स नरकुञ्जरः । बभाषे भीमदोस्तम्भः साभिमानमिदं वचः ॥ २५ ॥
माभीर्भीमोद्भवे ! माभी रेरे तिष्ठ निशाचर ! । दुरात्मन् ! मामनिर्जित्य चौरवत् किं पलायसे ? ॥ २६ ॥
इति राजर्षिणाक्षिप्तः स मायामयराक्षसः । विहाय छद्मवैदर्भी युद्धायाभिमुखोऽभवत् ॥ २७ ॥
द्वयोः प्रववृते युद्धं प्रकम्पितधराधवम् । क्ष्वेडानादभुजास्फोटबधिरीकृतदिग्मुखम् ॥ २८ ॥
परस्परप्रहाराणां तौ प्रशंसापरौ मिथः । युयुधाते चिरं योधावुत्तरोत्तरविक्रमम् ॥ २९ ॥
ततो राजर्षिणा रोषात् मुष्ट्या मूर्द्धनि ताडितः । पलायते स्म साक्रन्दं स पलादः पुलाकया ॥ ३० ॥
उत्फुल्लवदनाम्भोजा सस्मितं विस्मितेव सा । द्राक् छद्मदमयन्ती तमालिलिङ्ग च निर्भरम् ॥ ३१ ॥

तदङ्कपालिसंभूतपुलकः शुशुभे मुनिः । अकालजलवृष्ट्येव कदम्बः स्फुटकोरकः ॥ ३२ ॥
ततो विकृतिमात्मीयां संवृण्वन् स्मृतसंयमः । स देवेन कृतां मायां विवेद च निनिन्द च ॥ ३३ ॥
जवादन्तर्दधे रम्भा संभ्रमेण मुनीशितुः । कितवः कृतकर्त्तव्यो न ह्युपायेन तिष्ठति ॥ ३४ ॥
मुनीन्द्रोऽपि तदात्मीयं शीलदर्पणलाञ्छनम् । ततश्च सुतरां तीक्ष्णैस्तपःशाणैरनेकशः ॥ ३५ ॥

रूपं ममापि च तथैव विकृत्य कृत्यैः शक्राज्ञया यदमरैश्छलितो नरेन्द्रः ।
तेनास्म्यहं तदुपसर्गनिमित्तभूता मत्वेति भीमतनयापि तपस्ततान ॥ ३६ ॥
नानाशनैरनशनैर्ग्लपिताङ्गयष्टिः स्वाध्यायसंयमसमाधिषु बद्धकक्षः ।
श्रीमान् मुनिः क्षपितकर्मनलोऽमलोऽपि भाग्यैरभूदुपरि सर्वमहामुनीनाम् ॥ ३७ ॥
तस्मिन् गते नृपऋषौ अवनान्तरेण सम्यक् समाधिपरिणामपरायणे च ।
साध्वीशिरोमणिरसङ्ख्यगुणैकभूमिर्भैमोद्भवापि समपद्यत कालधर्मम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने दशमे स्कन्धे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥



दशमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः।

अथ सत्कर्मसम्बन्धान् भोक्तुं भोगफलात्मनः। पुण्यश्लोकः स राजर्षिरासीदुत्तरदिक्पतिः ॥ १ ॥
सार्द्धषोडशवर्षीयः पुरुषाकृतिमुद्वहन्। उत्तस्थौ रत्नपर्यङ्कात् स विक्षिप्तोत्तरच्छदः ॥ २ ॥
ततो जय जयेत्युच्चैर्नन्द नन्देति चोच्चकैः। भद्रं भद्रमिति व्यक्तं व्याजहुस्त्रिदिवौकसः ॥ ३ ॥
चमरालङ्कृतां बिभ्रद् गदामुद्दामविग्रहः। प्राप देशप्ररोहस्य स श्रियं वटशाखिनः ॥ ४ ॥
कमपि श्रियमुद्दाममपुष्यत् पुष्यकं तदा। स्वामिनाधिष्ठितं तेन विरिञ्चिनेव वारिजम् ॥ ५ ॥
पुरातनतनूत्पत्त्या तस्यैव दयितास्थितौ। भीमोद्भवापि सा देवी तत्रैव समजायत ॥ ६ ॥
महाबलः समं पत्न्या ऋतुपर्णः स पुष्करः। तस्यैव भृत्यभावेन समजायत तत्क्षणम् ॥ ७ ॥
जानतामवधिज्ञानात् तेषां प्राग्भवमात्मनः। जज्ञेऽनुस्यूतसन्धाना सर्वेषां प्रेमशृङ्खला ॥ ८ ॥
धनाधिपतिमुत्पन्नं नूतनं तमवेक्षितुम्। उत्कण्ठिताः समाजग्मुस्तत्र शक्रादयः सुराः ॥ ९ ॥
तस्याभिषेकसंस्कारं कर्त्तुं प्रगुणपाणयः। तिष्ठन्ति स्म महेन्द्राद्या महता संभ्रमेण ते ॥ १० ॥
ततः परमया भक्त्या ललाटघटिताञ्जलिः। प्रणम्य वेत्रपाणिस्तं वज्रिवीर्यं व्यजिज्ञपत् ॥ ११ ॥
दिष्ट्या देव ! यदेतेषां सर्वेषामनुजीविनाम्। भागधेयैस्त्वमस्माकमुत्पन्नोऽसि धनेश्वरः ॥ १२ ॥

तिष्ठत्स्वपि हि सर्वेषु देवेषु वरुणादिषु । कुवेर ! तव तुल्या श्रीः कस्येह किल वर्त्तते ॥ १३ ॥

क्रीडावनानि वनकल्पमहीरुहाणां चिन्तामणिस्थलभुवो भवतः समस्ताः ।
त्वं कामधेनुनिकटव्रजकोटिनाथस्त्वत्सन्निभो न विभवेन भवेऽस्ति कश्चित ॥ १४ ॥

इति प्रतीहारगिरं निशम्य सुरः प्रयोगाय सुमङ्गलाय ।
सज्जीभवन्नर्हदुपास्ति पूर्वं सुशाश्वतं चैत्यगृहं विवेश ॥ १५ ॥

तत्र प्रणम्य भगवन्तमनन्तमन्तःसन्तापसन्ततिहरं परमेष्ठिनं सः ।
अभ्यर्च्य तत् तदुपचारभरैश्च भक्त्या चक्रे विचारचतुरः स्तुतिमित्थमर्थ्याम् ॥ १६ ॥

परमया रमया परिशीलितं शमितया मितया विजितक्रुधः ।
विभवदं भवदङ्घ्रिसरोरुहं सुकृतिनः कृतिनः परिचिन्वते ॥ १७ ॥

तव पादपद्मयुगमत्र सतां शरणं विधाय चिरमत्रसताम् ।
विपदर्णवेऽपि न भयं पततां वियतीव पक्षियुगलं पतताम् ॥ १८ ॥

त्वं दर्शनादपि ददासि समीहितार्थान् त्वच्चिन्तनादपि विनश्यति विघ्नवर्गः ।
यत्नेन नाथ ! विहिता तव पर्युपास्तिर्भव्यात्मनां बहु भवभ्रमणं रुणद्धि ॥ १९ ॥

अपाराय साराय शश्वद् नमस्ते प्रकृष्टाय शिष्टाय दिष्ट्या नमस्ते ।

अनन्ताय नित्याय नित्यं नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते नमस्ते ॥ २० ॥
स्तवनमवनतः स तथ्यमित्थं नवनवमङ्गलकारि चारु कृत्वा ।
अभदजभिजनाभिधानधन्यं धनदपदं त्रिदशेश्वराभिषिक्तः ॥ २१ ॥
एतत् किमप्यनवमं नवमङ्गलाङ्कं साहित्यसारविदुपा कविना कृतं यत् ।
तस्यार्यकर्णनलिनस्य नलायनस्य स्कन्धो जगाम दशमः शमसंभृतोऽयम् ॥ २२ ॥
उत्पत्तिदौत्यवरविड्वरशीलसञ्चासंयोगराज्यभवनिर्वहणाभिधेयाः ।
स्कन्धा भवन्ति दश यस्य नलायनस्य पूर्णं तदेतदधुना धनदप्रसादात् ॥ २३ ॥

इति श्रीमाणिक्यदेवसूरिकृते नलायने दशमे स्कन्धे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

समाप्तं चेदं नलायनं १ कुबेरपुराणं २ शुकपाठ ३ इत्यपरनामकम् ।

संपूर्णोऽयं ग्रन्थः ।

शुद्धिपत्रकम् ।

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	श्लोकः	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	श्लोकः
–मीक्षते	–मीक्ष्यते	१६	१	तं मुग्धेद्	मुग्धेद्	५०	१२
इत्यादि वादिनौ	इत्यादिवादिनौ	१९	७	–के मराळैः	–केमराळैः	५२	१६
देवाकर्णयशं प्रति	देवाकर्णय संप्रति	१९	२१	तद्वाप्प–	तद्वाप्प	५२	१६
–मस्मामि–	–मस्माभि–	२२	२०	किं तव	किं न तव	५२	१८
वीर शून्या	वीरशून्या	३२	१०	उच्छंलः	उच्छृङ्खलः	५२	२०
यदामूर्ख–	यदा मूर्ख–	३७	३५	ममस्ताः । कस्य	समस्ताः कस्य	५२	२१
आद्यार्चनं	अद्यार्चनं	४२	२४	–गभ्यर्थसे	गभ्यर्थ्यसे	५३	१२
–र्म धुरैरपि	–र्मधुरैरपि	४६	१२	नपैधः	नैपधः	५७	२५
कुठार हताऽपि	कुठारहताऽपि	४८	२६	नपैधोऽपि	नैपधोऽपि	६४	३२
मुहुर्मेहुर्न	मुहुर्मुहुर्न	४८	२६	–गुञ्जित–	–गुञ्जित–	७६	२९

विटैघर्टय-	विटैर्वटय-	७६	३१
किं	किं	८०	९३
सामान्त	सामन्त	८२	२४
दुखं	दुःखं	८२	३२
सद् यं	सदयं	८२	३९
कथा	कुथा	८३	४९
चैन्द्रं	चेन्द्रं	८३	६५
त्यक्त्वाचाज्ञामपि	त्यक्त्वा चाज्ञामपि	८४	७३
वहुविधांः	वहुविधां	८४	७३
-मब्रवीत्	-मब्रवीत्	८४	२
तथुस्प-	तस्थुष-	८९	१६
पुनुरागतम्	पुनरागतम्	१३५	३५
दैवमकायज्ञ-	दैवमकार्यज्ञ-	१४३	२
भवन्तुत्व-	भवन्तु स्व-	१४३	२४
दारत्यागीस	दारत्यागी स	१५३	२७
प्रत्युवाचस	प्रत्युवाच स	१६१	२०
निजगात्रेम्यो	निजगात्रेभ्यो	१६४	३६
लोकापाला	लोकपाला	१६८	३९
-मुहुर्त्त-	-मुहूर्त्त-	१७०	५२
सृजन्त श्चित्तं	सृजन्तश्चित्तं	१७४	५७
भूमिपाल ऽयालोल	भूमिपालऽयालोल	१७४	५८
तृष्णाशिनः	तृणाशिनः	१७९	७
पोतानाभिधे	पोतनाभिधे	१८१	१
महामोहा-	महामोह-	१८५	२

इति श्रीनलायनम् ।